

Т. Н. ЗИЁЗОДА

ТАЪРИХИ УМУМӢ
ТАЪРИХИ АСРҲОИ
МИЁНА

синфи **6**

Китоби дарсӣ барои
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Нашри чорум

Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Тоҷикистон
тасдиқ кардааст

ДУШАНБЕ
МАОРИФ
2023

ТДУ (УДК) 603+372,8+378
ТКБ (ББК) 30,6+74,268+92Я2
3–57

3–57. **Зиёзода Т.Н.** Таърихи умумӣ: Таърихи асрҳои миёна. Китоби дарсӣ барои синфи 6-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. Нашри чорум. – Душанбе: «Маориф», 2023. – 200 саҳ.

Хонандагони азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар шавед ва онро тоза нигоҳ доред! Кӯшиш кунед, ки соли таҳсили оянда ҳам ин китоб ҳамин гуна зебову ороста дастраси хонандагони дигар гардад ва онҳо низ аз он истифода баранд.

Ҷадвали истифодаи китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали соли таҳсил	Охири соли таҳсил
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

ISBN 978-99985-0-525-4
Моликияти давлат

© «Маориф», 2023

ПЕШГУФТОР

Хонандагони азиз!

Шумо дар синфи 5 таърихи дунёи қадимро омӯхта, дар бораи халқу давлатҳои он замон маълумоти зарурӣ ба даст овардед. Ин донишҳо ба шумо барои фаҳмидани таърихи асрҳои миёна замина фароҳам меорад.

Китоби дарсии таърихи асрҳои миёна аз оғози асри III то нимаи дуими асри XV-ро дар бар гирифта, яке аз марҳалаҳои муҳими таърихи башарро инъикос менамояд. Дар ин китоб бо халқу давлатҳои шинос мешавед, ки нисбат ба халқу давлатҳои дунёи қадим дар марҳалаи баландтари пешрафт қарор доштанд.

Давлатҳои асримиёнагиро феодалӣ-мулкдорӣ мегӯянд, чунки дар онҳо ҳокимияти подшоҳӣ, королӣ, императорӣ ва ё султони меросию мутлақ буда, ашрофон соҳибони асосии заминҳои дороии дигар буданд. Сохти феодалӣ дар ҳар як давлати асримиёнагӣ, ғайр аз нишонаҳои умумӣ, хусусиятҳои хоси худро дошт, ки ба онҳо хангоми омӯзиши китоби дарсӣ шинос мешавед.

Дар ин қисмати таърихи умумӣ ба давлатҳои машҳури асрҳои миёна диққати калон дода шудааст. Онҳо симои воқеии ин даврро муайян намудаанд. Дар байни онҳо Сосониён, Ҳайтолиён, Ҳокони Турк, давлати Франк, империяи Карли Кабир, империяи Византия, Хилофати Араб, Сомониён, давлатҳои Чин, Ҳиндустон, Ғазнавиён, Хоразмшоҳиён, Ғуриён, Куртҳои Ҳирот, империяи Муғул, Фаронса, Британияи Кабир, Олмон, Русия, империяи Темуриён, Сафавиёни Эрон, Султони Туркҳои Усмонӣ, Темуриёни Ҳинд ва давлатҳои Амрико ҳастанд.

Дар китоби дарсии мазкур муносибатҳои байниҳамдигарии давлатҳои асримиёнагӣ, идораи давлат, масъалаҳои ҷанг ва сулҳ, рушди кишоварзӣ, касбу ҳунар, тичорат, ба вучуд омадани олоқиҳои нави меҳнат, корхонаҳо ва пешрафти илму фарҳанг маълумоти муфассал пешниҳод карда шудааст.

Хуллас, таърихи асрҳои миёнаро омӯхта, шумо аз он ҷиҳатҳои гуногуни ҷомеаи асри миёнаро дарёфта, донишу малака ва ҷаҳонбинии худро васеъ хоҳед кард.

БА ОМУЗГОРОНИ ФАНИИ ТАЪРИХ

Омузгорони гиромӣ!

Китоби дарсии таърихи асрҳои миёна мутобиқи барномаи таълимии таърихи умумии нашри соли 2002 таълиф гардидааст. Мо, муаллифон, мехостем таваҷҷуҳи шуморо ба як хусусияти ин китоби дарсӣ ҷалб кунем.

Ба шумо маълум аст, ки дар таърихи асрҳои миёна давлату давлатдорӣ мардуми форсизабон, аз ҷумла халқи тоҷик дорои мақоми баланд мебошад. Аз ин сабаб дар сурати дар китоби дарсии таърихи асрҳои миёна инъикос накардани таърихи индавраинаи халқи тоҷик курси таърихи умумӣ аз як ҷузъи муҳимтарини худ маҳрум мешуд. Аз ин рӯ тибқи усули робитаи байни ду курси таърих, маводди курсҳои таърихи умумӣ ва таърихи халқи тоҷики асрҳои миёнаро дар китоби мазкур дар ҳамгирӣ ҷобачо кардем. Ин усул имконият медиҳад, ки хонандагон нақши давлатҳои форсу тоҷикро дар таърихи башар хуб дарк карда, оид ба таърихи асрҳои миёнаи ҷаҳон дониши тому воқеӣ пайдо кунанд.

Ба шумо ва ба шогирдони шумо дар таълим ва омӯзиши таърихи асрҳои миёна зеҳни рӯшан мехоҳем.

БОБИ I. МАМЛАКАТҲОИ ШАРҚ ДАР АСРҲОИ III–XII

§ 1. ИМПЕРИЯИ СОСОНИЁН

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН. Аз таърихи дунёи қадим дар ёд доред, ки баъд аз парокандашавии империяи Искандари Мақдунӣ дар қисмати шарқии он якҷанд давлатҳои мустақил ташкил ёфтанд, ки дар байни онҳо калонтаринаш Порт буд. Ба қаламрави ин давлати пуриктидору паҳновар лашкари Рим тез-тез ҳамла карда, онро хароб ва заиф мегардонд. Ҷангҳои дурудароз бар зидди таҷовузкорони римӣ қабилаҳои йуҷӣ ва низоъву хархашаҳои дохилии сулолаи Ашқониён давлати Портро аз байн бурданд. Ардашери I Бобакон, ки ҳокими вилояти Истаҳр буд, соли 224 ашқонии охири – Артабони V-ро шикаст дода, дар Форс ба ҳокимият соҳиб шуд. Давлати навташқилкардаи Ардашер номи Сосониёнро гирифт.

Бобои Ардашери Бобакон Сосон ном дошта, коҳини маъбади зардуштии Анохито буд. Номи сулола ва давлати Сосониён аз номи бобои Ардашери I пайдо шудааст.

Ардашери Бобакон баъди чанде ҳокимияти худро қариб дар тамоми қаламрави Форс паҳн карда, соли 226 ба тахти подшоҳӣ нишаст. Ардашер худро шоҳаншоҳи давлати Сосониён номид. Ӯ барои васеъ ва мустаҳкам кардани мамлакат ҷидду ҷаҳди зиёд кардааст. Ба Ардашери Бобакон муяссар шуд, ки тамоми мулкҳои собиқ давлати Портро ба даст дарорад. Инчунин, Мод, Озарбойҷон, Систон, Хуросон ва як қисми Арманистонро низ ишғол намуда, ба давлати худ ҳамроҳ кард. Ба Ардашери Бобакон ва вориси ӯ Шопури I лозим омад, ки бар зидди империяи Рим мубориза баранд. Шопури I оқибат ба лашкари Рим шикаст дода, ҳатто императори он – Валерианро асир гирифт.

ИДОРА ВА ХОЧАГИИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН.

Шохони Сосонӣ дар мамлакат ҳокимияти номаҳдуд дошта, давлати худро аввал аз шаҳри Персиполис (Тахти Чамшед) ва баъд аз шаҳри Тайсафун (Мадоин) идора мекарданд.

Мамлакат ба 18 вилоят тақсим шуда, онҳоро ҳокимони аз тарафи шоҳ таъинкарда идора мекарданд. Ҳокимони вилоятҳо пурра тобеи шоҳ буданд. Давлат аз таҷовузи мамлакатҳои хориҷӣ тавассути артиши пурзӯр ҳифз карда мешуд. Дар идора кардани соҳаҳои гуногуни мамлакат мансабдорони зиёд истифода бурда мешуданд.

*Расми 1. Тасвири шоҳи Сосонӣ
Хусрави I дар рӯи танга ҳангоми
шикор*

ХАРАКАТИ МОНАВИЯ.

Сарфи назар аз пешрафти хочагӣ, дар нимаи дууми асри III аҳволи кишоварзони эронӣ хеле вазнин буд. Ба онҳо лозим меомад, ки ба давлат андозҳои гуногуни зиёд пардозанд. Ба ин аҳвол гирифтор шудани кишоварзон бо гуноҳи амалдорон низ ба амал меомад. Онҳо бо ҳар роҳу восита аз кишоварзон андози зиёд меситониданд. Аҳли меҳнат аз вазъи вазнини худ норозӣ буд. Аз ҳамин сабаб

дар мамлакат ҳаракати халқии зидди табақаҳои доро вусъат ёфт. Ба яке аз чунин ҳаракатҳо Монӣ ном шахс роҳбарӣ мекард. Монӣ аслан аз Байнанаҳрайн буд. Ӯ бо дарназардошти таълимоти дини зардуштӣ дар бораи муборизаи зиддиҳамдигарии ду қувва – Хурмуз – нури некхоҳ ва Аҳриман – нури бадхоҳ, тартиботи мавҷудаи ҷомеаи Сосониёро зер танқиди саҳт гирифт. Монӣ дини давлатии зардуштия ва урфу одатҳои мавҷудаи барои халқ зарарнокро рад намуда, зидди сарватмандон ва қочқинони зардуштӣ баромад мекард. Ӯ кӯшиш менамуд, ки дар асоси динҳои зардуштияю буддоия дини навро ба вучуд оварад, ки ба манфиати халқи заҳматкаш бошад.

Монӣ ба мақсадаш расида натавонист. Бо амри шоҳ ӯро ба зиндон партофта, соли 276 қатл карданд. Ин қатл хеле ваҳшиёна буд. Баҳроми I фармуд, ки аз тани Монии зинда пӯшташро кананд.

ҲУКМРОНИИ ШОПУРИ II, ЯЗДИГУРДИ I ВА ПИРЎЗ. Сарфи назар аз чидду чаҳди Ардашери Бобакон, Шопури I ва Баҳроми I, дар аввал давлати Сосониён он қадар пурзӯр нашуд, вале дар давраи ҳукмронии Шопури II (солҳои 309–379) он рӯ ба тараққӣ ниҳод. Қаламрави давлати Сосониён ҳам дар самти ғарб ва ҳам дар самти шарқ васеътар шуд. Дар давраи ҳукмронии Яздигурди I (солҳои 399 – 420) низ давлати Сосониён дар рушду нумӯ буд. Дар мамлакат шаҳрҳо ободу зебо шуда, шаҳрҳои нав бунёд ёфтанд. Дар ин давра ба давлати Сосониён тохтутози лашкари Рим ва кӯчманчиён қатъ гардид, вале дар дохили давлат оромию ваҳдати умумихалқӣ вучуд надошт. Дар музофотҳои гуногуни он алалхусус, дар Қафқозу Осиёи Марказӣ бар зидди шоҳони сосонӣ шӯришҳо ба амал меомаданд. Мақсади шӯришҳо беҳбудии зиндагии аҳолии камбағал буд. Ин шӯришҳо дар замони ҳукмронии Пирӯз бештар сар мезаданд. Шӯришгарон ҳатто шоҳу шоҳзодаҳои Сосониёро асир ва ё гаравгон мегирифтанд. Аз ҷумла, боре худи Пирӯз ҳам гаравгони шӯришгарон шуда буд.

ҲАРАКАТИ МАЗДАКИЯ. Ҳаракати маздакия ба замони ҳукмронии Кайкубодшоҳ (солҳои 488–531) рост омад. Ба ин ҳаракат Маздак роҳбарӣ мекард. Унвони ҳаракат аз номи роҳбараш пайдо шудааст. Асосгузори ин ҳаракати халқӣ Ибни Хурроӣ буд, ки дар нимаи дуюми асри V умр ба сар бурдааст. Маздак шогирди ӯ буд.

Ақидаҳои Маздак ба халқ фаҳмо буданд. Ӯ мегуфт, ки ҳуқуқи азалии ҳамаи одамон баробар аст. Бинобар ин нобаробарии сарватмандону камбағалонро барҳам бояд зад. Маздак ва ҷонибдорони ӯ ба мардум мегуфтанд, ки парвардигор неъматҳоро барои ҳама баробар офаридааст, аз ин рӯ мардум онҳоро бояд дар байни худ боинсофона тақсим кунанд.

*Расми 2. Харобаҳои кӯиҳои Марв.
Асрҳои VI–VII.*

Дар зери таъсири ин
гояҳо сафи маздакиён сол
то сол зиёд шуда, ба қув-
ваи пурзӯре табдил ёф-
танд. Ин буд, ки маздаки-
ёни шӯришбардошта дар
пойтахти Эрон ва шаҳру
маҳалҳои дигари мамла-
кат молу мулки сарват-

мандонро кашида гирифта, дар байни мардуми камбағал тақ-
сим карданд. Қисме аз ашхоси сарватманд ба қатл расонида
шуда, қисми ҷонбасаломатбурдаи онҳо аз тарси марг ба хо-
ричи кишвар фирор намуданд. Кайқубодшоҳ аз маздакиён
сахт тарсида, эълон намуд, ки ҷонибдори онҳо аст. Барои ин
кирдораш аёну ашроф ӯро аз тахти подшоҳӣ барканор на-
муда, ба ҷойи ӯ писарашро нишонданд. Онҳо Кайқубод-
шоҳро ба зиндон партофтанд, вале дере нагузашта, ӯ аз он ҷо
гурехта, ба назди шоҳи Хайтолиён рафт. Шоҳи Хайтолиён,
ки падарарӯси Кайқубодшоҳ буд, ваъда дод, ки ба ӯ ёрӣ мера-
сонад, то ки аз нав ба тахту тоҷи давлати Сосониён соҳиб ша-
вад. Ва ҳамин тавр ҳам шуд. Баъди аз нав ба тахти подшоҳӣ
нишастан Кайқубод бо фиребу найранг роҳбари шӯриш Маз-
дак ва баъзе роҳбарони дигари маздакиёнро дастгир намуда,
вахшиёна ба қатл расонд. Дар сар то сари мамлакат ҳазорон
пайрави Маздакро қатли ом кард. Баъд аз вафоти Кайқубод-
шоҳ Хусрави I, ки душмани ашадии маздакиён буд, ба тахти
подшоҳӣ нишаста, бар зидди онҳо муборизаро давом дод.

ҲУКМРОНИИ ХУСРАВИ I АНӮШЕРВОН. Хусрави I
дар Эрони замони Сосониён муддати дурудароз – аз соли
531 то соли 579 ҳукмронӣ кардааст. Давраи ҳукмронии ӯ
давлати Сосониён марҳалаи равнақи худро аз сар мегуза-
ронд. Аз ҳамин сабаб, обрӯи ин шоҳ дар байни халқи Эрон
ниҳоят баланд шуд. Беҳуда нест, ки ӯро «Анӯшервон», яъне
«абадзинда» меномиданд.

Анӯшервон шоҳи оқилу доно буд. Ӯ дар мамлакат ислоҳот гузаронда, хуб дарк мекард, ки низоми андозситонӣ аз замин беадолатона аст. Барои ҳамин бояд андозии замин кам карда шавад. Бо фармони шоҳ рӯйхати заминҳо мураттаб карда шуд. Минбаъд амалдорони андозситон ба сахроҳои киштзори ғалла рафта, ҳосилнокии онҳоро пеш аз чамъоварӣ, бевосита дар ҷояш муайян мекарданд. Бо ҳамин усул низоми пардохти андоз дар сар то сари мамлакат ба тартиб дароварда шуд. Акнун амалдорони давлатӣ тибқи нишондодҳои ислоҳот андозии сарикасири соли як маротиба дар доираи муҳлатҳои муқарраркардашуда ғун мекарданд. Рухониён, сарбозон ва амалдорони давлатӣ аз пардохти андоз озод буданд.

Шоҳ барои пешрафти тиҷорат ҳамачониба кумак мерасонд. Дар идораҳои молиявии давлати Сосониён тоҷирон ва судхӯрони сершумор кор мекарданд. Хусрави I ин ашхосро ба вазифаҳои давлатӣ таъин карда, таҷрибаи онҳоро истифода мебурд.

Барои пешрафти соҳаи асосии хоҷагӣ-кишоварзӣ Хусрави I ҷораҳои самаранок меандешид. Дар мамлакат бо амри ӯ ҷӯйҳо, обанборҳо, ва иншооти дигари обёрӣ сохта шуданд. Бо ин роҳ майдонҳои кишти зироатҳои оби афзуданд.

Хусрави I Анӯшервон ба илму фарҳанг рағбати калон дошт. Ӯ ба арбобони ин соҳа ғамхорӣ зоҳир мекард. Ҳатто ба як файласуфи византиягӣ, ки ӯро император Юстиниани I аз мамлакат пеш карда буд, паноҳгоҳ дода, баҳри идомаи корҳои илмиаш шароити зарурӣ фароҳам овард.

Бо амри Анӯшервон таърихнигорон солномаи воқеаҳои муҳими таърихии давлати Сосониёнро мураттаб сохтанд. Тарҷумонҳо асарҳои сершумори адабии юнонию суриягиро ба забони эронӣ тарҷума карданд. Тахмин меравад, ки маҳз дар замони ҳукмронии Анӯшервон маҷмуаи форсии «Ҳазор афсона» тавлид ёфтааст, ки дар асоси он баъдтар арабҳо маҷмуаи машҳури «Ҳазору як шаб»-ро тартиб додаанд.

Анӯшервон тайи ҳукмронии қариб 50-солаи худ бар зидди давлатҳои ҳамсоя ҷанг кардааст. Ҷангҳои бештари Анӯшер-

вон бар зидди Византия (Рими Шарқӣ) буд. Дар натиҷаи ин ҷангҳо Хусрави I Анӯшервон Антиохиёро забт карда, аҳолии онро асир гирифта, барои сукунат ба назди шаҳри Тайсафун меорад, мардум баъд он маҳалро «Антиохиёи Хусрав» номгузорӣ кардаанд. Хусрави I соли 562 бо Византия ба муҳлати 50 сол сулҳ баст, вале баъди якҷанд сол ӯ аҳдшиканона пораеро аз қаламрави Византия ишғол кард. Ин иқдоми Анӯшервон барои дар байни давлати Сосониён ва империяи Византия аз нав сар задани ҷанг баҳона шуд. Ҷанги мазкур танҳо баъд аз вафоти Анӯшервон қатъ гардид. Дар қисмати шарқии мамлакат Хусрави I бар зидди қабилаҳои туркии кӯчманчии сокини миёнаҷойи дарёҳои Аму ва Сир ҷанг карда, ғалаба ба даст овардааст.

Хуллас, дар замони ҳукмронии Хусрави I Анӯшервон давлати Сосониён ба империяи пуриктидор табдил ёфт.

РҮ БА ТАНАЗЗУЛ НИҲОДАНИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН. Баъд аз вафоти Анӯшервон давлати Сосониён рӯ ба таназзул ниҳод. Ҳокимони вилоятҳои алоҳида мунтазам шӯриш мебардоштанд. Яке аз ҳамин шӯришҳо соли 590 бо роҳбарии Баҳроми Чӯбина ба амал омад. Хусрави II маҷбур шуд, ки аз императори Византия (Рими Шарқӣ) ёрӣ пурсад. Баъди шикасти ин шӯриш дар байни Эрон ва Византия созишномаи сулҳ баста шуд, ки мувофиқи он як қисми ғарбии Қафқоз ба Византия гузашт.

Расми 3. Харобаҳои дарвозаи Систон

Баъди танаффуси начандон зиёде дар байни Византия ва Эрони Сосониён ҷангҳо аз нав оғоз ёфта, гоҳ ба фоидаи як тараф ва гоҳ ба фоидаи тарафи дигар анҷом меёфтанд. Ниҳоят, соли 623 императори Византия Ираклий ба ҳучуми қатъии зидди Сосониён гузашта, ба пойтахти Эрон – шаҳри Тайсафун наздик шуд. Хавфи Тайсафунро ишғол кардани византиягӣҳо ба миён омад. Аз бемуваффақиятии ҳукмронии Хусрави II ва шикасти ӯ аз Византия дар мамлакат норозигии мардум афзуд. Аз ин вазъ истифода бурда, ашрофони маъруф писари Хусрави II Қубоди II-ро шоҳи нав эълон карданд. Писар ба муқобили падар лашкар кашида, ӯро асир гирифта, ба қатл расонд. Баъди чанде Қубоди II ба лашкари Византия шикаст дод ва императори он аз шоҳи Сосониён сулҳ пурсид. Қубоди II бо Византия сулҳ баст, ки мувофиқи он ҳамаи заминҳои қаблан аздастдодаи Сосониён баргардонида шуданд, вале ин ғалаба пеши роҳи таназзули минбаъдаи давлати Сосониёро гирифта натавонист.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Сосониён дар қучо ва кай таъсис ёфтааст?
2. Асосгузори давлати Сосониён кӣ буд? Чаро ин давлати эронӣ «Давлати Сосониён» ном гирифтааст?
3. Давлати Сосониён чӣ тавр идора карда мешуд?
4. Роҳбари ҳаракати монавия кӣ буд?
5. Давлати Сосониёни замони ҳукмронии Шопури II, Яздигурди I ва Пирӯзро шарҳ диҳед.
6. Дар бораи ақидаҳои Маздак нақл кунед.
7. Чаро Кайқубодишох ҷонибдори маздакиён шуд?
8. Кайқубодишох чӣ тавр аз нав ба тахти подшоҳии давлати Сосониён соҳиб шуд?
9. Ислоҳоти Хусрави I Анӯшервонро шарҳ диҳед.
10. Хусрави I Анӯшервон ба илму фарҳанг чӣ гуна муносибат мекард?
11. Дар бораи таназзули давлати Сосониён чиҳо гуфта метавонед?

§2. ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН ВА ҲОҚОНИИ ТУРКҲО ҚАБИЛАҲОИ ҲАЙТОЛӢ.

Дар бораи пайдоиши ҳайтолиён дар илми таърих то ҳол фикри ягона вучуд надорад. Як гурӯҳ олимон онҳоро «шарқиэронӣ», гурӯҳи дигар «йучихо», гурӯҳи сеюм «гунҳо» ва гурӯҳи чорум «туркҳо» меҳисобанд, вале олимоне, ки хат ва забони ҳайтолиёнро хуб омӯхтаанд, бар он ақидаанд, ки ҳайтолиён ба гурӯҳи мардуми шарқиэронӣ тааллуқ доштаанд.

Дар маъхазе гуфта мешавад, ки ҳайтолиҳо қариб сад ҳазор

Расми 4. Тангаи ҳайтолиён

нафар мебошанд. Дар ватани онҳо шахрҳо набуда, дар чойҳои серобу алаф ва дар кулбаҳои намадин зиндагӣ мекунанд. Аз рӯи маъхазии дигар муқаррар карда шудааст, ки ҳайтолиҳо аз ду

гурӯҳ – кӯчманчӣ ва муқимӣ иборат будаанд. Ба мо маълум аст, ки аз чихати намуди зоҳирӣ ҳайтолиён ду хел, як қисми онҳо «сафедрӯй» ва қисми дигарашон «сурхрӯй» будаанд.

Ҳайтолиён ба Осиёи Марказӣ аз дигар чой омада, сокин шудаанд. Дар ин чо он вақт шахрҳои сершумор мавҷуд будаанд. Қабिलाҳои ҳайтоли дар шахрҳои Осиёи Марказӣ ба зиндагии муқимӣ тезтар одат кардаанд.

Дар ин мамлакат ароба набудааст. Барои ҳамин мардум дар қору зиндагиашон аз занбар истифода мебардаанд. Ҳайтолиён асп ва уштури зиёд доштаанд. Ашрофонро дар тобутҳои сангини сарпӯшдор мегӯрондаанд. Камбағалонро хоксорона бе тобут мегӯронданд. Бо ҳамроҳии мардум дар гӯр сару либос, чангафзор, кӯзаву табақ ва ғайраро низ мегузоштаанд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН. Дар Осиёи Марказии асри IV ва то миёнаҳои асри V се давлат ташкил меёбад: Кидориён, Хиёниён ва Ҳайтолиён. Дар байни онҳо Ҳайтолиён калонтару пурзӯртар буда, дар аввал қисмати шарқии Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Бадахшонро ҳам дар бар мегирифт. Давлати Ҳайтолиён аз тарафи як подшоҳ идора карда мешуд,

лекин баъзе ҳокимони маҳаллӣ мустақилияти худро нигоҳ дошта буданд. Тахту тоҷи подшоҳӣ меросӣ буд. Вазифаи шоҳиро вориси аз ҳама қобилиятноки шоҳ ишғол мекард.

То миёнаҳои асри V давлати Ҳайтолиён дар Осиёи Марказӣ мақоми ҳукмронро ба даст даровард. Дар ин давра қаламрави он васеъ шуд. Шоҳони Ҳайтолиён Суғд ва Тахористонро ҳам забт карданд. Давлати Ҳайтолиён дар замони ҳукмронии Хушнавоз – солҳои 50-ум ва 70-уми асри V боз ҳам васеътару пуриқтидортар гардид.

Расми 5. Табақи нуқра-гӣ аз Чалак

Дар муқобили давлати Ҳайтолиён ду давлати пурзӯр мавҷуд буд, ки яке Сосониён ва дигаре Ҳокони Турк буд.

Далели мустақил будани давлати Ҳайтолиён пойтахти ягона доштани он мебошад. Пойтахти давлати Ҳайтолиён шаҳри Бомӣ (дар шимоли Афғонистон) буд.

ҶАНҒҲОИ ҲАЙТОЛИЁН БО ДАВЛАТИ СОСОНИЁН.

То ба давлати марказиятнок табдил ёфтани давлати Ҳайтолиён дар Эрон давлати пурзӯри Сосониён вучуд дошт, ки ба мавҷудияти давлати Ҳайтолиён таҳдид мекард. Барои ҳамин шоҳони Ҳайтолиён қариб дар тамоми давраи ҳукмронияшон худро аз ҳамлаҳои лашкари давлати Сосониён ҳимоя мекарданд, вале дар миёнаҳои асри V давлати Ҳайтолиён чунон пурзӯр шуд, ки ба зидди ҳамлаҳои харобивари давлати Сосониён истодагарӣ карда, ҳатто бар он ғалаба ҳам карда метавонист. Ҳайтолиён баъди қаламрави Тоҷикистони Ҷанубии имрӯзаро ишғол кардан, мавқеи худро хуб мустаҳкам намуда, ба сарҳадҳои шарқии давлати Сосониён наздик шуданд, вале ташаббускори оғози ҷанг шоҳ Пирӯз гардид, ки навақас дар Эрон ба тахти подшоҳӣ нишаста буд. Ҷамин тариқ, соли 457 ҷанги Пирӯз бар зидди Ҳайтолиён, ки шоҳашон Шахнавоз буд, оғоз гардид. Дар ин ҷанг тарафи муҳофизаткунанда Ҳайтолиёно буданд.

Ҳайтолиҳо ҳамлаи лашкари Сосониёнро «хуб пешвоз» гирифтанд.

Расми 6. Либосҳои мардуми тахорӣ ва сугдӣ

Дар ҷанги пешина Ҳайтолиён бар Эрони Сосонӣ ғолиб баромада, дар созишномаи сулҳ сарҳадҳои байни ин давлатҳоро муқаррар карда буданд. Кӯшиши Сосониён барои васеъ кардани ҳудуди давлати худ маънии вайрон кардани шартҳои ҳамин созишномаро дошт. Аз маъхази зерин шумо мебинед, ки шоҳи Сосониён бо

ҳилаю найранг чӣ тавр аҳдшиканӣ кардааст:

«Пирӯз бо лашкари худ то зери ҳамон бурҷе расид, ки Баҳроми Гӯр сохта буд... Пирӯз илоҷе ёфта, ваъдаҳилоф набудани худро нишон додани шудааст (сухан аз он ваъдае меравад, ки Пирӯз ба подшоҳи Ҳайтолиён Хушнавоз дода буд ва мувофиқи он бояд аз сарҳади Ҳайтолиён намегузашт). Маълум, ки сарҳади Ҳайтолиён ҳамон бурҷ буд ва инак, Пирӯз ба зери он бурҷ расиду фармуд, ки 50 фил ва 300 паҳлавонро бар он банданд ва филону паҳлавонон бурҷро пеш мекашиданду Пирӯз аз паси онҳо меомад ва бо ҳамин ҳила ваъдаро, ки ба Хушнавоз дода буд, гӯё вайрон намекард. Дар ин муҳорибаи зидди Ҳайтолиён Пирӯз ва бисёре аз лашкари вай ба хандакҳое, ки махсус дар сари роҳ канда шуда, рӯйи онҳоро пӯшонда, ноаён карда буданд, афтиданду ҳалок шуданд».

Дар ин ҷанг ҳам шоҳи Сосониён (Эрон) аз артиши давлати Ҳайтолиён саҳт шикаст хӯрда, дар назди шоҳи Ҳайтолиён Шаҳнавоз уҳдадор шуд, ки дигар ба ҳудуди давлати ӯ қадам намегузорад. Барои эътимод Пирӯз вориси тоҷу тахти шоҳии Сосониён – писари худро дар назди шоҳи Ҳайтолиён гаравгон гузошта, маблағи калон товони ҷанг низ дод, вале ӯ

ба ваъдаи худ вафо накарда, баъди чанде бар зидди Ҳайтолиён аз нав ҳамла кард, ки он ҳам ба шоҳи Сосониён голибият наовард. Баъди ин Пирӯз бори дигар бар зидди давлати Ҳайтолиён лашкар кашид, лекин лашкари Сосониён ва худи Пирӯз аз нав ба доми Ҳайтолиён афтиданд.

Ин дафъа Ҳайтолиён усули чанги мудофиавии худро каме тағйир дода, дар пеши роҳи лашкари Сосониён чоҳҳои зиёде кофта, рӯйи онҳоро бо хасу шоҳаҳо пӯшонида, ноаён карданд. Дар натиҷаи ҳучуми саросемавори Сосониён аксари лашкари онҳо, аз ҷумла худи Пирӯз ҳам ба ин «чоҳҳои гургқапӣ» афтиданд.

ВАСЕЪШАВИИ ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН. Дар охириҳои асри V ва оғози асри VI давлати Ҳайтолиён боз ҳам васеътар шуд. Ҳайтолиён Қандаҳор, Урумчи, Кошғар ва Хутанро низ забт карданд. Баъди забти Ҳиндустони Шимолӣ худуди давлати Ҳайтолиён аз империяи Кушониёни Кабир ҳам калонтар шуд. Ба бузургии қаламраваш нигоҳ накарда, дар асри VI ба давлати Ҳайтолиён лозим омад, ки худро аз ҳамлаҳои истилогаронаи лашкарҳои ду давлат – Ҳокони Турк ва Сосониён муҳофизат кунад.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҲОҚОНИИ ТУРК. Ҳокими туркони Бумон аввал Теле ном қабилаи мутеъ сохта, қувват гирифт. Баъд дастаи хуб мусаллаҳшуда ташкил намуда, бар зидди иттиҳоди қабилаҳои жоғҳо, ки муғулзабон буда, бар қабилаҳои туркии он ҷо фармонфармо буданд, лашкар кашид, баъди чанде онҳоро мағлуб кард. Дар ин ҷо дигар қабилаи набуд, ки бар зидди Бумон муқовимат нишон дода тавонад.

Ҳамин тариқ, соли 551 Бумон дар Муғулистону Олтой давлати пурқувватеро ташкил намуд, ки он Ҳокони Турк номида шуд.

ЗАБТКОРИҲОИ ҲОҚОНИИ ТУРК. Аз соли таъсисёбии худ сар карда, Ҳокони Турк ба забти кишварҳои ҳамсоя ва давлатҳои дуртар шуруъ намуд.

Бумон ба чангҳои дурударози истилогарона даст зад. Ба лашкаре, ки ба ҷониби ғарб раҳсипор гардид, бародараш

Истам сарварӣ мекард. Дар рафти лашкаркашӣ туркҳо то ба соҳилҳои баҳри Арал рафта расиданд. Бародарон дар роҳи ин лашкаркашӣ Суғдро ҳам ишғол намуда, баъд самти ҳаракати як қисми лашкари худро ба тарафи ҷануб гардонданд. Дастаҳои пурзӯри лашкари туркҳо дар ин самт ба сарҳади давлати Сосониён рафта расиданд. Шоҳи Сосониён Хусрави I Анӯшервон ба ташвиш афтод. Як қисми лашкари туркҳо забтқории худро дар самти ғарб идома дод. Туркҳо дар ин ҷо ба муқобилати ҷиддие дучор нашуда, бо тезӣ пеш рафта, то соҳили баҳри Сиёҳ ва халиҷи Босфор расиданд. Чин ҳам тобеи Хоқонии Турк шуд. Баъди ин лашкаркашиҳо Хоқонии Турк ба империяи бузурги қабилаҳои кӯчманчии туркӣ мубаддал гардид. Он дар шарқ аз Корея сар шуда, дар ғарб дар соҳили баҳри Сиёҳ ба охир мерасид. Аз бузургӣ ва иқтидори ин давлат се давлати пурзӯри он замон: – Сосониён, Византия ва Ҳайтолиён метарсиданд.

МУБОРИЗАИ ТУРКҲО БАР ЗИДДИ ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН. Дар нимаи дуоми асри VI Ҳайтолиён дар байни ду давлати пурзӯр монда буданд – Хоқонии Турк ва давлати Сосониён. Туркҳо дар Осиёи Марказӣ ба Ҳайтолиён солҳои 60-уми асри VI дучор омаданд. Ин вақт Ҳайтолиён аз иқтидори Хоқонии Турк беҳабар буданд. Аз ин рӯ, намедонистанд, ки бо чӣ гуна душман дучор шудаанд. Шоҳи Ҳайтолиён якумин шуда ба ҳучум гузашта, хост, ки туркҳоро аз хоки давлаташ ронад. Ин лаҳза Котулф ном вазири ӯ ба шоҳ мурочиат карда гуфт, ки мо танҳо дар ватани худамон пурзӯр ҳастем. Ин давлати пурқуввати таҷовузкорро дар ватанаш торумор карда наметавонем.

Сосониён, ки борҳо ба давлати Ҳайтолиён лашкаркашида, шикаст хӯрда буданд, бар зидди Ҳайтолиён бо туркҳо иттифоқ бастанд. Дар бораи ин воқеа ба сарчашмае, ки дар китоби «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров омадааст, тавачҷух кунед: «Хусрави Анӯшервон бо туркҳо гуфтушунид мекунад: мақсад аз он таъсиси иттифоқе буд, ки бояд Ҳайтолиёнро барҳам меод. Ҳамаи ин воқеаҳоро Фирдавсӣ хеле муфассал ба қалам додааст:

*Зи Балху зи Шукнону Омую Зам,
Силеҳу сипаҳ хосту ганҷу дирам.
Зи Хатлону аз Тирмизу Висагирд,
Зи ҳар сӯ сипаҳ андаровард гирд.*

Дар ин байн шоҳи Ҳайтолиён Ғотифар лашкар чамъ кард. Аз Балх, Шугнон, Хатлон, Вашгирд ё Висагирд (ноҳия дар Тоҷикистон, ки имрӯз Файзобод ном дорад), Тирмиз, Омул, Зам лашкари бисёр омада, дар атрофи Бухоро ҷой гирифт. Муҳорибаи асосӣ дар қарибии Бухоро шуд:

*Бухоро нур аз гурзу купол буд,
Ки лашкаргаҳи шоҳи Ҳайтол буд,
Бишуд Ғотифар бо силоҳе чу кӯҳ,
Зи Ҳайтол гирд оваридӣ гурӯҳ,
Ба ҷанг андаромад зи ҳар сӯ сипоҳ,
Зи тангӣ бибастанд бар бод роҳ.*

Ҳикояти Табарӣ ҳам дар ин бора аниқу мухтасар аст: «Тавонотарину муқтадиртарини туркҳо Санҷибу буд, ки аз лашкари бешумори шоҳи Ҳайтолиён... наҳаросида, ба ҷанг даромад... ва лашкари ўро нобуд сохт, сарвату мулки ўро ғасб кард, ба ҷуз он ҷойҳое, ки пештар Хусрави I тасарруф карда буд». Инак, ҳар ду тараф мекӯшид, ки аввалин шуда ба Ҳайтолиён зарба занад ва амалан ҳайтолиён бар зидди ду душмани муқтадир танҳо мечангиданд.

Иттифоқи байни Ҳокони Турк ва Сосониён дурудароз давом накард. Сабабаш чунин буд: «Байни иттифоқчиён низоъ афтоду аз ҳам ҷудо шуданд ва ҳар яке мехост, ки аз шароити мавҷуда, истифода барад...». Низои онҳо дар масъалаи андоз буд. Сосониён ба Ҳайтолиён боҷ медоданд, бинобар ин туркҳо талаб карданд, ки Сосониён ҳамон боҷеро, ки ба Ҳайтолиён медиҳанд, ба онҳо пардозанд. Ин низоъ ба нафъи Ҳайтолиён буд. Қисмати ҷанубии Осиёи Марказӣ дар ихтиёри Сосониён ва қисмати шимолии он дар дасти Ҳокони Турк монд, вале

*Расми 7. Либоси
туркҳо. Асрҳои X—XI*

Ҳайтолиён, ки дар зери зарбаҳои лашкари Ҳоконии Турк таназзул карда буданд, бар зидди лашкари туркҳо муқобилати саҳт нишон дода натавони-станд. Туркҳо як қисми қаламрави давлати Ҳайтолиёнро ишғол карданд. Аз самти Ғарб Хусрави I Анӯшервон ҳамлаи лашкари худро бар зидди давлати Ҳайтолиён ривоч дод. Ӯ аз рӯди Аму гузашта, ба Хатлон дохил шуд. Дар ин муҳориба шоҳи Ҳайтолиён Шаҳнавоз кушта шуд. Ҳамин тариқ, Анӯшервон Хатлонро ба давлати худ ҳамроҳ кард.

НИЗОИ НАВИ ТУРКҲО БО СОСОНИЁН. Ин низоъ дар масъалаи савдои абрешим ба миён омад. Эрон дар байни Шарқу Ғарб дар савдои ин маҳсулоти қиматбаҳои бофандагӣ миёнарав буд ва аз тичорати он даромади калон ба даст мебаровард. Византия мехост, ки ин маҳсулотро бевосита аз истеҳсолкунандагони пилла харидорӣ кунад. Туркҳо ҳам мехостанд, ки абрешим ва маҳсулоти дигари истеҳсоли Суғдро ба Ғарб бо Роҳи абрешим, ки аз хоки давлати Сосониён мегузашт, бурда фурушанд. Дар сурати амалӣ шудани ин мақсади туркҳо Сосониён мақоми миёнаравии худро аз даст мебуданд. Дар вазъи баамаломада манфиатҳои Византия ва Ҳоконии Турк ба ҳам наздик шуданд. Дар ин замина онҳо метавонистанд бар зидди Сосониён иттифоқи тичоратию ҳарбӣ банданд.

САФОРАТҲОИ МОНИЯ БА ЭРОНУ ВИЗАНТИЯ. Ҳоконии Турк дар ҳалли низои тичоратӣ бо давлати Сосониён аз тоҷирони Суғд истифода мебард. Суғдиён бо сардории Мония, ки ҳокими Суғд буд, ҳайати сафирони тоҷирро ба Эрон фиристонданд. Азбаски Мония ва ҳайати сафорати ӯ дар амал намояндагони туркҳо буданд, Анӯшервон дархостҳои онҳоро қабул накард. Ӯ баҳона кард, ки мардуми Эрон ба ин ҷо омадани намояндагони Ҳоконии Туркро наметавонанд. Ин буд, ки тамоми пешниҳодоти сафирони суғ-

ди ро рад кард. Ба чунин қарори Анӯшервон вазири шоҳи Ҳайтолиён Катулф, ки аз туркҳо гурехта, дар Эрон паноҳ бурда буд, таъсир расонд. Бо пешниҳоди ӯ шоҳи Эрон тамоми абрешими сугдиёро харида, дар назди соҳибонаш оташ зад. Баъди ин Ҳоқонии Турк ба Эрон ҳайати нави сафоратро раво кард, ки он танҳо аз туркҳо иборат буд. Анӯшервон ин дафъа аз ҳайати сафорати мазкур танҳо якчанд нафарро зинда монда, дигаронашро қатл кард. Ин амал муносибатҳои байни Сосониён ва Ҳоқонии Туркро тезутунд намуд.

Ба танҳои ба давлати Сосониён зӯри Ҳоқонии Турк намерасид. Аз ин рӯ туркҳо як роҳ доштанд – бастанӣ иттифок бо Византия, иттифоқе, ки бар зидди Эрони Сосонӣ нигаронида мешуд. Ба ҳайати сафорат, ки соли 568 ба Византия рафт, боз ҳамон Мония роҳбарӣ мекард. Ӯ бо худ номаи шоҳи туркҳо ва тухфаҳои қиматбаҳо гирифта, бо қорвони тичоратӣ ба роҳ баромад. Баъди чанд моҳ сикҳату саломат ба Византия рафта расид ва мактубу тухфаҳоро ба императори он супорид. Мония бо императори Византия аз номи Ҳоқонии Турк созишномаи тичоратию ҳарбии зидди Эрони Сосониёро имзо кард. Акнун тичорати Ҳоқонии Турк ба Ғарб ва Шарқи Наздик тавассути ҳудуди Византия сурат мегирифт.

ТАҶОВУЗИ ТУРКҲО БА ЭРОН. Соли 579 Хусрави I Анӯшервон вафот кард. Туркҳо хостанд, ки аз ҳамин вазъияти мусоид истифода бурда, ҳам давлати Ҳайтолиён, ки дар Тахористон вучуд дошт ва ҳам давлати Сосониёро ишғол кунанд. Ба туркҳо муяссар гардид, ки қаламрави ҳайтолиҳои соҳили чануби Тахористонро ба давлати худ тобеъ кунанд. Ба ҳайтолиёни шимоли Тахористон муяссар шуд, ки истиқлолияти давлати худро нигоҳ доранд.

Соли 588 туркҳо лашкари худро бо сардории Совашоҳ бар зидди Сосониён раво карданд. Туркҳо аз рӯди Аму гузашта, Тахористонро ба даст дароварда, баъд ба сӯи Ҳирот раҳсипор шуданд. Ғайричашмдошти туркҳо лашкари эрониҳо дар зери сарвари Баҳроми Чӯбина ном лашкаркаши машҳур бар зидди лашкари Ҳоқонии Турк баромад.

Дар ин чо Совашоҳ ба лашкари Баҳроми Чӯбина рӯ ба рӯ шуд. Баҳроми Чӯбина ба қароргоҳи лашкаркаши туркҳо ҳамла кард. Туркҳо шикаст хӯрданд ва шоҳи онҳо Совашоҳ ба асп савор шуда, ба Баҳроми Чӯбина ҳамла кард, вале аз тири Баҳроми Чӯбина ҳалок шуд. Лашкари туркҳо ин ҳолро дида, рӯ ба гурез ниҳод. Баъди муддате туркҳо аз нав лашкар ҷамъ карда, ба давлати Сосониён ҳамла оварданд.

Писари Совашоҳ, ки Пармуда ё Елтегин ном дошт, аз дасти эрониҳо бори дуюм шикаст хӯрд. Баъди ин тарафҳои низоъ дар соҳили рӯди Аму ба созишномаи сулҳ имзо гузоштанд.

ТАҚСИМ ШУДАНИ ҲОҚОНИИ ТУРК. Дар натиҷаи ҷангҳои тулонӣ Ҳоқонии Турк таназзул кард. Дар мамлакат ҳаракати ҷудоихоҳӣ пурзӯр шуд. Вазъият чунон тезутунд буд, ки ба ду давлат тақсим шудани Ҳоқонии Турк ногузир гардид. Ҳамин тариқ, солҳои 600 – 603 ин давлат ба Ҳоқонии Шарқии Турк ва Ҳоқонии Ғарбии Турк тақсим шуд. Осиёи Марказӣ дар ҳайати Ҳоқонии Ғарбии Турк буд. Ҳоқонии Шарқии Турк мавҷудияти худро охишта-охишта аз даст дод. Соли 691 Ҳоқонии Шарқии Турки Дуюм таъсис ёфт. Қаламрави ин давлат асосан Чин ва гирду атрофи онро дар бар мегирифт, вале он ҳамагӣ 25 сол вучуд дошт. Ҳоқонии Ғарбии Турк соли 744 дар зери зарбаи лашкари арабҳо аз байн рафт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи урфу одатҳои ҳайтолии нақл кунед.
2. Давлати Ҳайтолии кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
3. Дар бораи аҳдишкани Пирӯз – шоҳи Сосониён фикри худро иброз доред.
4. Барои ба лашкари Сосониён шикаст додани шоҳи Ҳайтолии Шаҳнавоз аз кадом ҷила истифода бурд?
5. Маъхазро мутолиа карда, аз он хулоса бароред.
6. Ҳоқонии Турк кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
7. Аз чӣ сабаб давлати Сосониён бо Ҳоқонии Турк ҷудо шуд?
8. Сафорати суғдиҳо бо сардори Мония ба Эрон чӣ мақсад дошт? Оё он натиҷаи мусбӣ дод?
9. Сафорати дуюми туркҳо ба Эрон чӣ натиҷа дод?
10. Таҷовузи Ҳоқонии Турк ба давлати Сосониён шарҳ диҳед.
11. Ҳоқонии Турк кай ба ду давлат тақсим шуд?

§ 3. ДАВЛАТИ ГУПТҲО ВА ҲИНДУСТОНИ ПАРОКАНДА

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ГУПТҲО. Дар асри III ва оғози асри IV дар Ҳиндустон давлатҳои хурд-хурди сершумор мавҷуд буданд. Онҳоро роҷаҳое, ки ба дастаи брахманҳо таъя менамуданд, роҳбарӣ мекарданд. Яке аз чунин роҷаҳои Ҳиндустони Шимолӣ Чандрагуптаи I (320–340) роҷаҳои дигари ин ҷойро мағлуб карда, дар водии дарёи Ганг давлати Гуптҳо ро ташкил намуд. Давлати Гуптҳо дар аҳди Самудрагупта (340–380) ва Чандрагуптаи II (380–414) поёноби Гангро ро резиишгоҳи он ва паҳнкӯҳи Даканро ро дарёи Норбад дар бар гирифта, пойтахташ шаҳри Паталипутра буд. Ин давлат қариб 300 сол вуҷуд дошт.

*Расми 8. Қутбма-
нори Деҳлӣ. Асри XIII
милодӣ*

Муносибатҳои шоҳони Гуптҳо бо давлати Сосониёни Эрон хуб буд. Ин давлат ҳудуди шимолии Ҳиндустонро аз тохтутози давлатҳои хориҷӣ муҳофизат мекард.

СОХТИ ДАВЛАТӢ. Давлати Гуптҳо дар ин давра ҳанӯз нишонаҳои давлати ғуломдорӣи Ҳиндустони қадимро нигоҳ медошт. Ғуломон дар қорҳои гуногун – сохтани иншооти обёрӣ, сохтмон, кишоварзӣ, ба сифати хизматгор ва қанизҳои хонагӣ васеъ истифода бурда мешуданд. Бозорҳои ғуломфурӯшӣ дар давлати Гуптҳо бисёр буданд. Ғуломонро ба ин бозорҳо барои фурӯш аз Осиё ва Африқо меоварданд. Сарфи назар аз ин, дар Ҳиндустони замони Гуптҳо сохти ғуломдорӣ

мунтазам ҷойи худро ба ҷамоаи феодалӣ меод.

ТАБАҚАҲОӢ ҲИНДУСТОН. Ҳамаи аҳолии давлати Гуптҳо аз ҷиҳати ҳуқуқҳои худ дар як мақом набуданд. Дар он

чор табакаи асосии Ҳиндустони қадим вучуд дошт: 1) Браҳманҳо табакаи коҳинони динӣ буданд. Ҳуқуқҳои аъзои табакаи браҳманҳо нисбат ба се табакаи дигари аз он поёнтар баланд буд. 2) Табакаи кшатриҳо аз хизматчиёни ҳарбӣ иборат буда, ҳуқуқҳои аъзои он аз ҳуқуқҳои аъзои табакаи браҳманҳо пасттар буданд. 3) Вайшиҳо табакаи сеюмро ташкил мекарданд. Ба ин табақа аҳли заҳмат – кишоварзон, хунармандон ва тоҷирон дохил буданд. Ҳуқуқҳои аъзои ин табақа аз ҳуқуқҳои аъзои табакаи шудра, ки охири ба шумор мерафт, баландтар буданд. 4) Шудра табакаи пасттарин ба шумор мерафт ва аъзои он беҳуқуқтарин буда, қорҳои аз ҳама ношоюму ифлос ва камарзишро иҷро мекарданд.

Чор табакаи ин ҷо номбаркардашуда маънои онро надорад, ки дар Ҳиндустони онвақта ҳамин қадар табақа мавҷуд буданд. Табақаҳои дигар ҳам буданд. Ҳатто дар дохили ҳар як табақа табақаҳои боз ҳам хурдтар вучуд доштанд.

ПЕШРАФТИ ФАРҲАНГИ ГУПТҲО

ҲУНАРИ МЕЪМОРӢ ВА РАССОМӢ. Дар давраи ҳукмронии Гуптҳо санъати меъморӣ қадими анъанавӣ ибодатгоҳу қасрсозӣ пеш рафт. Дар тули якчанд аср аксари ёдгориҳои меъморӣ давраи мазкури Ҳиндустон дар натиҷаи тохтутози истилогарони хориҷӣ несту нобуд карда шуданд. Онҳое, ки боқӣ монданд, дорои санъати баланди меъморӣ буда, тамошоёшон қасро ба ваҷд меовард. Масалан, ибодатхонаҳои Эллора ва Аҷанта, ки дар дохили камару харсангҳои кӯҳмонанди яклухт қанда шудаанд. Дар дохили ибодатгоҳҳои мазкур тасвири пайкараҳои зиёди аотири қадими ҳиндӣ буддой мавҷуд буданд. Девоҳҳои ин биноҳо бо расмҳои қандакорикардашудаи гуногун оро дода шудаанд.

Рассомон ва устоҳо дар қорқарди маъдан маҳорати баланд пайдо карда буданд. Дар Дехлӣ то ҳол сутунҳои тавас-

сути кафшер тайёркардаи зебо, гарчанде ки дар тули асрҳои зиёд дар зери таъсири шуоъҳои офтоби сӯзон ва борон буданд, вайрон нашудаанд.

ИЛМ. Дар давраи ҳукмронии Гуптҳо илми Ҳиндустон муваффақиятҳои бузург ба даст оварда буд. Баъзе олимони онвақтаи Ҳиндустон на танҳо дар дохили мамлакат, балки дар давлатҳои хеле дур ҳам маъмулу машҳур буданд. Дар байни чунин олимони Арябхату, Варахамихару ва Брахма-тунту мақоми хосса доштанд. Онҳо дар асрҳои V – VI зиндагӣ кардаанд. Бояд гуфт, ки он вақт дар Ҳиндустон тиб ва табобат асосан тавассути гиёҳҳои шифобахш сурат мегирифт.

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ ГУПТҲО. Соли аз байн рафтани давлати Гуптҳо ба мо маълум нест. Он ба оғози асри VI рост омадааст. Дар охири асри V давлати Гуптҳо рӯ ба таназзул ниҳода буд. Аз тарафи дигар, дар наздикии Гуптҳо чандин давлати пурзӯр мавҷуд буд, аз ҷумла Сосониён, Ҳайтолиён ва Ҳокони Турк. Дар замоне, ки давлати Гуптҳо пеш намерафт, давлатҳои номбурда давраи тараққиёти худро аз сар мегузарониданд ва махсусан, давлати Ҳайтолиён. Маҳз ҳамин давлат дар нимаи дуюми асри V муқовимати давлати Сосониёнро баргараф карда, ба Ҳиндустон зада медарояд. Ҳамин тавр, давлати Ҳайтолиён давлати Гуптҳоро забт карда, ба мавҷудияти он хотима гузоштааст.

ДАВЛАТИ ЯШОДҲАРМАН. Аз мавзӯи 3 – «Давлати Ҳайтолиён» ба шумо маълум гардид, ки ин давлат дар асри V ба яке аз давлатҳои пуриқтидортарини ҳамонвақтаи ҷаҳон табдил ёфта буд. Давлате мисли Сосониён қавӣ борҳо аз он шикаст хӯрда буд. Дар нимаи дуюми ин аср Ҳайтолиён ба забти Ҳиндустон даст заданд. Давлати Гуптҳо дар зери зарбаҳои пайдарпайи Ҳайтолиён таназзул ёфта, дар оғози асри VI аз байн рафт. Давлати Ҳайтолиён дар рафти ишғолкунӣ қисмати шимолии Ҳиндустонро ба харобазор табдил дод.

Расми 9. Ибодатгоҳи дар гори мавзеи Аҷанта кандашуда.

Асрҳои V–VI милодӣ

Дар ин давраи мушкил шахсиятҳои ватанпарвари Ҳиндустон халқи ҳиндуро ба муборизаи зидди истилогарони ҳайтолӣ даъват намуданд. Яке аз чунин шахсиятҳо роҷа Яшодхарман буд. Ӯ лашкар ҷамъ намуда, онро хуб мусаллаҳ карда, бар зидди Ҳайтолиён лашкар кашид. Яшодхарман соли 530 тавонист, ки гуннҳои сафед, яъне Ҳайтолиёнро торумор кунад. Баъди торумори Ҳайтолиён Яшодхарман ба сулолаи Гуптҳо итлоат накарда, ҳудаш унвони махароҷа-ро қабул кард. Ба ӯ муяссар шуд, ки танҳо як қисми собиқ давлати Гуптҳо ба худ тобеъ кунад. Давлати ташкилкардаи Яшодхарман тахминан 70 сол умр дидааст.

ДАВЛАТИ ХАРШӢ. Дар оғози асри VII Харши ном роҷаи яке аз вилоятҳои Канауча бо номи худ давлатеро ташкил намуда, баъдтар қариб тамоми Ҳиндустони Шимолиро ишғол кард. Давлати ишғолкардаи Харши дар водии дарёи Ганг, Панҷоби Шарқӣ ва то халиҷи Банғоларо фаро гирифт. Ба Харши инчунин вилоятҳои Ҳиндустони Марказӣ тобеъ шуданд. Харши қаламрави қариб 40 вилоятро ба давлати худ ҳамроҳ ва ҳокимони онҳо ба худ тобеъ намуд.

*Расми 10. Ҳайкали биринҷи
олиҳаи ҳиндуён*

Вале империяи ташкилкардаи Харши ҳам дурудароз умр наид. Рочаҳои алоҳида ханӯз хангоми дар қайди ҳаёт будани Харши мустақилият ба даст оварда, минбаъд ба ҳокимияти марказӣ итоат намекарданд. Баъди вафоти Харши Ҳиндустон ба давлатҳои хурди сершумор тақсим ва пароканда шуд. Ин давлатҳо бар зидди истилогарони хориҷӣ муқобилат нишон дода натавонистанд. Дар тули асрҳои VIII – XII Ҳиндустон дар ҳолати парокандагӣ қарор дошт. Гарчанде ки ин вақт шаҳри Канауча пойтахти Ҳиндустон буд, вале махарочаҳои он аз уҳдаи муттаҳид кардани давлатчаҳои Ҳиндустон набаромада, ба ҷойи он ки муттаҳид шуда, бар зидди қабилаю давлатҳои аҷнабии таҷовузкор мубориза баранд, ба ҷангҳои байниҳамдигарӣ машғул буданд.

ҲАМЛАИ АРАБҲО БА ҲИНДУСТОН. Арабҳо барои паҳн намудани дини ислом дар тули асри VII ва аввали асри VIII давлатҳои зиёдро ишғол намуданд. Баъди гирифтани Эрони аҳди Сосониён ва Афғонистон онҳо ба сарҳадҳои Ҳиндустон наздик шуданд.

Уммавиён вазифаи забти Ҳиндустонро ба уҳдаи Муҳаммад ибни Қосим ном лашкаркаши араб воғуздор карданд. Ӯ матавонист ба Ҳиндустон ё аз тарафи хушкӣ ва ё аз тарафи баҳр – ба воситаи халиҷи Форс уқёнуси Ҳинд зада дарояд. Ҳар ду роҳи хучум ҳам барои лашкаркашӣ мувофиқ буданд. Муҳаммад ибни Қосим соли 722 бо лашкари худ аз Барса баромада, дере нагузашта Синди Ҳиндустонро забт кард. Минбаъд арабҳо хучуми худро дар Ҳиндустон идома дода натавонистанд. Баъди якҷанд даҳсола арабҳо аз Ҳиндустон пеш карда шуданд.

ҲАМЛАИ ҒАЗНАВИЁН ВА ҒУРИЁН БА ҲИНДУС-ТОН. Охирҳои асри X давлати эронӣ турки Ғазнавиён ташкил ёфт, ки пойтахташ Ғазна буд. Шоҳи давлати Ғазнавиён Султон Маҳмуд қаламрави Эрони Шарқӣ ва Афғонистонро ба давлати худ муттаҳид карда, баъд барои лашкаркашӣ ба Ҳиндустон тайёри дид. Ӯ дар тули 32 соли ҳукмронӣ ба Ҳиндустон 17 маротиба лашкар кашидааст. Дар натиҷа шаҳру деҳоти Ҳиндустони Шимолӣ талаю тороч карда шуда, даҳҳо ҳазор ҳинду кушта шуданд. Корвонҳои сершумори Ғазнавиён тилою нуқра ва сангҳои қиматбаҳоро аз Ҳиндустон ба шаҳри Ғазна меоварданд, ки бештари онҳо аз ибодатхонаҳои буддӣ ин кишвар ғорат шуда буданд. Бо қувваи косибону ҳунармандони асири ҳиндустонӣ ва тавассути амволи ғоратшуда дар шаҳри Ғазна қасрҳои боҳашамат сохта, зебу зинат дода мешуданд. Баъзеи ин биноҳои боҳашаматро косибону ҳунармандони аз Ҳиндустон бо зӯри овардашуда сохтаанд.

Дар охирҳои ҳукмронии Султон Маҳмуд давлати Ғазнавиён дар Ҳиндустон то соҳилҳои рӯди Ганг доман паҳн намуд. Дар натиҷаи истилоғарии Ғазнавиён ва идораи қисмҳои истилошуда теъдоде аз ашхоси эронӣҳою тоҷикон, пуштуҳою туркҳо ва халқҳои дигар дар шимолӣ Ҳиндустон сокин шуданд. Аҳолии зиёди маҳаллии шимолу ғарби Ҳиндустон дини исломро қабул кард.

Соли 1175 Муҳаммади Ғурӣ (Ғазнаро яке аз шоҳони давлати тоҷикии Ғуриён ишғол карда буд) ба Ҳиндустон зада даромада, вилояти Панҷобро ба даст даровард. Баъди соли 1206 вафот кардани Муҳаммади Ғурӣ вориси ӯ – Қутбиддини Ойбек қаламрави зери ҳокимияти худро аз Ғазна ҷудо карда, дар шимолӣ Ҳиндустон давлати мустақилро ташкил кард, ки пойтахташ Деҳлӣ шуд. Давлати нав номи Салтанати Деҳлиро гирифт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

- 1. Давлати Гуптҳо дар Ҳиндустон кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?*
- 2. Ҳар як табақаи ҳиндуро таҳлил карда, ҳуқуқҳои аззои онҳоро баён созад.*

3. Дар бораи руиши маданияти замони Гуптҳо бо ҳамдигар баҳсу мунозира кунед.
4. Дар бораи шоири ҳинду Калидаса чиҳо медонед?
5. Давлати Гуптҳо кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?
6. Парокандагии Ҳиндустонро шарҳ диҳед.
7. Дар бораи истилоғариҳои арабҳо дар Ҳиндустон нақл кунед.
8. Арабҳо бо сардории Муҳаммад ибни Қосим кай ва чӣ тавр Ҳиндустонро забт кардаанд?
9. Дар бораи лашкаркашиҳои Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ба Ҳиндустон чиҳо медонед?
10. Салтанати Деҳлӣ кай ва чӣ тавр таъсис ёфта?

§ 4. ИМПЕРИЯҲОИ СУЙ, ТАН ВА СУН ДАР ЧИН

ПАРОКАНДАГИИ ЧИН. Дар асрҳои V – VI Чин давраи парокандагии худро аз сар мегузаронд. Ин вақт қабилаҳои муғул ва турк, ки дар шимолу ғарби Чин сукунат доштанд, ба дохили Чин ба масофаи хеле дур даромада, хоҷагӣ ва маданияти мамлакатро хароб карданд. Дар зери фишор ва ҳамлаҳои пайдарпайи қабилаҳои бодиянишин давлатҳои калони Чин барҳам хӯрда, ба ҷойи онҳо давлатҳои хурд-хурди сершумори камқувват ба вучуд омаданд. Сарвари бисёрии онҳо пешвоёни қабилаҳои номбурдаи истилоғар буданд. Дар байни ин давлатҳо Вэйи Шимолӣ калонтарин буд. Пойтахти он Лоян ном дошт. Ин давлат, ки баъд империяи Суй ном гирифтааст, солҳои 386–584 милодӣ арзи вучуд кардааст.

ТАШКИЛЁБИИ ИМПЕРИЯИ СУЙ. Баъди парокандашавии Чин дар ҳудуди он давлати калонтарин – Вэйи Шимолӣ буд. Вэй қариб 200 сол вучуд дошта бошад ҳам, ба он муяссар нагардид, ки ба давлати пуриқтидор табдил ёфта, ба худ давлатҷаҳои сершумори дигари Чинро тобеъ кунад. Дар тули ин ду аср дар Чин давлати дигари пурқуввате пайдо нашуд, ки Чини парокандаро муттаҳид созад.

Кӯшиши аввалини муттаҳидкунии давлатҳои парокандаи Чинро сулолаи Суй кардааст. Асосгузори ин сулола Янтсзян буд, ки ўро Вэнди низ ном мебарданд. Ин шахс фармондеҳи дастаи калони лашкари яке аз сулолаҳои шимолӣ буд.

Янтсзян қарор дод, ки мақсадашро ба сарбозонаш фаҳмонад. Шояд онҳо ӯро дастгирӣ кунанд. Аскаронаш ӯро дастгирӣ карданд. Янтсзян аввал қаламрави зери ҳокимияти сулолаеро, ки ба он хизмат мекард, ишғол намуда, баъд ба васеъ кардани худуди ишғолнамудаи худ шуруъ кард. Ӯ дастаҳои низомии шоҳу ҳокимони давлатчаҳои зиёди Чинро мағлуб сохта, заминҳои онҳоро ба давлати худ ҳамроҳ намуд. Ҳамин тарик, то соли 589 Янтсзян тамоми шимол ва ҷануби Чинро забт карда, империяи Суйро таъсис дод.

ИҚТИДОРИ ИМПЕРИЯИ СУЙ. Аъзои сулолаи Суй баҳри нигоҳ доштани иқтидори ҳоҷагӣ, ҳарбӣ, ҳунармандию косибӣ ва тичорати империяи худ кӯшиши зиёд ба харҷ доданд ва то ҳадде ба мақсадҳои хеш ноил ҳам шуданд.

Шабаккаи обёрикунии Чин аз нав барқарор ва васеъ карда шуд. Дар аввалҳои асри VII, ҳангоме ки императорони дуҷуми ин сулола – Ян Гуан ё Ян-ди салтанат меронданд, Чӯйи Бузург кофта шуд, ки он дарёҳои Хуанхэ ва Янтсзиро бо ҳам пайваст. Ин чӯй аз бузургтарин чӯйҳое буд, ки инсоният дар ягон давраи замон қанда бошад. Чӯйи Бузурги Чин қариб 1000 километр дарозӣ дошт. Дар сохтмони ин чӯй дар як вақт то 1 миллион одам кор мекард.

Давраи ҳукмронии Ян Гуан хеле самаранок буда, ба афзоиши иқтидори империяи Суй мусоидат намуд, вале ин давраи рушди империя кӯтоҳмуддат баромад. Давраи гул-гулшукуфии империяи Суй дар баробари вафоти Ян Гуан анҷом ёфта, давраи таназули он фаро расид.

БАРҲАМХҶҶРИИ ИМПЕРИЯИ СУЙ. Империяи Суйи ташкилкардаи Янтсзян умри дароз надид. Дар як давлат дар ҳолати муттаҳидӣ нигоҳ доштани шимол ва ҷануби Чин кори осон набуд. Ҳукумати марказии Суй имкон надошт, ки аз болои тамоми музофотҳои мамлакат назорати саҳти доимӣ ҷорӣ кунад. Дар музофотҳо ҳокимият, асосан, дар дасти ашрофони маҳаллӣ буд. Ғайр аз ин, ба империяи Суй аз тарафи Ғарб қабिलाҳои турк тез-тез ҳамла карда, онро талаю тороч намуда, музофотҳои алоҳидаро ба зери тасарруфи худ

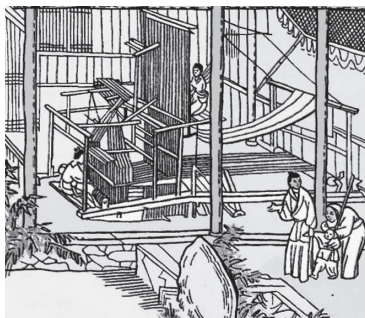
медароварданд. Тохтутози қabilaҳои турк ба Чин сол то сол пурзӯртар мегардид.

Сарфи назар аз ин ҳолати Чин императорҳои сулолаи Суй ба забти кишварҳои дигар машғул буданд. Ин кор неруи бузурги одамі ва маблағи зиёдро тақозо мекард. Харочоти беандоза калони ҷангҳои истилогаронаи империя ва аз тохтутози қabilaҳои турк дифоъ кардани мамлакат таназзули империяи Суйро тезонид. Боре ҳукумати Суй хост, ки Корея дар шарқи Чин ҳаммарзро ишғол кунад, вале он бебарор анҷом ёфт. Ин бебарорӣ обрӯю эътибори сулолаи Суйро қатъиян резонд. Ин буд, ки музофотҳои зиёди Чин аз зери тобеияти ин сулола баромаданд. Ба ҳокимияти марказӣ дигар ягон музофот итоат намекард.

Дар чунин вазъият соли 618 яке аз ҳокимони Чини Шимолу Ғарбӣ – Ли Юан ё худ Гаотси, ки аслан турктабор буд, ҳокимиятро дар империя ба даст дароварда, бо ҳамин ба ҳукмронии сулолаи нав, ки Тан ном дошт, асос гузошт.

ТАЪСИСИ ИМПЕРИЯИ ТАН. Империяи Тан соли 618 таъсис ёфта, асосгузори он Ли Юан аз сулолаи Тан буд. Аз ин рӯ ин империя номи Танро гирифтааст. Пойтахти империя шаҳри Чанъан (ҳоло Сиан) ном дошт ва ниҳоят бузург буда, дар асри VIII аллакай дорои 1 миллион аҳоли будааст. Пойтахти дуҷуми империяи Тан шаҳри Лоян буд.

Империяи Тан тахминан 300 сол умр дидааст. Императори нисбатан пурзӯри сулолаи Тан Ли Ши-мин (626 – 649) буд, ки ўро Тайсзун ҳам меномиданд. Дар натиҷаи якҷанд ҷанги бомуваффақият ба Ли Ши-мин муяссар гардид, ки ҳудуди империяи худро васеъ кунад. Қаламрави империяи Тан дар шимол то дарёи Амур ва Хинган, дар ҷануб то Ҳиндустон ва Сиам, дар шарқ то Корея ва дар ғарб то сарҳадҳои Осиёи Марказиро дар бар мегирифт.

*Расми 11. Абрешибӯфши
қосибон*

Империяи Тан дар аҳди ворисони Тайсзун давлати калонтарини Осиё ба шумор мерафт. Махсусан, дар аҳди малика У Тсзэ-тян (656 –705), ки ўро Ухсу ҳам ном мебуданд, пуркуват гардид.

ИМПЕРИЯИ ТАН ДАР АСРҲОИ VIII–IX. Дар асри VIII маҷмуаи қонунҳои империяи Тан тартиб дода шуд, ки он аз 6 маҷмуаи алоҳидаи ифодакунандаи тарафҳои гуногуни ҳаёти давлати Тан иборат буданд. Қонунҳои дар ин маҷмуаҳо инъикосёфта имкон медоданд, ки империяи Тан тараққӣ кунад ва ҳам ҳуқуқҳои халқ хифз карда шаванд.

Дар ин давра Чин бо давлатҳои зиёди Осиё робитаҳои хуби тичоратӣ дошт, аз он ҷумла бо Хилофати Араб, Ҳиндустон, Сиам ва Ветнам. Роҳи абреши, ки аз Чанъан ба ҷониби Осиёи Марказӣ тул мекашид, Чинро бо мамлакатҳои Осиёи Шимолӣ, Ғарбӣ ва Ҷанубӣ мепайваст. Чин роҳи баҳрӣ ҳам дошт, ки он қад-қади соҳилҳои шарқии Чинро ба мамлакатҳои Осиёи Ҷанубию Шарқӣ ва Ҳиндустон мепайваст. Тоҷирони Чин абреши, чиниворӣ ва молҳои дигарро дар бозорҳои ин мамлакатҳо фурӯхта, даромади калон ба даст мебароварданд, вале ин ҳама муваффақиятҳои Чин то солҳои 70-уми асри VIII буд. Баъди ин империяи Тан рӯ ба таназзул ниҳод. Ин вақт хароҷоти давлатӣ аз ҳад зиёд шуд. Барои ҳамин императорҳо ба кишоварзон андозҳои нав ба нав бор мекарданд.

Дар охири асри VIII вазъи сулолаи Тан ва ҳокимияти марказии он рӯ

Расми 12. Киштукори кишоварзонии Чин

Расми 13. Деҳаи Чин

дигар ҳукмронӣ карда бошанд ҳам, ҳокимияти онҳо тамоми Чинро фаро нагирифт. Дар ибтидои асри X дар шимол давлати бузурги Кидониён ташкил шуд. Давлати нав, ки Ляо ва пойтахташ Янтсзин ном дошт, қаламрави бузургро дар бар мегирифт. Императорони Ляо Манчурия қисми Муғулистон ва як қисми шимоли Чинро ишғол карда буданд.

Империяи Тан соли 907 барҳам хӯрдааст. Баъди барҳамхӯрии империяи Тан Чин дар тули даҳсолаҳои зиёд дар ҳолати парокандагӣ қарор дошт.

ТАЪСИСИ ИМПЕРИЯИ СУН.

Тахминан баъди панҷоҳ соли барҳамхӯрии империяи Тан, Чин дар ҳолати таназзул ва парокандагӣ қарор дошт. Ҳоҷагии он ақиб рафт. Аз парокандагии Чин махсусан, соҳаи кишоварзӣ зарари калон дид, вале дар миёнаҳои асри X ҳунармандию кишоварзӣ ва тичорати мамлакат пеш рафт. Чандин ҳокими вилоятҳо ва лашкаркашон кӯшиш ба харҷ доданд, ки ҳокимияти Кидониёнро барҳам зада, Чинро ба зери ҳокимияти худ дароранд. Яке аз чунин шахсҳо лашкаркаши Чини Шимоли Чжао Куан-ин – асосгузори сулолаи Сун буда, дар якҷанд муҳорибаи Кидониёнро мағлуб карда, империяи Сунро таъсис дод. Пойтахти империя аввал шаҳри Биян буд, ки ҳоло Кайфон ном дорад, вале дар охири мавҷудияташ ба шаҳри Ханчжоу кӯчонида шуд.

ИҚТИДОРИ ИМПЕРИЯИ СУН. Шоҳҳои сулолаи Сун бар зидди ҳокимони саркаши Чин муддати дурудароз мубориза бурданд, вале ба онҳо муяссар нашуд, ки тамоми вилояту музофотҳои Чинро ба зери ҳокимияти худ дароранд. Ҳокимони вилоятҳо ҳокимияти сулолаи Сунро эътироф накарда,

Расми 14. Императори охири сулолаи Ли Ши-мин

оҳиста-оҳиста давлатҳои мустақили худро ташкил мекарданд. Қabilaҳои турк, муғул ва ӯйғурҳо ҳам ба императори Сун итоат намекарданд, вале оқибат ба ӯ муяссар шуд, ки на танҳо ӯйғурҳо ва кидониён, инчунин қаламрави Аннамро ба худ тобеъ кунанд. Ҳукумати сулолаи Сун бо мамлакатҳои Осиейи Марказӣ, Ҳиндустон, Сиам ва Корея муносибатҳои тичоратӣ дошт.

Ба ҳар ҳол, империяи Сун нисбат ба империяи Тан заифтар буд, аз ин рӯ ба мамлакати пурзӯри воҳид табдил наёфт.

АНҶОМИ ҲУКМРОНИИ СУЛОЛАИ СУН. Агар ислоҳоти пешниҳодкардаи Ван Ан-ши дар Чин пурра татбиқ мешуд, шояд империяи Сун умри зиёдтар медид. Дар оғози асри XII хатари аз тарафи қabilaҳои шимол забт кардани Чин ба миён омад. Барои наҷоти ҳокимияти худ императорони Сун маҷбур шуданд, ки соли 1126 пойтахти мамлакатро ба Ханчжоу кӯчонанд.

Дере нагузашта сулолаи Сун аз заминҳои Чини Шимолӣ маҳрум шуд. Ин минтақа ба ҳайати давлати наво дохил гардид, ки он номи Тезинро гирифт. Ба Тезин қаламрави давлати Кидониён низ дохил гардид.

Мавқеи ҳукмронии сулолаи Сун ба кулӣ танг карда шуд. Дар қаламрави хурди Чини Чанубӣ империяи Сун то соли 1279 вучуд дошт. Ҳамон сол империяи Сунро набераи Чингизхон Хубилай забт карда, бо номи Юан давлати худро таъсис дода, ба сулолаи нави императорони муғулии Чин асос гузошт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Парокандагии Чини асрҳои V ва VI-ро шарҳ диҳед.
2. Дар бораи заминдории Чини давраи парокандагии он чӣҳо гуфта метавонед?
3. Дайрҳои буддӣ чӣ хел муассиса буданд?
4. Давлати Суй кай ва чӣ тавр таъсис ёфта буд?
5. Дар бораи қанда шудани Чуйи Бузурги Чин дар байни дарёҳои Хуанхэ ва Янтсзи нақл кунед.
6. Империяи Суй кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд? Онро кӣ соҳибӣ кард?
7. Империяи Тан кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?

8. Кадом вазоратҳои империяи Танро медонед?
9. Иттиҳоди панҷ ҳавлӣ чист? Он барои чӣ таъсис дода мешуд?
10. Дар бораи шӯриши деҳқонон дар зеро роҳбарии Хуан Чао ба ҳамдигар савол диҳед.
11. Империяи Тан кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?
12. Империяи Сун кай таъсис ёфтааст ва асосгузори он кӣ буд?
13. Императорони сулолаи Сун ба давлати худ кадом музофотҳоро муттаҳид намуданд?
14. Империяи Сун чаро ва кай барҳам хӯрд?

§ 5. ЧОПОНИ САМУРАЙҲО ВА СЁГУН

СОХТИ АВЛОДӢ. Чопон дар асрҳои III – VII аз ҷамоаи ибтидоӣ ба сохти авлодӣ гузашт. Ин вақт иттифокҳои қабилаҳо ҳам ташкил ёфтанд. Сардори авлоди аз ҷамоаи пурқувваттарин унвони «сумэраги», яъне номи императорро мегирит. Пешвоёни қабилаҳо низ бо ҳамин унвон мушарраф гардонида мешуданд. Сумэраги дар як вақт ҳам пешвои қабила, ҳам фармондеҳи олии артиш, ҳам сардодхоҳ ва ҳам саркоҳини динӣ буд.

Ашрофони авлодию қабилавӣ ба давлати воҳид ва император эҳтиёҷ доштанд, вале дини сантоя имконият намедод, ки ин давлат бо роҳи зӯрӣ ба вучуд биёяд. Барои ташкили давлати ягонаи Чопон зӯриро кор фармудан лозим буд, лекин ин дин зидди зӯрварӣ мебаромад. Бинобар ин онҳое, ки мехостанд давлати воҳиди Чопонро ташкил бидиҳанд, пайравони ҳамин дин шуданд.

ҲОКИМИЯТИ СОГА. Дар охири асри VI авлоди Сога, ки пайрави дини буддоия буд, бар авлоду қабилаҳои дигари пурзӯр ғалаба карда, давлати воҳиди Чопонро таъсис намуд. Оғози асри VII шоҳзода Сётоку-тайси (572 – 621), ки аз авлоди Сога буд, «Чадвали 12 рутба» ва «Қонуни 17 модда»-ро эълон кард. Ин санадҳо аз нишондодҳои буддоию таълимоти Конфутсий (файласуфи Чини қадим) дар бораи номаҳдуд будани ҳокимияти мутлақ сарчашма мегиританд. Ҳамин тариқ, авлоди Сога дар Чопон ба ҳокимия-

ти мутлақ асос гузошт. Шоҳзода Сётоку-тайси ва авлоди ӯ давлати Чопонро мутобиқи чадвали қонуни номбурда идора мекарданд.

Дар миёнаҳои асри VII авлоди Сога мақоми роҳбарикунандаи худро аз даст дод. Соли 645 дар натиҷаи табаддулот аксари аъзои ин авлодро авлоди дигар нест кард. Ба тахту тоҷи авлоди Согаи бархамхӯрда Кару ном намояндаи Сумэраги соҳиб шуда, бо номи Котоку ба тахти ҳокимият нишаст. Замони ҳукмронии ӯро “Пайка” меномиданд, ки ин сабаб дорад. Табаддулоте, ки Котокуро ба сари ҳокимият овард, “табаддулоти Пайка” ном гирифтааст.

Расми 15. Ибодатгоҳи шаҳри Нораи Чопон

Баъди табаддулоти Пайка Чопон ба давраи нави таърихи худ дохил шуд. Шоҳҳои Сумэраги ба Корея таҳдид карда, дар мамлакат ислоҳот гузарониданд. Сардори давлатро «император» меномиданд. Ӯ унвони дигар ҳам дошт – «Писари Осмон». Дар назди ӯ барои

идора кардани мамлакат Шӯрои давлатӣ ташкил карда шуд, ки ба он сардори идора роҳбарӣ мекард. Чопон ба вилоятҳо тақсим карда шуд. Онҳоро ҳокимон идора мекарданд. Вилоятҳо аз ноҳияҳо иборат буданд.

АВЛОДИ ФУДЗИВАРА. Ҳокимияти авлодии Сумэраги ҳам мунтазам суст шуд. Мубориза барои ҳокимият дар байни авлоди музофотҳои гуногуни Чопон авҷ гирифт. Дар ин мубориза авлоди Фудзивара дастболо шуд. Аз ҳамин сабаб дар ҳукумати марказӣ мансабҳои муҳимми давлатӣ ба аъзои ҳамин хонадон тааллуқ доштанд. Ҳамин тариқ, дар мамлакат авлоди Фудзивара ҳукмрон гардид. Хонадони император дар амал аз қорҳои давлатӣ дар қанор монд.

Дар асрҳои IX – XI заминҳои давлатӣ ба заминҳои мулки хурд мубаддал гардиданд. Таксимкунии анъанавии онҳо қатъ гардид. Заминҳои хусусию ибодатгоҳҳо зиёд шуданд. Хариду фурӯши замин ва парвариши шолӣ васеъ гардид. Шолӣ ба Чопон аз Корея оварда мешуд. Бо мурури замони мулкҳои бузурги хусусӣ ба вучуд омаданд. Дар байни мулкдорони калони хусусӣ мубориза барои ба даст овардани заминҳои мулкдорони дигар аз нав авҷ гирифт. Баъзе соҳибони мулкҳои калон мехостанд, ки аз зери ҳокимияти марказӣ баромада, давлати мустақили худро таъсис диҳанд. Ҳокимияти марказии Чопон дигар қудрат надошт, ки пеши роҳи ин зухуротро гирифта тавонад.

САМУРАЙҲО. Заминдорони Чопон ба чанд гурӯҳ тақсим мешуданд. Заминдорони калон «хонкэ» ном доштанд. Онҳое, ки дорои мулки хурдтар буданд «реке» номида шудаанд. Ин заминдорон тобеи заминдорони калон буданд. Заминдорон сарбозони худро доштанд, ки онҳоро “самурайҳо” мегуфтанд. Заминдорон ба самурайҳо ба ивази хизмат қитъаҳои замин меоданд.

Як қисми самурайҳо ба ашрофи дорои мулкҳои начандон калон табдил меёфтанд, вале қисми дигари онҳо ҳамин тавр сарбозони касбӣ монданд. Ин самурайҳо замин надошта, аз ҳисоби хӯчаин ва ғаниматҳои аз ҷанг бадастовардашон зиндагӣ мекарданд.

СЁГУН. Дар асри XII ҳокимияти марказии Чопон муқаррар гардид, ки онро «микадо» меномиданд. Микадо соҳиби олии замин эълон карда шуд. Дар натиҷаи ҷангҳои байниҳамдигарии мулкдорони калон дар нимаи дууми асри XII ҳокимияти император ягон қудрате надошт. Ҳокимияти дунявӣ ба дасти ашрофони пурзӯр – «Сёгун», ҳокими олии Чопон гузашт. Ин ҳокимият дар мамлакат соли 1192 барпо

Расми 16. Либоси ҷангии самурай

шудааст. Асосгузори ҳокимияти Сёгун Миномото Ёритомо ном ашрофи шимолии Ҷопон мебошад. Ҷ бо ёрии самурайҳо ашрофони дигари мамлакат, аз ҷумла рақибӣ пурзӯри худ Тайро Киёмориро мағлуб карда, пойтахти император – шаҳри Киоторо ишғол намуд. Ҳамин тариқ, дар Ҷопон ду сулола дар як вақт ҳукмрон шуд – сулолаи микадо (император) ва сулолаи сёгун (Миномото), ки ҳокими олий буд. Ҷ императорро дар дарбораш – шаҳри Киото гузошта, худаш ба қалъаи Кимакура рафта, давлатро аз номи император идора мекард. Миномото Ёритомо асосгузори Сулолаи Сёгуни Ҷопон буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сохти авлодии асрҳои III – VII Ҷопонро чӣ хел дарёфтед?
2. «Сумэрагӣ» чӣ маънӣ дорад?
3. Чаро ашрофон ба давлати воҳид ва император эҳтиёҷ доштанд?
4. Дар бораи авлоди Сумэрагӣ нақл кунед.
5. Дар бораи шоҳзода Сётоку-тайси чиро медонед?
6. Дар Ҷопон киро «Писари Осмон» меномиданд?
7. Дар замони ҳукмронии Котоку масъалаи замин чӣ тавр ҳал карда шуд?
8. Дар бораи авлоди Фудзивара маълумот диҳед.
9. Самурайҳо кистанд?
10. Моҳияти «сёгун»-ро шарҳ диҳед.
11. Аз рӯйи сарчашма “харакири”-ро шарҳ диҳед.

§ 6. ЗУҶУРИ ДИНИ ИСЛОМ ВА ТАЪСИСИ ХИЛОФАТИ АРАБ

ҲИҶРАТИ МУҲАММАД. Дар аввал ашрофи қабилаҳои араб ба иқдоми Муҳаммад (с) ба назари нобоварона ва ҳатто душманона нигариста, аз дину худоҳои сершумори авлодию қабилавии худ даст намекашиданд. Чи тавре ки гуфта шуд, қурайшиҳо ҳатто Муҳаммад (с) ва пайравони ӯро қуштани хам буданд. Барои ҳамин, ӯ соли 622 маҷбур шуд, ки аз Макка ба шаҳри дигари арабии Ясриб (Мадина) сафар, яъне ҳиҷрат кунад, ки ин сафар дар таърихи дини ислом хамчун ҳиҷрати Муҳаммад (с) пайғамбар аз Макка ба Мадина машҳур аст.

Баъди ба Ясриб ҳичрат кардани Муҳаммад (с) дар он ҷо обрӯю эътибори ӯ ва дини ислом боз ҳам баландтар шуд. Шаҳри Ясриб номи «Мадинат-ун-Набӣ», яъне «шаҳри Пайғамбар»-ро гирифт. Соли ҳичрати Муҳаммад (с) оғози зуҳури дини ислом ва солшумории нав солшумории мусулмониҳои ҳичрӣ (қамарӣ) муқаррар гардид.

Дар Мадина ба Муҳаммад (с) пайғамбар муяссар шуд, ки мардуми зиёдро ба дини ислом ҷалб намояд. Баъди чанде ӯ бо ҳамроҳии ёронаш ба Макка лашкар кашида, онро ҳам ба худ тобеъ кард ва қурайшиҳою қабилаҳои дигари Макка дини исломро қабул карданд. Дини исломро қабул

Расми 17. Бадавиён ҳангоми лашкаркашӣ

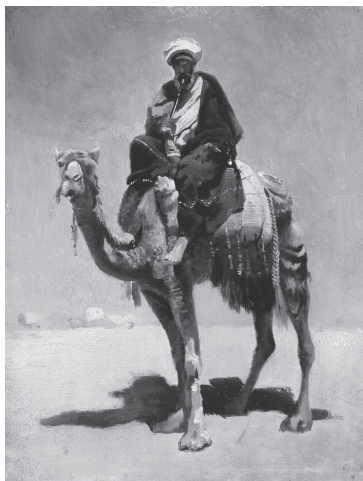
кардани мардуми Макка ғалабаи муҳимтарини Муҳаммад ва ёрони ӯ буд. Аз ин вақт сар карда, дини ислом мунтазам дар тамоми нимҷазираи Арабистон паҳн шудан мегирад.

МОҲИЯТИ ДИНИ ИСЛОМ. Китоби муқаддаси дини ислом Қуръон мебошад, ки маънояш «Китоби хониш» аст. Дар ин китоб таълимоти ислом, арзишҳои ахлоқӣ ва тамоми суннатҳои дигари дини ислом инъикос гардидаанд.

ДАВРАИ ХИЛОФАТИ АРАБ. Хилофати Араб ба чор давра тақсим мешавад. Давраи аввали он аз соли 632 то соли 656-ро дар бар мегирад. Дар ин давра хилофатро Абубакр, Умар ва Усмон идора кардаанд ва пойтахти он шаҳри Мадина буд. Давраи дуюми он ба солҳои ҳукмронии Алӣ, яъне солҳои 656 – 661 милодӣ рост меояд. Ин вақт пойтахти Хилофат аз Макка ба Куфа кӯчонида мешавад. Давраи сеюми Хилофати Араб аз соли 661 то соли 750 давом карда, онро сулолаи халифаҳои Уммавиён идора мекард. Аз ин рӯ, онро «Хилофати Уммавиён» меноманд. Пойтахти ин хилофат шаҳри Димишқи Сурия буд. Солҳои 750 – 1055 милодӣ давраи чоруми Хилофати Араб

аст. Дар ин давра дар хилофат сулолаи халифаҳои Аббосиён ҳукмронӣ кардаанд. Аббосиён шаҳри Бағдодро пойтахти давлати худ қарор доданд. Аз ин рӯ, хилофати сулолаи Аббосиёнро «Хилофати Бағдод» ҳам меноманд.

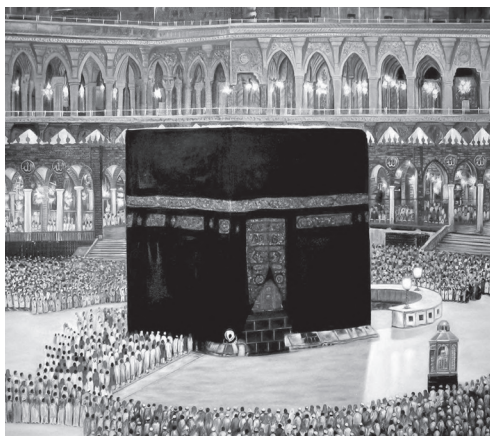
ЛАШКАРКАШИҲОИ ХАЛИФАҲОИ АВВАЛИН.

Расми 18. Араби уштурсавор

Абубакр халифаи аввалини Хилофати Мадина буд. Ӯ гарчанде чидду ҷаҳди зиёд ба харҷ дод, вале натавонист, ки ҷамаи қабилаҳои нимҷазираи Арабистонро ба давлати худ тобеъ кунад. Гузашта аз ин, ҳанӯз қабилаҳои зиёди он дини исломро қабул накарда буданд, вале бо вучуди ин Абубакр дар ин роҳ кӯшишу ғайрати худро сарф кард. Бар зидди пешвоёни саркаши қабилаҳои араб ва империяи Византия саҳт мубориза бурд.

Кори оғозкардаи Абубакрро халифаи дуюми Мадина Умар ибни Хаттоб давом дод. Дар зарфи 10 соли ҳукмронииаш (634 – 644) ба ӯ муяссар гардид, ки тамоми нимҷазираи Арабистонро зеро итлоати худ дароварда, ба лашкаркашии берун аз хоки Арабистон шуруъ кунад.

Расми 19. Хонаи Каъба

Умар бо сардории Халид ибни Валид дастаи калони сарбозони саворанизомро ба Димишқ фирисшонд. Ин даста аввал шаҳри Гутро ишғол карда, баъд Димишқро муҳосира намуд. Ин муҳосира қариб 6 моҳ давом карда, бо таслими шаҳри Димишқ анҷом ёфт. Баъди ишғоли Димишқ Халид

хучуми худро ба қаламрави империяи Византия идома дод. Хатари калонро пай бурда, артиши Византия тахти рохбарии император Ираклий дар шимолии Сурия ба чанг омода гардид. Ҳайати лашкари Византия аз румихо, суриягиҳо, арманҳо ва халқҳои дигари империя иборат буда, қариб 200 ҳазор нафарро ташкил мекард. Шумораи сарбозони араб таҳминан 24 ҳазор нафар буд.

Арабҳо лашкари Византияро бо фиреб ба дом афтонданд. Пас аз наздикшавии лашкари Византия, арабҳо Димишқ ва шаҳру минтақаҳои дар ин ҷо ишғолкардаашонро тарк карда, ба самти дарёи Ярмуки яке аз шохобҳои дарёи Урдун ақибнишинӣ карданд. Дар ҳамин ҷо 20 августи соли 636 задухӯрди халқунандаи арабҳою византиягиҳо доир гардид, ки дар он византиягиҳо пурра торумор карда шуданд. Шикастхӯрдагон 70 ҳазор касро талаф доданд. Арабҳои Сурия дар зери рохбарии малик Ҷабал ибни Айҳам ба тарафи арабҳо гузаштанд. Баъди ин ғалаба арабҳо Димишқро аз нав ишғол карда, Сурияи Шимолиро низ ба даст дароварданд. Императори Византия Ираклий дар аснои тарк кардани Сурия хитоб намуд: «Алвидоъ, Сурия! Он чӣ хел мамлакати олиҷаноб аст барои душманони мо!».

Халифа Умар баъди ҷанги дусола шаҳри Байтулмақаддас ва баъди ҷанги ҳафтсола Қайсария, ки онро аз номи Юлий Сезар – Сезария ҳам меномиданд, ишғол кард.

Мухорибаҳои арабҳо дар Ироқ бо лашкари Сосониёни Эрон ба амал омадаанд. Ҳангоми ишғоли шаҳри Хира арабҳо аз лашкари Сосониён якҷанд маротиба шикаст хӯрда, маҷбур шуданд, ки ақибнишинӣ кунанд. Сарбозони арабро филҳои ҷангии эронӣ ба даҳшат оварданд. Арабҳоро дар ин ҷо эронӣҳо шикаст доданд, вале дар охири соли 635 онҳо бар Сосониён пирӯз гаштанд. Соли оянда арабҳо дар муҳорибаи Қодисия лашкари бузурги Сосониёнро торумор намуданд. Баъди ин ғалаба роҳи арабҳо ба сӯи пойтахти Сосониён – Тайсафун, ки онро аз сабаби зебоияш “Мадонин” ном мебуданд, кушода шуд. Сокинони он дарвозаҳои

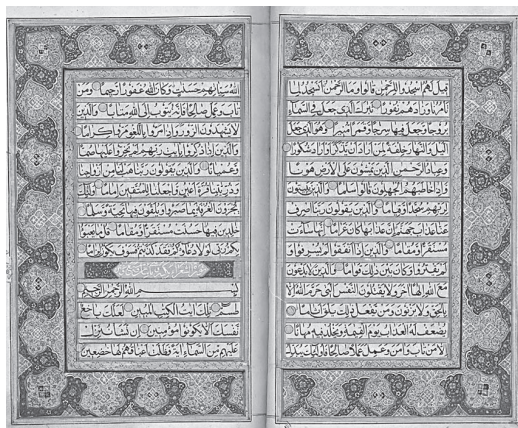
шаҳрро ба рӯи арабҳо боз карданд. Қӯшуни Сосониён ба зарбаҳои ҳалокатбори арабҳо тоб наоварда, шикаст хӯрд. Шоҳи Сосониён Яздигурди III ва аҳли дарбораш аз шаҳр фирор карданд. Арабҳо бо мушкилиҳои зиёд қаламрави бузурги давлати Сосониён, аз он ҷумла шаҳри Персиполис (Тахти Чамшед)-ро ба даст дароварданд. Соли 651 Яздигурди III бо дасти осиеббоне дар шаҳри Марв кушта шуд.

Баъди ишғоли Сурия тайи 14 сол лашкари арабҳо барои ишғоли Қафқоз чанг карда, оқибат Арманистон ва як қисми Гурҷистонро то шаҳри Тифлис ба даст дароварданд.

Халифаҳои Мадина барои ишғоли Миср ҳанӯз ҳангоми чангҳои худ дар Сурия оғоз карда буданд.

Ҳамлаи нахустин ба Миср бо сардории Амр ибни Ос соли 639 сурат гирифтааст.

Баъди муттаҳид шудани тамоми нимҷазираи Арабистон талаботи Хилофати Мадина ба маҳсулоти ғаллагӣ чандин маротиба афзуд. Амр ибни Ос маҳз барои ҳамин ба Миср лашкар мекашад. Соли 640 Амр шаҳри Полусийро ишғол карда, аз дарёи Нил гузашт. Баъди ба арабҳо аз Мадина расидани ёрӣ лашкари Амр ибни Ос дар наздикии шаҳри машҳури Гелиопол византиягӣҳо шикаст дод. Усқуфи маҳаллӣ Муқавкис бо Амр дар бораи таслими қалъаи Бобул қарордод имзо кард. Лашкари арабҳо истилои худро дар Африқо давом дода, шаҳри Искандарияро дар соҳили ҷанубии баҳри Миёназамин воқеъ аст, ишғол карда, ба Мисри Шимолӣ ва Либия зада даромад. Фармондеҳи лашкари арабҳо Абдуллоҳ ибни Саид, ки ҳокими Миср буд, ба қаламрави Тунис ҳамла

Расми 20. Саҳифаҳо аз Қуръон

оварда, византиягиҳоро дар наздикии қалъаи Субайтла торумор кард.

Ҳамин тавр, арабҳо мулкҳои Византия ва Сосониёро паси ҳам ишғол намуда, дар Осиё ва Африқо қаламрави Хилофати Мадинаро васеъ мекарданд. Соли 644, баъди аз дасти ғуломи эронӣ кушта шудани Умар, ба тахти Хилофати Мадина – Усмон ибни Аффон менишинад. Ӯ ба яке аз духтарони Муҳаммад (с) хонадор шуда буд. Баъди вафоти зани аввалааш Усмон духтари дигари ӯро низ ба занӣ гирифт. Барои ҳамин ҳам Усмонро «Зиннурайн» ё «сохиби ду нур» меномиданд.

Расми 21. Сарбозони араб

Соли 656 дар Мадина мусалмонҳои аз Куфа, Басра ва Миср гӯё барои ҳаҷ омада бо дастгирии аҳолии маҳаллӣ ба муқобили Усмон шӯриш бардоштанд. Исёнгарон хонаи халифа Усмонро муҳосира карда, ӯро дастгир ва қатл намуданд.

МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ АЛӢ. Баъди қатли Усмон ба тахти Хилофати Мадина писарамаки Муҳаммад (с) ва домоди ӯ, яъне шавҳари Фотима – Алӣ нишаст. Бар зидди Алӣ ду гурӯҳи душманонаш мубориза оғоз намуданд. Ба гурӯҳи якум хешовандони халифаи кушташуда бо сардории Талҳа ва Зубайр дохил буданд, ки ба онҳо ҳамсари Муҳаммад – Оиша низ ҳамроҳ буд, вале соли 656 Алӣ Талҳа ва Зубайрро дар наздикии шаҳри Басра торумор кард. Роҳбарони асосии ин гурӯҳ кушта шуда, Оиша асир афтод. Ин ҷанг «муҳорибаи Уштур» ном мегирад, чунки Оиша уштурсабор дар он хузур доштааст. Ҳамин тарик, гурӯҳи якуми душманони Алӣ мағлуб шуданд.

Ба гурӯҳи дуҷуми муқобилони Алӣ ҳокими Сурия Муовия роҳбарӣ мекард. Ӯ неруи ҳарбӣ ва сарвати бузург дошт. Як қисми қабилаҳои араби Ироқ Муовияро дастгирӣ мекарданд. Ба тахти хилофат нишаста, Алӣ ваъда дод, ки Арабистонро мисли Умар ҳукмронӣ хоҳад кард. Барои ҳамин, ӯ мансабдоронро, ки Усмон таъин карда буд, аз вазифа сабуқдӯш карда, заминҳояшонро кашада гирифт. Ин иқдом шумораи душманони Алиро дар шаҳри Мадина ва тамоми Арабистон боз ҳам зиёдтар кард. Алӣ дид, ки дар ин ҷойҳо дигар такягоҳи он қадар бозътимод надорад, қароргоҳи худро аз шаҳри Мадина ба шаҳри Куфа кӯчонд. Соли 657 дар мавзеи Сиффин, воқеъ дар соҳили рости дарёи Фурот, дар байни нерӯҳои Муовия ва Алӣ задухӯрди қалон ба амал омад. Дар ин муҳориба ягон тараф дастболо нашуд. Шахсони бонуфузи соҳибқавл ба Алӣ пешниҳод намуданд, ки ӯ бояд муҳолифати худро бо Муовия ба таври осоишта ҳаллу фасл намояд. Алӣ мувофиқи ин пешниҳод амал карда, бо Муовия сулҳ баст. Аз ин қисми лашкар ранҷида, ӯро тарк карда, аввал ба Бағдод ва баъд аз он ҷо ба тарафи чапи дарёи Дачла равон шуданд. Шумораи онҳо 12 ҳазор нафар буд. Таркқардагон лашкари Алиро «хаворич», яъне хоричшудагон номиданд. Хаворич Алӣ, Муовия ва Амрро кофир эълон карда, бар зидди онҳо ҷиҳод эълон намуданд.

Сарфи назар аз тасмими хаворич Алӣ бар зидди Муовия аз нав ҷанг оғоз накарда, бар зидди хаворич лашкар кашид. Дар сафҳои хаворич қалавиш ба амал омад. Як қисми онҳо ба Алӣ пайвастанд. Қисме аз онҳо ба Куфа баргаштанд. Ҳамагӣ 2800 нафар хаворичи густоҳу оштинопазир тахти роҳбарии Ибни Ваҳҳоб дар муқобили Алӣ, Муовия ва Амр исто-данд.

Расми 22. Зарфи қосибони араб

Неруҳои Алӣ ва хавориҷ соли 658 дар Наҳравон дар мухорибаи бузург бо ҳам вохӯрданд, ки дар он Алӣ ғалаба кард, вале баъди ин ҳам онҳо муборизаро бар зидди Алӣ бас накарданд. Соли 661 яке аз онҳо ҳангоми даромадан ба масҷиди Куфа бо ханчари заҳролуд Алиро зада кушт. Бо ҳамин марҳалаи ҳукмронии хулафои рошидин анҷом ёфт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Арабистони арафаи зуҳури исломро дар кадом ҳолат дарёфтед?
2. Аз харита нимҷазираи Арабистонро ёбед.
3. Дини ислом аз динҳои қабилаҳои араб чӣ фарқ дошт?
4. Пайғамбари ислом кай ва чаро аз Макка ба Мадина ҳиҷрат кард?
5. Чаро Муҳаммад (с) яккаҳудоиро барои арабҳо тарғиб мекард?
7. Солишумори ҳиҷриро шарҳ диҳед.
8. Баъди вафоти пайғамбари Аллоҳ (с) мубориза барои гирифтани ҷойи ӯ чӣ тавр сурат гирифт?
9. Дар бораи 4 давраи Хилофати Араб маълумоти мухтасар диҳед.
10. Арабҳо бар лаиқари давлати Сосониён чӣ тавр ғалаба карданд?

§ 7. ХИЛОФАТИ УММАВИЁН ВА ХИЛОФАТИ АББОСИЁН

ТАЪСИСИ ХИЛОФАТИ УММАВИЁН. Уммавии аввалин халифа Усмон буд. Вориси ӯ Муовия ибни Абусуфиён мебошад. Ӯ соли 660 дар Байтулмақдас аз тарафи қабилаҳои содики суриягӣ арабӣ халифаи Араб эълон карда шуд. Оғози идораи сулолаи Уммавиён дар Димишқ сол 661, баъди кушта шудани Алӣ ба ҳисоб меравад.

Муовия дар вазифаи халифа зиёда аз 20 сол ҳукмронӣ намуда, ба роҳбари эътирофшудаи ашрофони авлодии Сурия табдил ёфт. Муносибати Муовия ба мардуми Сурия самимонаю мусолиҳатомез буд. Аз ҳамин сабаб ӯро дастгирӣ мекарданд.

Халифаҳои Уммавиёно, одатан, ба ду шоҳаи ҳешу табор тақсим мекунанд. Яке аз онҳоро Суфёниён меномиданд, ки ин унвонашон аз номи падари Муовияи I бармеояд. Ба ин шоҳаи Муовия писари ӯ – Язиди I ва набераи ӯ – Муовияи II дохиланд. Шоҳаи дуюм, ки Суфёниёно дар тахту тоҷи

хилофат иваз намудааст, бо номи Марвониён маълум аст. Чунин номгузорӣ шудани ин шоҳаи сулолаи Уммавиён бо номи халифаи чоруми Уммавиён – Марвон алоқаманд аст.

ХУКМРОНИИ СУФЁНИЁН. Муовияи I дар Сурия заминҳои аз Византия ишғолкардари ба даст дароварда, ба заминдори калонтарини ин ҷо табдил ёфт. Хилофати Уммавиён дар замони ҳукмронии Суфёниён лашкаркаширо дар Қафқоз, Осиёи Марказӣ ва Эрони Шарқӣ давом дод. Артиши арабҳо, ки дар Сурия буд, дар мубориза бар зидди Византия истифода бурда мешуд. Ҳамин тариқ, Осиёи Хурд ба минтақаи тохтутози доимии арабҳо табдил ёфт.

Соли 668 арабҳо дар соҳили осиеии халиҷи Босфор пайдо шуданд, вале зимистони қаҳратун, нарасидани хӯрокворию аслиҳа ва сар задани бемории вабо ба онҳо талафоти калон ба бор оварданд. Аз ин аҳволи лашкар боҳабар шуда, Муовияи I бо сардории Язид, ки писари ӯ буд, ба он ҷо неруи ҳарбии нав фиристонд. Арабҳо бо ёрии ин қувва шаҳри Константинополро муҳосира карданд, вале онро ба даст дароварда натавонистанд. Бинобар ин то муддате аз баҳри он гузаштанд. Баъди якчанд сол арабҳо Константинополро аз нав муҳосира карданд. Шаҳр аз тарафи хушкӣ чунон мустаҳкам буд, ки фатҳи онро имконнопазир мегардонд. Муҳосираи Константинопол қариб панҷ сол тул кашид. Оқибат Византия бо ёрии юнониҳо флоти арабҳоро торумор кард. Баъди ин арабҳо маҷбур шуданд, ки муҳосираи Константинополро қатъ кунанд.

Ҳангоми лашкаркашии дуҷуми худ арабҳо ҷазираи Кипро ишғол карда, то халиҷи Босфор ва Шоҳи Тиллоии наздикии Константинопол рафта расиданд.

Дар замони ҳукмронии Муовияи I хилофати Уммавиён давлати муттаҳидаю марказиятнок набуд.

Расми 23. Кишти арабҳо ҳангоми ҳуҷум

Дар минтақаҳои гуногуни хилофат халифа ноибони худро таъин мекард, вале на ҳамаи минтақаҳо ба ӯ итоат мекарданд. Миср пурра дар ихтиёри Амр ибни Ос буд. Дар Ироқ бошад, ба халифа лозим меомад, ки қувва ба қор барад. Шиаҳо ва хаворичи дар инҷобуда ҳокимияти Муовияро эътироф накарда, роҳбари олии худ писари Алӣ – Ҳасанро, ки модараш Фотима – духтари Муҳаммад (с) пайғамбар буд, эътироф мекарданд. Онҳо Муовияро ҷинояткори ҳокимиятро бо зӯрӣ кашидагирифта мешумориданд.

Хаворичро дар Ироқ ва Эрон хуб дастгирӣ мекарданд. Мардуми ин ҷо мартабаи халифа ва имоми шиаро эътироф намекарданд.

ФОҶИАИ ҚАРБАЛО. Баъди вафоти Муовия ба тахти хилофати Уммавиён писари ӯ Язид нишаст. Ӯро Муовия ханӯз хангоми зинда буданаш вориси худ эълон карда, хост ки ба мартабаи халифаи Димишқ расонад, лекин мувофиқи анъанаи қабилаҳои Макка халифа бояд интиҳоб карда мешуд. Бо ҳамин сабаб, ба Язид мерос додани тоҷу тахти хилофат қаҳру ғазаби тарафдорони ин иқдомро ба вучуд овард. Ба ин иқдом махсусан авлоди Муҳаммад (с) ва Алӣ зид баромаданд. Тазохуроти аввалини ошкорои зидди Язид аз тарафи Ҳусайн доир гардид. Ӯ писари дуҷуми Алию Фотима ва набераи Муҳаммад (с) пайғамбар буд. Ҳусайн худро вориси қонунии ҳокимияти олии Хилофати Уммавиён медонист.

Ҳусайн дар Макка аз ҳисоби ҷонибдорони худ дастаи мусаллаҳи 300-нафара ташкил намуда, ба Куфа раҳсипор шуд. Ба муқобили Ҳусайн ҳокими маҳаллии Уммавиён – Убайдуллоҳ ибни Зиёд бо лашкари сершумори худ баромад. Ӯ дастаи камшумори Ҳусайнро дар дашти Қарбало муҳосира намуд. Дар задухӯрди нобаробаре, ки соли 680 сурат гирифт, дастаи Ҳусайн пурра торумор карда шуда, ҳуди вай ба шаҳодат расид. Ин фоҷиа дар моҳи муҳаррам ба амал омадааст. Бинобар ин пайравони мазҳаби шиа ҳар сол дар рӯзи шаҳодати Ҳусайн мотам мегиранд.

ХИЛОФАТИ УММАВИЁН ДАР АҲДИ МАРВОНИЁН.

Халифа Муовияи II, ки ба тахти хилофат ба ҷойи Язид нишаст, кори шоёне накарда, дере нагузашта, вафот мекунад. Ин хабарро шунида, лашкари Сурия ба Арабистон баргашта, номзадии Марвон ибни Ҳакимро ба вазифаи халифаи Димишқ дастгирӣ кард. Марвон ибни Ҳаким дар маҷлиси ҷонибдорони Уммавиён халифа эълон карда шуд, вале ӯ баъди як соли ҳукмронӣ аз бемории вабо вафот кард.

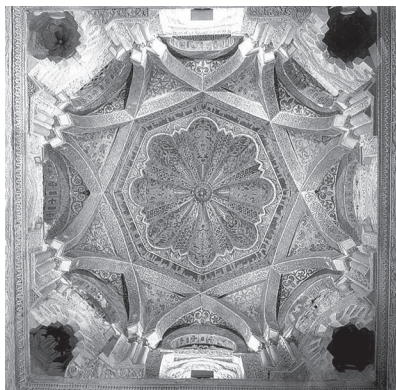
Баъди вафоти Марвон Хилофати Уммавиёнро халифаҳо Абдулмалик ва Волиди I идора карданд. Ҳангоми ба тахти хилофати Уммавиён нишастани Абдулмалик танҳо Сурия ва Миср дар зери ҳокимияти халифаи Димишқ қарор доштанд. Аҳолии Арабистони Ғарбӣ ва Марказӣ, Ироқ ва вилоятҳои шарқии Хилофат ба ҳокими Макка – Абдуллоҳ ибни Зубайр итоат мекарданд.

Расми 24. Дар дорухона

Соли 691 Абдулмалик бо лашкари худ ба Куфа дохил шуда, Ироқро ба Уммавиён тобеъ кунонд. Соли дигар амалиёти ҳарбии Абдулмалик дар Ҳичоз оғоз ёфт. Ин вақт Ҳичоз дар зери ҳокимияти Ибни Зубайр буд. ӯ талаб кард, ки ҳочи-

ёни ба зиёрати Каъба ба Макка омада ба ӯ савганд ёд кунанд. Барои ба Ибни Зубайр берун аз Арабистон пеш бурда натавонистани таблиғот Абдулмалик муқаррар намуд, ки хочиҳо ба ҷойи Макка ба зиёрати Байтулмақаддас раванд.

Расми 25. Гунбаз дар меҳробии масҷиди Кубод

Ба муқобили Ибни Зубайр ба Макка аз ҳисоби арабҳои Миср бо сардории Ҳачҷоч ибни Юсуф лашкар фиристонида шуд. Ин лашкар баъди муҳосираи панҷафтаина Маккаро ишғол кард. Ибни Зубайр илоҷи муқобилатро аз даст дода, аз модари пираш, ки қариб 100-сола буд, илоҷи воқеаро пурсид. Модари Ибни Зубайр духтари халифа Абубакр – хоҳари Ойиша буд. Ӯ ба писараш маслиҳат

дод, ки бар зидди Ҳачҷоч мубориза барад. Ҳамин тарик, Ибни Зубайр дар майдони набард ҳалок гардид.

Баъди ҳалок шудани Ибни Зубайр халифа Абдулмалик Ҳачҷочро дар Ироқ ноиби худ таъин намуд.

ЗАБТКОРИҲОИ МАРВОНИЁН. Забти шимоли Африқо, ки он чоро арабҳо “Мағриб” меномиданд, ҳанӯз соли 683 оғоз ёфта буд. Он вақт лашкаркаши араб Уқба ибни Нафис, ки ба дохили Мағриб ба масофаи хеле зиёд даромада буд, ба доми қабилаҳои барбарҳо афтода, ҳалок шуд. Дар охириҳои асри VII лашкари арабҳо аз нав дар Мағриб пайдо шуда, шаҳри Карфагени Тунисро ишғол намуд. Дар оғози асри VIII лашкаркаши араб Мусо ибни Нусайр ба Африқои Шимоли омада, дар ин ҷо ноиби аввали халифа шуд. Дар зери фармондеҳии Мусо ибни Нусайр лашкари арабҳо тамоми Мағрибро ишғол намуда, соли 709 ба соҳилҳои уқёнуси Атлантик баромад. Арабҳо дар рафти ин лашкаркашӣ ба муқовимати саҳти барбарҳо дучор шуда, талафоти калон ҳам додаанд.

Баҳори соли 711 милодӣ Мусо ибни Нусайр ба Пиреней, ки арабҳо онро «Андалус» меномиданд, ёвари худ Тарикро фиристод. Дар зери роҳбарии Тарик 300 араб ва 700 барбарӣ муттаҳид карда шуда буданд. Тарик бо лашкари худ ҳамон сол қаламрави зиёди Пиренейро ишғол кард. Соли 712 арабҳо флоти баҳрии худро ба соҳилҳои Пиреней равон карданд. Ин дафъа ба артиши арабҳо худи Ибни Нусайр фармондеҳӣ мекард. Ба ӯ муяссар шуд, ки Андалус ва минтақаҳои дигари Испанияро ишғол кунад.

Арабҳо ҳанӯз аз нимаи дуҷуми асри VII сар карда, дар ҳудудҳои Осиёи Марказӣ пайдо шуданд. Онҳо дар ин давра борҳо ба Бухоро ва шаҳру минтақаҳои дигари Осиёи Марказӣ ҳучум карда, ғанимати зиёди қиматбаҳо ба даст оварда, баъд ба тарафи рӯди Аму ақиб бармегаштанд, вале дар аввали асри VIII лашкари арабҳо дар зери роҳбарии ноиби халифа дар Хуросон Қутайба ибни Муслим ба ишғоли Осиёи Марказӣ шуруъ карда, Бухоро, Самарқанд, Хучанд ва шаҳру маҳалҳои дигари онро пайи ҳам ба даст овард. Арабҳо дар зарфи 30 соли аввали асри VIII тавонистанд, ки тамоми Осиёи Марказиро ишғол намуда, дар ин чо ҳокимияти Хилофати Димишқро барпо намуда, дини исломро паҳн кунанд.

Марвониён Хилофати Димишқро ба шоҳаншоҳии бузурги воҳид табдил доданд.

ШҶҶРИШИ АБУМУСЛИМИ ХУРОСОНӢ. Дар замони таназули ҳокимияти сулолаи Уммавиён ҳаракати озодихонаи халқҳои хилофат авҷ гирифт. Қариб сар то сари онро шӯришҳо фаро гирифтанд. Шӯриши калонтарин дар Хуросон ба амал омад, ки сардори он Абумуслим буд.

Шӯриши Абумуслим соли 747 дар Марв оғоз ёфтааст. Бо даъвати ӯ мардуми Эрони Шимолӣ ва Осиёи Марказӣ ба муқобили ҳокимияти сулолаи Уммавиён бархостанд. Баъдтар шӯриш Эрони Ғарбӣ ва Ироқро низ фаро гирифт. Халифаи Димишқ Марвони II ба ноиби Хуросон Наср ибни Сайёр супориш дод, ки аз ҳисоби мардуми арабу эронӣ лашкар ҷамъ карда, шӯриши Абумуслимро, ки акнун барои тахту тоҷи Уммавиён хатарнок шуда буд, торумор кунад, вале

зӯри ӯ ба ин кор нарасид. Баръакс, чангро бохта, маҷбур шуд, ки пойтахти Хуросон шаҳри Марвро тарк карда, бо боқимондаҳои лашкар ба Нишопур равад, то ки аз нав аскар чамъ карда, бар зидди Абумуслим муборизаро давом диҳад.

Аз нақшаи Ибни Сайёр бохабар шуда, Абумуслим бо сардории яке аз фармондеҳони бехтарини худ бар зидди ӯ лашкар фиристонд. Қӯшуни фиристодаи Абумуслим дере нагузашта дар Нишопур лашкари халифари торумор кард.

Уммавиён гарчанде тамоми қувваашонро ғун карда, як маротиба ба шӯришчиён зарба заданд, лекин аз ин зиёд кори дигаре карда натавонистанд. Абумуслим баъди ин шикаст лашкарашро боз ҳам зиёдтару боқувваттар карда, ба ҳучуми ҳалқунандаи зидди Марвони II раҳсипор шуд. Марвони II хост, ки лашкари Сурияро бар зидди Абумуслим истифода барад, вале вай нисбат ба худӣ ӯ душманона муносибат кард. Марвони II дар Сурия ба муроде ноил нашуда, ба Миср раҳсипор шуд, вале фармондеҳи Абумуслим – Абдуллоҳ ибни Алӣ бо лашкари калон ӯро дунболагирӣ карда, то Миср рафт. Дар ин ҷо лашкари халифа ба бадқирдорие муттаҳам шуда, обрӯяш рехт. Халифа дар амал бе лашкар монда, хост, ки ба Мағриб фирор кунад, вале дастгир ва қатл карда шуд.

ТАЪСИСИ ХИЛОФАТИ АББОСИЁН. Аз ғалаба бар

Расми 26. Манораи масҷид дар
Кайҳун (Тунис, асри IX)

Марвони II на шӯришгарон, балки Аббос истифода бурда, ба тахти Хилофати Бағдод нишаст ва асосгузори сулолаи нави халифаҳои араб шуд. Бо амри Аббос аъзои хонадони Уммавиён нест карда шуданд. Аз ин сулола танҳо як нафар – Аб-

дурраҳмон ҷон ба саломат бурда, ба Испания гурехт ва соли 756 худро амири Андалус эълон кард.

Аз куштори Аббос Абумуслим ҳам наҷот ёфта натавонист. Ба ҷойи он ки ба Абумуслим барои шикаст додани Марвони II миннатдорӣ изҳор кунад, халифаи нав ӯро ба зиндон партофта, баъди чанде қатл кард.

Халифаҳои сулолаи нав аз амаки Муҳаммад (с) пайғамбар – Аббос оғоз ёфтааст. Яъне чун авлоди Алӣ ибни Абутолиб Абулаббос ба хонадони пайғамбари Аллоҳ (с) мансуб буд. Аббос аз ғазаби Марвони II тарсида, дар Куфа пинҳон шуд. Баъди дар назди мардуми Куфа савганд ёд кардан Абулаббос ба шаҳри Анбар рафта, қароргоҳи худро ташкил намуд. Ба ин ҷо аз тамоми гӯшаю канори хилофат хешу табори ӯ чамъ омада, иброз доштанд, ки омадаанд, то ки ба халифаи нав иттиҳод кунанд. Абулаббос 4 сол ҳукмронӣ карда, соли 754 дар синни 30-солагӣ фавтид. Ҳангоми беморӣ Абулаббос бародари худ Абуҷаъфарро вориси тахту тоҷи Аббосиён эълон кард. Баъди ба тахт нишастан, халифаи нав номи “Мансур»-ро гирифт, ки маънояш “ғолиб” мебошад.

ШАҲРИ БАҒДОД. Бағдод аввал “Мадина-и-ус-салом”, яъне «Хонаи сулҳ ва некукорӣ» ном дошт. Ин шаҳрро халифа Мансур соли 762 дар ҷойи деҳаи **Сук Бағдод**, яъне “Бозори Бағдод” бунёд кардааст. Номи Хилофати Бағдод аз номи пойтахти сулолаи Аббосиён гирифта шудааст.

Расми 27. Масҷиди Умар – “Қуббат-ус-сахра” дар Байтулмуқаддас

дарё ва Зарафшонро фаро гирифт. Даре нагузашта, шӯриш ба Бухоро ҳам омад.

Сабаби дар зери парчами Муқаннаъ муттаҳидшавии мардуми Мовароуннаҳр он буд, ки баъди омадани арабҳо мардуми захматкаш озодии худро аз даст доданд. Арабҳо кишоварзон ва хунармандонро бо андозҳои миёншикан қашшоқ карданд. Ғайр аз ин, арабҳо аҳолии Мовароуннаҳро дар сохтмони иншооти бинокорӣ, кандани ҷӯй, роҳҳо ва корҳои дигари ҷамъиятӣ бепул истифода мебарданд.

Муқаннаъ ба Осӣи Марказӣ омада, ба тобеонаш фармуд, ки дар кӯҳи Санам қалъаи мустаҳкам созанд. Ин фармони ӯ бо тезӣ иҷро карда шуд.

Халифа Маҳдӣ, ки дар Нишопур буд, ба муқобили Муқаннаъ артиши сершумору пурзӯри худро сафарбар кард. Халифа ба Нишопур барои он омад, ки дар мубориза бар зидди Муқаннаъ шахсан роҳбарӣ кунад. Маҳдӣ аксари фармондеҳони артишро барои бечуръатӣ ноухдабарой аз вазифа сабукдӯш карда, ба ҷойи онҳо дигаронро таъин намуд. Сарфи назар аз ин, дар ибтидо ӯ шӯриши сафедҷомагонро пахш карда натавонист. Ба Маҳдӣ лозим омад, ки барои ин кор ҳафт сол сарф кунад. Дар муҳорибаи охири ҷамъин ҳам шӯришчиён қалъаи худро қаҳрамонона муҳофизат мекарданд, гарчанде, ки лашкари халифа аз онҳо чандин маротиба зиёд буд.

Расми 29. Нақшу нигори манораи масҷиди ал-Ҳаким дар Қоҳираи Миср

Вақте ки лашкари халифа қалъаро фатҳ мекунад, Муқаннаъ худро ба даруни оташи танӯр мепартояд ва ҳалок мегардад. Шӯриши сафедҷомагон шикаст хӯрд. Ҳамин тариқ, дар Мовароуннаҳр умри ҳокимияти Аббосиён боз якчанд даҳсолаи дигар дароз шуд.

ИДОРАИ ХИЛОФАТИ АББОСИЁН. Хилофати Бағдод давлати исломӣ буд. Мувофиқи қонунҳои мазҳаби суннӣ халифаи Аббосиён вазифаи имом ва амир, яъне ҳокимияти

динӣ ва дунявии хилофатро дар ихтиёри худ дошт. Халифа ҳамчун сарвари мусулмонон, ворис ва муовини Муҳаммад (с) пайгамбар ва соҳиби тамоми замин ва сарвати дигари мамлакат ба шумор мерафт. Ҳокимияти халифа номаҳдуд, яъне мутлақ буд. Ноибони халифа дар вилоятҳо аз тарафи халифа таъин карда мешуданд ва танҳо ба ӯ итоат мекарданд. Азхудкунии андозҳо аз тарафи ноибони халифа кирдори ғайриқонунӣ шуморида шуда, гунаҳкор ба ҷазои саҳт гирифтор карда мешуд.

Мансури Аббосӣ номҳои мақомоти ҳокимияти марказӣ ва тарзи идоракунии хилофатро мисли Сосониён ташкил кард. Доир ба соҳаҳои алоҳида вазоратҳо мавҷуд буданд. Ба вазоратҳо вазирон роҳбарӣ мекарданд. Дар зарфи ним аср ин вазифаҳоро асосан аъзои сулолаи Бармакиён Эрон иҷро менамуданд. Яке аз вазирон сарвазир шуд. Ӯ ёвари аввали халифа ба ҳисоб мерафт. Сарвазир дар ихтиёри худ дастгоҳи идораи молия, артиш ва муассисаи назорати давлатиро дошт. Сарвазир инчунин, муҳри халифаро ихтиёрдорӣ мекард. Ҳамчун соҳиби муҳр сарвазир тамоми ҳокимияти олиро ба худ тобеъ карда буд. Ба амру фармонҳо ва санадҳои дигари аз ҷониби халифа ба даст расида муҳр мемонд. Барои ба санадҳо паҳш кардани муҳр аз халифа иҷозат наменурсид. Ашроф ва амалдорони эронӣ ҳамин тариқ, тавассути Бармакиён халифаро дар зери назорати худ нигоҳ медоштанд.

Халифа Ҳорунарашид (786 – 809) Бармакиёнро аз ҳокимият маҳрум ва як қисми онҳоро қатл кард, вале аъзои ин сулола боз муддати дурудароз ба халифаҳои Аббосиён ва давлатҳои Тоҳириён, Саффорӣён, Ғазнавиён ва Салҷуқиён дар вазифаҳои гуногуни баланди давлатӣ хидмат карданд.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ХИЛОФАТИ АББОСИЁН. Аббосиён қаламрави империяи ташкилкардаи Уммавиёнро ханӯз аз аввали ҳукмронии худ дар дасташон нигоҳ дошта натавонистанд. Барҳамхӯрии Хилофати Бағдод аз қисми ғарбии он оғоз ёфт. Андалус ба ҳайати Хилофати Бағдод дохил нашуд. Тавре ки дар болотар ҳам зикр гардида буд, дар ин вилоят Абдурраҳмон, ки аз таъкиби Аббосиён ба ин ҷо фирор карда буд, Хилофати Куртубаро ташкил намуд. Дар охири асри VIII

Мағриб ҳам аз хилофат чудо шуд. Онро имоми шиа Идрисиён забт карда, ба сулолаи мустақили Идрисиён асос гузошт.

Расми 29. Масҷид дар Кайруан (Тунис)

Соли 800 ноиби Мағриб Иброҳим ибни Аглаб Африқои Шимолиро чудо карда, подшоҳи он шуд. Қисмати боқимондаи Хилофати Араб то муддати муайян дар ҳайати Хилофати Бағдод монд. Аз байн қариб боз 200 сол сипарӣ шуд. Дар тули ин давра дар тамоми ғушаю канорҳои Хилофати Бағдод бар зидди истибдоди Аббосиён ҳаракатҳои халқӣ ба амал омаданд. Ҳаракати хуррамиён ва зинҷҳо калонтарини онҳо буда, ҳокимияти Хилофати Аббосиёнро боз ҳам заифтар гардонд. Музофотҳо ҳам аз тобеияти халифаҳо мебароманд. Давлатҳое, ки як вақтҳо аз тарафи Уммавиён забт карда шуда буданд, аз ҳайати Хилофати Бағдод баромада, давлатҳои соҳибистиклолро ташкил менамуданд.

Дар миёнаҳои асри IX Миср ҳам истиқлолият ба даст овард. Аз Хилофати Бағдод аввал Хуросон ва сипас Эрони Фарбӣ чудо шуд. Дар Мовароуннаҳр ва Хуросон аввал давлатҳои Тоҳириён ва Саффорӣён ва баъд давлати Сомониён таъсис ёфт. Дар Фурот давлати мустақили Мавсил пайдо гардид. Дар нимаи дуюми асри X дар Эрони Шарқӣ ва як қисми Афғонистон давлати туркию эронии Ғазнавиён таш-

кил ёфт. Дар миёнаҳои ин аср дар ихтиёри халифаҳои Аббосиён Арабистон ва як қисми Байнаннаҳрайни атрофи шаҳри Бағдод монду бас.

Соли 1055 Бағдодро туркҳои салҷуқӣ ишғол карданд. Намояндаи туркҳо Туғрулбек худро султони ин давлати нав эълон кард. Баъди ин дар дасти халифаҳо танҳо вазифаи роҳбарӣ ба дини ислом монду бас. Халифаҳо пойтахти худро ба шаҳри Самирои Ироқ кӯчониданд. Халифаҳои аббосӣ то соли 1258, яъне то ба ин ҷо омадани истилогарони муғул сарвари дини исломро ба уҳда доштанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи рафти таъсисёбии Хилофати Уммавиён нақл кунед.
2. Суфёниён Хилофати Димишқро чӣ тавр идора мекарданд?
3. Оё арабҳо ба ишғоли Константинопол муваффақ шуданд?
4. Дар бораи «фочиаи Карбало» чӣҳо медонед?
5. Марвониён кучоҳоро ишғол карда ба Хилофати Димишқ ҳамроҳ намуданд?
6. Таърихи аз ҷониби арабҳо ишғол гардидани Мағриб ва Андалусро баён кунед.
7. Арабҳо Осиеи Марказиро кай ва чӣ тавр ишғол намуданд?
8. Абумуслим чаро ва бар зидди ки шӯриш бардошт?
9. Муборизаи шӯришгарон бар зидди халифа Марвони II чӣ натиҷа дод?
10. Абулаббос кай ва чӣ тавр дар Хилофати Араб ба сари ҳокимият омад?
11. Номҳои «Хилофати Бағдод» аз кучо пайдо шудааст?
12. Шӯриши Муқаннаъ кай ва дар кучо оғоз шудааст?
13. Дар бораи сулолаи Бармакиён чӣ суханҳои неқ гуфта метавонед?
14. Дар замони ҳукмронии Уммавиён кадом музофотҳо истиқлол ба даст дароварданд?
15. Хилофати Аббосиён кай ва аз тарафи кадом давлат барҳам дода шудааст?

§ 8. МАДАНИЯТИ ХИЛОФАТИ АРАБ

Дар рушду нумӯи маданияти Хилофати Араб забони арабӣ хизмати бузург кардааст. Тамаддуни ғании Хилофати Араб дар натиҷаи таъсири маданияти халқҳои тамоми музофотҳои

он ташаккул ёфтааст. Яъне, дар маданияти ин шоҳаншоҳӣ унсурҳои маданияти Сурия, Эрон, Осиёи Марказӣ, Ҳиндустон, Мағриб, Андалус, Қазқоз ва Византия, аз як тараф ва фарҳанги нимҷазираи Арабистон, аз тарафи дигар, таҷассум ёфтааст.

Расми 30. Номи маҷмуаи афсонаҳои «Ҳазору як шаб» дар яке аз дастнависҳои аҳди Мамлукҳои Миср

ХАТТИ АРАБӢ. Дар пешрафти илму фарҳанги Хилофати Араб алифбои арабӣ яке аз унсурҳои асосӣ буд. Дар баробари зуҳури дини ислом дар сар то сари Хилофати Араб ҳуруфи ягонаи арабӣ низ ҷорӣ карда шуд. Бо ин хат ҳам китобҳои муқаддаси дини ислом, ҳам асарҳои илмӣ, ҳам адабӣ иншо шуда, коргузори давлатӣ низ тавассути он сурат мегирифт.

Хатти арабӣ аз тарафи рост ба чап навиштаю хонда мешавад. Яке аз сабабҳои зуд паҳн шудани алифбои арабӣ дар тамоми Хилофати Араб он буд, ки Қуръон ва китобҳои дигари дини мубини ислом бо ҳамин хат навишта шудаанд.

МАКТАБ. Таълими насли наврас, асосан, дар мактабу мадрасаҳо сурат мегирифт. Дар масҷидҳо мактабҳои ибтидоӣ фаъолият мекарданд. Дар ҷойҳои сераҳоли ва шаҳрҳо мадрасаҳои сершумор кушода мешуданд. Мадрасаҳо маълумоти миёна ва олии меоданд.

Агар дар мактабҳои ибтидоӣ, асосан, хондану навиштан ва зарурати дини исломро ёд меода бошанд, пас дар мадрасаҳо илмҳои фикҳ, фалсафа, математика, адабиёт, таърих, ҷуғрофия, табиёт, риёзӣ, ҳандаса, нучум ва илмҳои дигарро таълим меоданд. Хатмкунандагони мадрасаҳо дониши баланд

доштанд. Як қисми онҳо ба зудӣ ба қатори мударрисҳо, олимон ва шоиру нависандагон дохил шуда, дар пешрафти илму фарҳанги Хилофати Араб саҳми бузург мегузоштанд.

МАСЧИД. Масҷид ҷойи тоату ибодати мардуми мусулмон ва тарбияи ахлоқии ҷавонону калонсолон мебошад. Дар ҳама ҷойҳое, ки мусулмонон сукунат доштанд, масҷидҳо сохта шуда буданд. Масҷид манораи баланд дошт, ки он барои азон гуфтан, яъне ба намозгузорӣ даъват кардани мусулмонҳо хизмат мекард. Шахси ба намоз даъваткунандаро муаззин меноманд.

Ба намозгузорӣ имом роҳбарӣ мекунад. Ҳангоми иҷрои вазифаи худ ӯ аз дигар намозгузoron каме пештар меистад. Шахсони вазифаи имомро иҷро мекарда дар дини ислом мартабаи баландро соҳиб буда, ахлоқи поки исломию инсонӣ доранд. Онҳо баъди намозгузории ҷамоа одатан аз минбар оят мехонанд, аз шариату ахлоқи исломӣ ваъз мегӯянд ва ё амри маъруф мекунанд. Намозгузорӣ мазмун ва ғояҳои шариату ахлоқи исломиро ифода карда, яке аз аркони ин дин аст.

Мардуми мусулмон намозро имрӯз ҳам ҳамон тавр мегузоранд, ки пайғамбари Аллоҳ – Муҳаммад (с) фармуда буд.

ИЛМ. Пештар византиягӣҳо давомдиҳандагони маданияти юнониҳо буданд. Арабҳо низ бо ҳамин роҳ рафтанд. Олимони хилофат асарҳои олимони Юнони қадимро ба забони арабӣ тарҷума мекарданд. Барои ин кор онҳо забони юнониро хуб аз худ карда буданд.

Расми 31. «Ҷангали сутунҳо» дар масҷиди Кордова, Испания. Асри X

Олимони хилофати Араб дар омӯзиши илми аврупоиҳо аз худи онҳо пеш гузашта буданд.

Баъд аз он ки дар Хилофат академияи «Байт-ул-ҳикмат» («Хонаи Ҳикмат») таъсис ёфт, дар он ҷо асарҳои сершумор оид ба илмҳои

гуногун ба забони арабӣ боз ҳам бештар тарҷума ва дар қаламрави олами ислом паҳн карда мешуданд, аз ҷумла асарҳои муаллифони юнонӣ, хиндӣ, эронӣ, суриёни, яҳудӣ. Дар хилофати Араб, аз ҷумла дар Макка, Бағдод, Ҳирот, Димишқ, Бухоро, Самарқанд, Гурганҷ, Марв, Балх, Кордова ва шаҳрҳои дигар марказҳои калони илмӣ мавҷуд буданд. Дар ин шаҳрҳо ва баъзе шаҳрҳои дигари хилофат олимони забардаст ба камол расидаанд. Яке аз онҳо Абуалӣ ибни Сино (980 – 1037) мебошад.

Яке аз олимони бузурги хилофат, ки низ тоҷик буд ва дар равнақи илми кимиё саҳми бузург гузоштааст, Ҷобир ибни Ҳайён мебошад. Ӯ дар шаҳри Тӯси Хуросон таваллуд шуда, ҳамчун олим дар ҳамон шаҳр ба камол расидааст. Ибни Ҳайёнро дар Ғарб Гебер меноманд. Ҳайён дар илмҳои гуногун асарҳо офаридааст, вале асарҳои оид ба кимиё офаридаи ӯ боиси тавачҷуҳи бузург гардидааст.

Доир ба илмҳои гуногун даҳҳо олими дигарро ҳам номбар кардан мумкин аст, ки кашфиёти бузург карда, дар хазинаи илми ҷаҳонӣ саҳифаҳои дурахшон боз кардаанд.

Дар байни онҳо Ибни Қутайба, Абубакр Ҷаъфари Наршахӣ, Абуҷаъфари Табарӣ, Закариёи Розӣ, Ибни Рушд (Аверроэс), Абузайди Балхӣ, Насри Ҷайхонӣ, Абурайхони Берунӣ, Муҳаммад-ал-Хоразмӣ, Абунастри Форобӣ ҳастанд, ки як қисми онҳо ниёгони халқи тоҷик мебошанд.

САНЪАТИ ХИЛОФАТ. Аз байни навъҳои гуногуни санъати исломӣ аз ҳама бештар ҳунари меъморию тасвири рушд карда буд. Меъморои хилофат аз худ ёдгориҳои бинокории бузург боқӣ гузоштаанд. Онҳо масҷидҳо, қабрҳо, мақбараҳо, ҳаммомҳо, қалъаҳо, қасрҳо ва биноҳои дигари мухташаму зебои ҷамъиятӣ сохтаанд. Аз ёдгориҳои аввалини меъмории Хилофати Араб масҷиде дар Байтулмуқаддас боқӣ мондааст, ки онро Масҷиди Умар меноманд. Ин масҷид дар замо-

Расми 32. *Гӯшае аз мақбара – масҷиди Имом Ризо дар Машиҳади Эрон*

ни хукмронии Уммавиён соли 686 сохта шуда, ҳашткунҷаи дорои гунбази баланду муҳташам мебошад.

Ёдгориҳои санъати Хилофати Арабро дар тамоми музофотҳои он вохӯрдан мумкин аст. Мо онҳоро, махсусан, дар шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Хева ва Хӯқанд, ки дар Осиёи Марказӣ мебошанд, бештар дида метавонем. Як силсилаи он дар ноҳияи Ҳисор воқеъ буда, аз қалъа, мақбара ва мадрасаҳо иборат аст. Чунин иншооти меъморӣ дар минтақаҳои Кӯлобу Вахшонзамини вилояти Хатлон, шаҳру ноҳияҳои Хучанд, Истаравшану Шаҳристон ва Панҷакенту Исфараи вилояти Суғд мавҷуданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО --- ---

1. Мақоми забони арабро дар хилофат шарҳ диҳед.
2. Чаро хоҳишмандони омӯхтани ҳатти арабӣ дар Хилофати Араб бисёр буданд?
3. Дар бораи мактабу мадрасаҳои хилофат маълумот диҳед.
4. Дар бораи намозгузори мусулмонҳо нақл кунед.
5. Чаро тарҷумонҳои араб китобҳои муаллифони хориҷиро ба арабӣ тарҷума мекарданд?
6. Дар бораи “Байт-ул-ҳикмат” чӣ фикр доред?
7. Ба далели он, ки аврупоиҳо асарҳои Арастура аз забони арабӣ ба лотинӣ тарҷума кардаанд, чӣ хел баҳо медиҳед?
8. Дар бораи рушди илм дар Хилофати Араб далелҳо биёред.
9. Дар бораи муваффақиятҳои санъати меъморӣ ва тасвирии хилофат маълумот диҳед.
10. Оё дар байни олимони забардасти Хилофати Араб тоҷикон ҳам буданд?

§ 9. ДАВЛАТҶОИ ТОҶИРИЁН ВА САФФОРИЁН

СУЛОЛАИ ТОҶИРИЁН. Асосгузори давлати Тоҳирӣён Тоҳир мебошад. Тоҳир ибни Хусайн аз ашрофзодагони тоҷики шаҳри Фушанги Ҳирот буд.

Расми 33. Давлати Тоҳириён

Агарчи Тоҳир асосгузори сулолаи Тоҳириён аст, вале тибқи шаҷараномаи ин сулола пеш аз ӯ нух пушти дигар гузашта будааст. Онҳоро аз аввал то Тоҳир бо тартиби пайдархамӣ ном мебарем: Баҳром, Мои Хусрав, Бодон, Асъл, Зурайқ, Моҳони Фушангӣ, Зурайқ, Мусъаб ва Хусайн.

Чи тавре ки ба шумо аз мавзуи «хилофати Аббосиён» маълум аст, халифаҳои Бағдод ба муттаҳидии хилофат ва ба худ тобеъ кардани тамоми музофотҳои он муваффақ шуда натавонистанд. Яке аз чунин музофотҳо Эрон буд. Барои ҳамин онҳо маҷбур мешуданд, ки аз ҳокимони бонуфузи маҳаллӣ ёрӣ талабанд. Аҳволи халифа Маъмун (813 – 833) маҳз ҳамин тавр буд. Тоҳир ибни Хусайн ба халифа ёрӣ расонд, то ки ӯ ҳокимияти худро дар Бағдод нигоҳ дошта тавонад. Ба ивази хидмати сазовор Маъмун аз ӯ хонадони Тоҳириёнро дар хилофати Бағдод ба вазифаҳои баланди давлатӣ сарфароз гардонд. Масалан, Мансур ибни Талҳаро ҳокими Марву Хуросон ва Абдуллоҳ ибни Тоҳирро ҳокими вилояти Табаристон таъин кард.

Солҳои 834-835 дар Систон хушксолии шадид ба амал омад ва мардум ҳоли табоҳ доштанд. Бо амри Абдуллоҳ аз хазинаи давлатӣ ба мардуми гуруснаи ин вилоят 300 ҳазор дирам тақсим карда шуд.

Баъд аз вафоти Абдуллоҳ ба тахти подшоҳии Тоҳириён Тоҳир ибни Абдуллоҳ, ки ӯро Тоҳири II ҳам меноманд, ме-

нишинад. То ин вақт ҳокимият ва давлати Тоҳириён чунон пурзӯр шуд, ки баъзе аз намояндагонаш дар идораи Хилофати Аббосиён ҳам ширкат меварзиданд. Масалан, халифа Восиқ пешниҳоди Тоҳири II дар бораи додараш – Муҳаммадро ба вазифаи лашкаркаши Бағдод таъин кардан, бо дилу чон қабул кард.

Тоҳир ибни Абдуллоҳ соли 862 вафот кард ва ба тахти подшоҳии Тоҳириён тоҳирии охирин – Муҳаммад ибни Абдуллоҳ нишаст. Дар ин давра сулолаи дигари тоҷикон, ки Саффорӣён ном дошт, ба майдон баромад. Соли 873 Яъқуб ибни Лайси Саффорӣ пойтахти Тоҳириён – шаҳри Нишопурро ишғол намуда, Муҳаммадро асир гирифт. Ҳамин тарик, давлати Тоҳириён барҳам хӯрд.

СУЛОЛАИ САФФОРИЁН. Асосгузори давлати Саффорӣён бародарон Яъқуб ва Амр мебошанд. Падари Яъқуб ва Амр Лайс ном дошта, касбаш саффор, яъне мисгар буд. Барои ҳамин ҳам ўро аввал “Лайси Мисгар” ва баъд танҳо “Мисгар” ном мебуданд. Яъқуб ва Амрро писарони Мисгар номида, номи Лайс аз истеъмол баромада, бо ҳамин ин сулоларо «Саффорӣён» меномидагӣ шуданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ САФФОРИЁН. Давлати Саффорӣён Хуросони Бузургро дар бар гирифта, пойтахташ шаҳри Систон буд. Тафсили таъсиси ин давлат чунин аст. Соли 851 Солеҳ ном шахс бар зидди Тоҳириён шӯриш бардошта, Систонро ба даст мебарорад. Яъқуб ибни Лайс хангоми ин шӯриш дар артиши ў хизмат мекард. Бинобар ҳамин сабаб, Солеҳ ба бародарон Лайсҳо дар лашкараш вазифаҳои баландро дод. Онҳо бо ҳамроҳии Солеҳ дар чандин муҳорибаҳо ширкат варзида, дар ин роҳ соҳиби таҷрибаи ғанӣ шуданд. Аз байн чанд сол гузашт. Бо қадом сабабе Яъқуб ва Амр бар зидди Солеҳ исён бардошта, ўро аз ҳокимият маҳрум намуданд ва баъд аз Систон пеш карданд.

§ 10. ДАВЛАТИ СОМОНИЁН ВА ИҚТИДОРИ ОН

СУЛОЛАИ СОМОНИЁН

Сомонхудодро асосгузори сулолаи Сомониён ном мебаранд. ӯ дар нимаи аввали асри VIII умр ба сар бурда, аслан тоҷик мебошад ва ин сулола аҷдодони пеш аз Сомонхудоти худро ҳам дар хотир дорад. Он аз Бахроми Чӯбина оғоз ёфта, баъд авлодони ӯ: Тамусоб, Нӯш ва Хомито, ки падари Сомонхудо буд, ҳаёт ба сар бурдаанд. Махз дар замони зиндагии Сомонхудо ва писару набераҳои Асад сулолаи Сомониён номдор шудааст.

Сомонхудо ба хотири дӯстии самимона ба Асад ибни Абдуллоҳи Қасрии ноиби халифа дар Хуросон писари худро Асад ном гузошт. Асад низ ба халифа ва ноиби ӯ дар Хуросон содиқ буд.

Расми 34. Мақбараи Исмоили Сомонӣ. Бухоро асри X

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Тоҳириён идораи Самарқандро баъд аз вафоти Нух ба Аҳмад супориданд. Аҳмад нух писар дошт: Наср, Яъқуб, Ҳомид, Исмоил, Асад, Иброҳим, Исҳоқ, Яҳё ва Мансур. Баъд аз вафоти Аҳмад, халифа Насрро ҳамчун сарвари хонадони Сомониён шинохта, ба ӯ ҳукмронии вилоятҳои Самарқанду Фарғонаро супурд. Баъди соли 873 дар Хуросон ба сари ҳокимият омадани Сафориён, халифа бо сабабҳои аллақай ба шумо маълум 25 юни соли 874 ҳокимияти тамоми Мовароуннаҳрро ба ихтиё-

ри Насри Сомонӣ вогузошт. Пеш аз ин дар Бухоро воқеае ба вуқуъ пайваст, ки он барои ин қарордоди халифа сабаб шуд.

Вақте ки Хуросон ба дасти Саффорӣён гузашт, дар Бухоро беҳокимиятӣ ва бенизомӣ ба миён омад. Ба зами ин, гурӯҳи калони мусаллаҳе аз Хоразм ба Бухоро ҳамла оварда, онро талаю тороч кард. Бухороӣён Насрро ба ёрӣ даъват карданд. Ба ӯ муяссар шуд, ки ба хоразмӣён шикаст дода, дар Бухоро тартибу низоми қатъӣ чорӣ намояд.

Расми 35. Харитаи давлати Саффорӣён

Писари Аҳмад Исмоил ин вақт волии Бухоро буд. ӯ рӯз то рӯз пурқувваттар мешуд. Вақте фаро расид, ки Исмоил дигар ба хазинаи бародари худ – Наср хироч наметод. Маҳз бо ҳамин сабаб солҳои 885 – 888 дар байни бародарон якҷанд маротиба бархӯрдҳои мусаллаҳона ба амал омада, оқибат онҳо ба сулҳу дӯстӣ ва бародарии байниҳамдигарӣ муваффақ шуданд.

Амир Наср 21 августи соли 892 аз дунё даргузашт. Бо фармони халифа Исмоили Сомонӣ сарвари хонадони Со-

мониён эътироф гардид. ӯ баҳори соли 893 бо амри халифа ҳокими Мовароуннаҳр таъин карда шуд.

Расми 36. Мақбараи Мир Сайид Баҳром дар Кармина. Асри X

Дар аввал пойтахти давлати Сомониён шаҳри Самарқанд буд. Дар оғози ҳукмронии худ Исмоил заминҳои туркнишинро аз Тироз ишғол намуда, то 10 ҳазор туркро асир гирифта, ба Самарқанд овард. Баъд пойтахтро ба шаҳри Бухоро кӯчонид.

Соли 899 Исмоили Сомонӣ бар зидди Амр Лайси Саффорӣ ба Хуросон лашкар кашида, лашкарашро торумор кард ва худашро асир гирифта, ба халифа супорид. Ба ивази ин корнамоӣ халифа Исмоилро ҳокими Хуросону Мовароуннаҳр таъин кард. Ҳамон сол оғози мавҷудияти давлати Сомониён ба ҳисоб меравад.

ИДОРАИ ДАВЛАТӢ. Давлати Сомониён феодалӣ, яъне чомаи ашрофӣи заминдорон буд. Сардори давлат амир ба ҳисоб мерафт. Амир аз ҷумлаи шахсони маъруфу донишманд шурои маслиҳатӣ дошт, ки он ба ӯ тарзу усулҳои самараноки идораи мамлакатро машварат меод.

Расми 37. Мақбараи Абулфазл дар Сарахс. Асри XII

Сомониён дастгоҳи пурзӯри боэътимоди марказию маҳаллии идораи давлатӣ доштанд, ки онро ҳукумат гуфтан чоиз аст. Ҳукумат аз девонҳои зерин иборат буд:

1. Девони вазир ё ҳоҷибӣ бузург – ин девон ба ҳамаи девонҳои дигар роҳбарӣ мекард, аз ин рӯ, онро девони вазир меномиданд. Шаҳсе, ки ба ин девон роҳбарӣ мекард, мартабаи нахуствазирӣ ва фармондеҳии лашкарро дошт.

2. Девони соҳиб-ул-барид – масъули идораи алоқа, яъне почтаро ба уҳда дошт, ки он асосан ба ҳукумат ва дарбори амир хизмат мекард.

3. Девони муставфӣ – масъули корҳои марбут ба молия ва даромаду хароҷоти хазина.

4. Девони амид-ул-мулк – масъули идораи корҳои дипломатӣ ва ҳуҷҷатгузори давлатӣ.

5. Девони муҳтасиб – масъули корҳои хариду фурӯш, бозорҳо, сангу тарозу, тиҷорат, хунармандӣ ва танзими корҳои марбут ба ахлоқу зарурати дини ислом.

6. Девони мушриф – назораткунандаи корҳои давлатӣ ва даромаду масрафи хазинаҳо.

7. Девони соҳиб-уш-урот – масъули ҳамаи корҳои марбут ба роҳбарӣ ва таъминоти лашкар.

8. Девони қозӣ – масъули корҳои судӣ ва риояи қонунҳои шариат.

9. Девони мулкҳои давлатӣ – масъули корҳои марбут ба доройҳои давлатӣ

10. Девони вақф – масъули масҷидҳо ва молу мулкҳои онҳо, аз ҷумла заминҳои вақфи муассисаҳои динӣ.

Расми 38. Девори Арки Бухоро

Ҳочибӣ бузург, яъне сарвазир, инчунин, сарфармондеҳии лашкарро низ ба уҳда дошт. Вазифаи вазирро ҳамчун анъана намояндагони хонадонҳои маъруфу донишманди тоҷик ба уҳда доштанд. Абдуллоҳи Ҷайхонӣ, Абулфазли Балъамӣ ва Утбӣ аз ҷумлаи онҳое мебошанд, ки дар вазифаи вазир ё худ ҳочибӣ бузург дар рушду нумӯи давлати Сомониён хизмати бузург кардаанд.

СОҲТОРИ МАЪМУРИИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН.

Пойтахти давлати Сомониён шаҳри Бухоро буд. Ин давлат аз ду минтақаи калон – Мовароуннаҳр ва Хуросон, вале ҳудудҳои алоҳидаи он аз ин минтақаҳо ҳам берунро дар бар мегирифт. Ҳардуи онҳо, дар навбати худ, аз вилоятҳои сершумор иборат буданд. Вилоятҳои Мовароуннаҳр бевосита ба ҳокимияти марказӣ итоат мекарданд, лекин вилоятҳои Хуросон ба марказ ба воситаи шаҳри Нишопур тобеъ буданд. Яъне Хуросон аз шаҳри Нишопур идора карда мешуд.

Тичорат. Тичорати дохилӣ ва хориҷии давлати Сомониён низ тараққӣ кард. Дар сар то сари мамлакат марказҳои тичорат ба вучуд омаданд. Дар назди ҳар як бозор қорвонсаройҳои сершумор сохта шуда буданд, ки онҳо ба тоҷирону харидорон хидмат мекарданд. Дар қаламрави давлати Сомониён дирҳамҳои хоразмӣ, мусаябӣ, муҳаммадӣ ва қитрифӣ дар муомилот буданд. Саррофон пулҳои тоҷирони хориҷӣ ва дохилро бо асъори зарурӣ иваз мекарданд.

Дар асрҳои IX – X тоҷирони сомонӣ молҳои худро ба аксари давлатҳои Аврупои Шарқӣ, Шарқи Наздик ва давлатҳои Византия, Чин, Ҳиндустон, Руси Киев ва давлату минтақаҳои дигари Осиё, Африқо ва Аврупо содир менамуданд.

ШАҲРҲОИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Бухоро, баъди пойтахти давлати Сомониён шудан, ба маркази бузургтарини сиёсӣ, маъмурӣ, ҳунармандӣ, косибӣ, тичоратӣ, илмӣ ва мактабу маориф табдил ёфт. Роҳу кӯчаҳои Бухоро сангфарш карда шуда, дар маркази он қасри амир, даҳҳо биноҳои ҷамъиятӣ ва мактабу мадрасаҳо қомат рост карда буданд. Дар ин ҷо идораҳои марказии девонҳо, ҳазинаи

давлатӣ ва муассисаҳои дигари марказии давлати Сомониён воқеъ буданд.

Шаҳри дигари бузург ва ободу зебои давлати Сомониён Самарқанд дар чорроҳаи тичоратӣ воқеъ гардида буд.

Дар ин давра мисли шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд ва Нишопур шаҳрҳои дигари бузурги машҳур бисёр буданд. Марв, Балх, Ҳирот, Ҳисор, Хучанд, Истаравшан ва Ҳулбук аз ҷумлаи чунин шаҳрҳо буданд. Ҳар яки онҳо дар пуриқтидор гардидани давлати Сомониён саҳми сазовор гузоштанд.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Амирони охиринаи сомонӣ барои нигоҳ доштани иқтисодии давлати Сомониён коре накарданд. Онҳо ба низоъҳои дарборӣ машғул шуда, беҳабар аз он монданд, ки ҳам кишоварзӣ хунаремандӣ ва ҳам тичорат таназзул кардааст. Лашкар аз назорати ҳоҷибӣ бузург баромад. Ба он ашхоси худҳо соҳиб шуданд. Ҳазинаи амир ҳолӣ шуд. Низоми давлатдорӣ таназзул ёфт. Аз ин қабилаҳои туркии Қарохониён истифода бурда, соли 999 бо сардории Насри Илокхон шаҳри Бухороро ба даст дароварданд ва бо ҳамин ба мавҷудияти ин давлат хотима бахшиданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи сулолаи Сомониён чӣҳо медонед?
2. Сомонхудот ба ноиби халифа чӣ робита дошт?
3. Писарони Асадро ном баред.
4. Тоҳириён ва Саффоориён бо Сомониён чӣ тавр муносибат мекарданд?
5. Чаро халифа бештар на ба Саффоориён, балки ба Сомониён бовар дошт?
6. Исмоили Сомонӣ дар Мовароуннаҳр кай ва чӣ тавр ба сари ҳокимият омад?
7. Давлати Сомониён кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
8. Дар бораи девонҳои давлати Сомониён маълумот диҳед.
9. Ҳоҷибӣ бузург чӣ вазифаро иҷро мекард?
10. Давлати Сомониён аз кадом воҳидҳои маъмурӣ иборат буд?
11. Навъҳои заминдорӣ давлати Сомониёнро номбар кунед.
12. Бо далелҳо иқтисодии давлати Сомониёнро исбот кунед.
13. Шаҳрҳои машҳур ва ободу зебои давлати Сомониёнро ном баред.
14. Давлати Сомониён кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?

§ 11. ТАМАДДУНИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

Фарҳанги давлати Сомониён дар давраи зухури дини ислом ва замони ҳукмронии сулолаҳои тоҷикии Тоҳириён ва Саффорӣён оғоз ёфта, дар замони ҳукмронии Сомониён ба зинаи баланди тараққиёт расидааст. Ба он омилҳои зерин муносибат кардаанд: 1) маданияти халқҳои Хилофати Араб; 2) забон ва алифбои арабӣ; 3) унсурҳои ахлоқию фарҳангии дини ислом; 4) ташкил ёфтани давлати марказиятноки Сомониён; 5) тараққиёти касбу ҳунар, кишоварзӣ, истихроҷ ва коркарди маъдан ва тичорат; 6) васеъшавии доираи истифодаи забони тоҷикӣ; 7) таваҷҷуҳи давлат ба мактабу маориф ва илму фарҳанг; 8) ҳамоҳангии манфиатҳои мардум ва давлат.

Ҳар кадоми онҳо тақони алоҳидае буданд, ки яққоя шуда, фарҳанги пуршухрати давлати Сомониёнро ба вучуд оварданд.

ЗАБОНИ ФОРСИИ ДАРӢ (ТОҶИКӢ). Арабҳо дар асри VII Эрони Сосониён ва дар асри VIII Мовароуннаҳрро ишғол намуда, дар ин ҷо дини ислом, алифбо ва забони арабиро паҳн карданд. Дар ин минтақаҳои хилофат забони арабӣ забони давлатӣ, илму адаб ва воситаи муоширати байни одамон шуд, вале бо вучуди ин, забони арабӣ забони форсии дариро пурра аз истеъмол бароварда натавонист. Мардуми Хуросону Мовароуннаҳр аз забони модарии худ даст нақашиданд.

Ҳанӯз дар давлати Тоҳириён забони тоҷикӣ дар баробари забони арабӣ забони расмӣ буд. Дар замони ҳукмронии Саффорӣён мақоми забони тоҷикӣ боз ҳам баландтар шуда, аз оғози ҳукмронии сулолаи Сомониён сар карда, пурра ба забони давлатӣ мубаддал гардид, вале забони арабӣ чандин асри дигар забони илм буд.

МАКТАБУ МАОРИФ. Давлати Сомониён ба мактабу маориф диққати қалон меод. Мадрасаҳо мактабҳои миёна ва олӣ буданд.

Он ҳамтқунандагони мадрасаҳо, ки нисбат ба дигар ҳамсабақон қобилиятноктар буданд, таҳсилро дар мадрасаҳои машҳур давом дода, ба мартабаи баланди илмӣ ноил мешу-

данд. Аз байни чунин толибилмон мансабдорони баланди давлатӣ, тоҷирон, олимон, мударрисон ва шоиру нависандагон ба воя мерасиданд. Як қисми хатмкунандагони мадрасаҳо дар масҷидҳо ва муассисаҳои дигари динӣ кор мекарданд.

Мадрасаҳои бузург ва беҳтарин дар пойтахти давлати Сомониён – шаҳри Бухоро воқеъ буданд. Барои ба ин мадрасаҳо дохил шудан, ҷавонон аз тамоми ғӯшаю канорҳои мамлакат меомаданд.

ИЛМ. Дар аксари шаҳрҳои давлати Сомониён, аз ҷумла дар Бухоро, Самарқанд, Балх, Хирот, Нишопур, Гурганҷ ва ғайра муассисаҳои калони илмӣ мавҷуд буданд, дар онҳо олимон ба таҳқиқоти илмӣ машғул шуда, асарҳои пурбаҳо меофариданд.

Азбаски олимони машҳури давлати Сомониён ниҳоят бисёранд, мо танҳо теъдоди ками онҳоро ном мебарем.

Таърихнигорон. Абубакри Наршаҳӣ бо «Таърихи Бухоро» ва Абуҷаъфари Табарӣ бо «Таърихи пайғамбарон ва шоҳҳо» ё худ «Таърихи Табарӣ»-и худ машҳур мебошанд.

Олимони соҳаи тиб. Закариёи Розӣ муаллифи асарҳои машҳури «Китоб ал-ҷидорӣ ва-л-ҳасба», «Китоби Мансурӣ», «Ал-Ҳовӣ» (иборат аз 20 ҷилд) мебошад.

Абуалӣ ибни Сино бузургтарин олими соҳаи тиб аст. Китоби ӯ «Қонуни тиб» ба аксари забонҳои бонуфузи ҷаҳон тарҷума ва ҷоп шудааст.

Кимйёшинос. Ҷобир ибни Ҳайён дар масъалаи пайдоиши маъданҳо таҳқиқот гузаронида, аз худ асарҳои сершумори дорой аҳаммияти ҷаҳониро боқӣ гузоштааст.

Ҷуғрофиёшиносон. Асарҳои ҷуғрофиёшиносии машҳур Мансури Марвазӣ «Китоб аз боби хирочи Хуросон», Аҳмади Сараҳсӣ «Аз боби баҳрҳо, обҳо ва кӯҳҳо» ва «Ал-Масолик

Расми 39. Манораи калони Бухоро

ва-л-мамолик», Абузайди Балхӣ «Тасвири иқдимҳо», «Намудҳои мамлакатҳо» ва «Тақсимоти шаҳрҳо» ин илмро ба зинаи боз ҳам баландтари тараққиёт баровардаанд.

Доир ба илми риёзӣ. Муҳаммадал-Хоразмӣ бо асарҳои «Китоб-ул-ҷамъ ва ут-тафриқ ба ҳисоб-ул-ҳинд» ва «Китоб-ул-мухтасар фи ҳисоб-ул-ҷабр вал муқобала» ва Абумансури Балхӣ бо қариб 40 асари илмии худ дар пешрафти илми риёзӣ саҳми бузург гузоштаанд.

Абулаббоси Фарғонӣ «Китоб дар боби ҳаракати ҷирмҳои осмонӣ ва мачмуи илм оид ба ситораҳо»-ро таълиф намуда, ба ин илм навгониҳои зиёдро ворид намудааст.

Олимони ҳамадон. Ба ин қабил олимони, ки ҳамаи илмҳои замони худро азбар карда, оид ба онҳо асарҳои пурқимат эҷод намудаанд, Абуалӣ ибни Сино, Абунастри Форобӣ, Абурайҳони Берунӣ, Муҳаммадал-Хоразмӣ, Закариёи Розӣ, Абулвафои Ҷузҷонӣ, Абузайди Балхӣ ва Муҳаммади Наршахӣ дохиланд. Бо вучуди ҳамадон будан, ҳар кадоми онҳо дар илмҳои алоҳида мақоми хосса доранд. Ин аст, ки Абуалӣ ибни Сино дар илми тиб машҳури олам шудааст, Абунастри Форобиро аз бузургтарин файласуфи Шарқ эътироф кардаанд, Муҳаммадал-Хоразмӣ поягузори яке аз қисмҳои илми риёзӣ – алгебра мебошад. Хуллас, ҳар кадоми онҳо дар илм нақши бузург гузоштаанд.

Сардафтари адабиёти классикии форсу тоҷик Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ба адибони номии давраи Сомониён сарварӣ менамояд. Ӯ саромади шеър ва барои ҳама шоирони форсу тоҷик устод ба ҳисоб меравад.

Шоири дигари бузурги форсу тоҷики замони Сомониён Абулқосим Фирдавсӣ мебошад. «Шоҳнома»-и безаволи ӯ аз беҳтарин асарҳои ватанпарастӣ мебошад. Шоҳбайтҳои алоҳидаи ин асари беназир ба ганҷинаи панду ҳикматҳои бузургони ҷаҳон ворид шудаанд.

Ғайр аз Рӯдакию Фирдавсӣ дар аҳди Сомониён шоирони зиёди дигар зиндагӣ ва эҷод кардаанд. Дар байни онҳо Шаҳиди Балхӣ, Абумансури Дақиқӣ, Абулҳасани Мар-

вазӣ, Абушакури Балхӣ, Абулмасали Бухорӣ, Мунтасири Сомонӣ, Муродӣ, Робиаи Балхӣ, Хусравонӣ, Маъруфии Балхӣ, Шокири Бухорӣ, Фароловӣ, Мунчики Тирмизӣ ва боз даҳҳо шоирони машҳур низ ҳастанд, ки дар ташаккули адабиёти форсу тоҷик саҳми бузург гузоштаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО --- ---

1. *Кадам омилҳои пешрафти маданияти давлати Сомониёнро медонед?*
2. *Дар бораи мақоми забони форсии тоҷикӣ дар давлати Сомониён чӣ гуфта метавонед?*
3. *Дар бораи мактаб ва мадрасаҳо маълумот диҳед.*
4. *Намояндагони барҷастаи илмҳои таърих, тиб, кимиё, ҷуғрофия, риёзӣ ва нучумро номбар кунед.*

§ 12. ДАВЛАТҶОИ ҚАРАҶОНИЁН ВА ҶАЗНАВИЁН

Баъди барҳамхӯрии давлати Сомониён дар ҳудуди ин давлат давлатҳои Қарахониён ва Ҷазнавиён таъсис ёфта, замоне арзи вучуд доштанд. Дар давраҳои гуногуни асрҳои XI – XIII қисматҳои алоҳидаи қаламрави собиқ давлати Сомониён ба давлатҳои Салҷуқиён ва Ҷуриён низ дохил будаанд.

ДАВЛАТИ ҚАРАҶОНИЁН

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҚАРАҶОНИЁН. Давлати Қарахониён дар охири асри X дар Туркистони Шарқӣ ва Ҷафтрӯд таъсис ёфт, ки асосгузори он Абдулқарими Буғроҳон аз сулолаи муғулнаҷоди туркзабони Қарахониён буд. Ин давлатро аслан ду қабилаи туркӣ – яғмо ва чигил ташкил карда буданд.

Туркҳои қарахонӣ аз соли 992 тохтутози худро ба давлати Сомониён оғоз карда, ҳуди ҳамон сол бе муқобилати қиддии Сомониён ба Бухоро зада даромадаанд ва онро талаю тороч карда, боз ба ҷою макони худ баргаштанд. Ин замон Сомониён аллақай қудрати ҳимояи давлати худро надоштанд. Ба замми ин мушкили дигаре ба сари онҳо омад.

Писари Сабуктегин – Маҳмуд Хуросонро аз давлати Сомониён ҷудо карда, давлати Ғазнавиёнро таъсис намуд. Душманон чашмони Мансур ибни Нуҳи Сомониро кӯр карда, ба тахти подшоҳӣ бародари ӯ Абдумаликро шинонданд. Дар ҳамин лаҳзаи барои тақдирӣ давлати Сомониён мушкил, соли 999 лашкари Қарахониён дар зери роҳбарии Насри Илокхон ба шаҳри Бухоро зада даромад. Баъди задухӯрди начандон тулоние ба Илокхон муяссар шуд, ки шаҳри Бухоро ба даст дарорад. Ин воқеа 23 октябри соли 999 ба амал омад.

Бо гирифтани шаҳри Бухоро давлати Сомониён аз байн рафт.

СУЛОЛАИ ҚАРАХОНИЁН. Баъди ба даст даровардани шаҳри Бухоро Қарахониён ҳокимияти худро охишта-охишта дар қаламрави Мовароуннаҳр васеъ кардан гирифтанд.

Дар идораи давлати Қарахониён ду сулола – «Арслонҳо», яъне «шерҳо» ва «Бугроҳо», яъне «шутурҳо» иштирок мекарданд. Пешвои хонадони «шерҳо» Алӣ ва пешвои хонадони «шутурҳо» Ҳасан буд. Аз ин рӯ, сулолаҳо мувофиқан «Алиён» ва «Ҳасаниён» ном доштанд.

Рақобати Алиён ва Ҳасаниён барои ҳокимият дар солҳои 40-уми асри XI ба хонадони Ҳасаниён ғолибият овард. Ба ӯ муяссар шуд, ки қаламрави давлати Қарахониёнро васеъ кунад. Вилоятҳои Хатлон, Чағониён, Вахш, Ҳафтрӯд, Шош, Чоч, Илок ва Фарғонаро забт кард.

БАРҲАМ ХҶҮРДАНИ ДАВЛАТИ ҚАРАХОНИЁН. Шоҳони Қарахониён дар асри XII давлати худро аз тохтутози давлати Қарахитоиёни берун аз қаламрави давлати Қарахониён ташкилёт ба базӯр ҳимоя мекарданд. Ин муқовимат зиёда аз ним аср давом карда, давлати Қарахониёнро заиф гардонд. Дар ғарби давлати Қарахониён қабिलाҳои салҷуқӣ муттаҳид шуда, давлати худро ташкил мекарданд. Охириҳои асри XII дар ҳудуди давлати Қарахониён сулолаи Хоразмшоҳ низ сар бардошт. Ҳамин тариқ, қисми қаламрави давлати Қарахониёнро аввал Салҷуқӣ ишғол намуданд ва баъд дар қисми боқимондаи он давлати Хоразмшоҳ таъсис ёфт.

Расми 40. Ҳудуди давлати Қарахониён дар охири асри X

ИМПЕРИЯИ ҒАЗНАВИЁН

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН. Соли 963 баъди вафоти Алптегин сарбозони ӯ Сабуктегинро амири Ғазна интихоб карданд. Бо вучуди ба амирони Сомониён итоат кардани Сабуктегин дар Хуросон ӯ қариб пурра мустақил буд. Барои васеъ кардани ҳудуди зери итоаташ аз Сомониён иҷозат ҳам наменурсид. Ин буд, ки вилоятҳои Хуросонро пайи ҳам ба даст медаровард.

Сабуктегин дар яке аз чангҳои зидди ҳокимони саркаши Хуросону Балх ба амири сомони – Нуҳи II ёрӣ ҳам расонд. Нуҳи II барои ин хизмат писари Сабуктегин – Маҳмудро волии Хуросон таъин кард. Баъди вафоти Сабуктегин соли 997 ба тахти Ғазнавиён писари калонии ӯ – Маҳмуд (998 – 1030) менишинад. Аз оғози ҳукмронии Султон Маҳмуд давлати Ғазнавиён пурра ташаккул ёфта, истиқлолият ба даст даровард.

ИҚТИДОРИ ИМПЕРИЯИ ҒАЗНАВИЁН. Султон Маҳмуд дар муддати кӯтоҳ қариб тамоми Хуросонро забт кард. Дар ин кор дар байни Султон Маҳмуд ва халифаи Бағдод якдигарфаҳмӣ ҳукмрон буд. Ҳамин тавр, давлати Сомониёнро аз шимол Қарахониён ва аз ҷануб Ғазнавиён забт карданд. Рӯди Ҷайхун (Аму) сарҳади ин ду давлат шуд.

Дар 32 соли салтанати Султон Маҳмуд давлати Ғазнавиён давраи тараққиёти худро аз сар мегузаронид. Маҳмуд ба Ҳиндустон 17 маротиба лашкар кашидааст. Лашкаркашиҳои ӯ ба ин мамлакат дар зери шиори пешниҳодкардаи халифа – “ғазавот” сурат мегирифтанд. Барои ҳамин натиҷаи дилхоҳ меоданд.

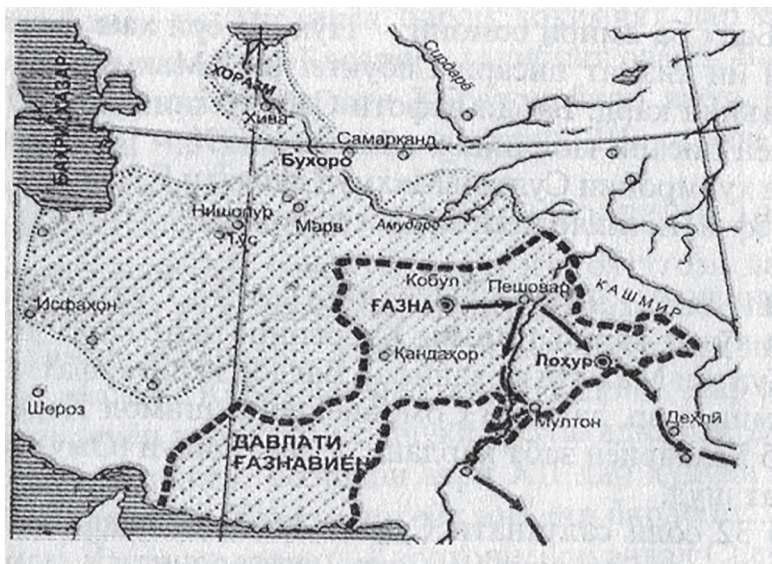
Расми 41. Султон Маҳмуди Ғазнавӣ

Султон Маҳмуд аввал қисми ғарбии Афғонистон ва баъд Хоразмро забт намуд. Дар соли 1019 аз як лашкаркашии бомуваффақият ба Ҳиндустон 57 ҳазор ғулом ва 350 фил сарвати ғораткардари ба Ғазна овард. Соли 1024 ба Мовароуннаҳр зада даромада, Ҷағониён, Қубодиён ва Хатлонро ҳам забт намуд. Баъди ин Исфаҳон, Рай ва вилоятҳои дигари Эронро ба даст даровард.

ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН ДАР АҲДИ МАСЪУДИ ҒАЗНАВӢ. Султон Маҳмуд соли 1030 вафот карда, ба тахти подшоҳӣ писари ӯ Масъуд менишинад. Дар давраи ҳукмронии Масъуд зиндагии мардуми авом боз ҳам вазнинтар шуд. Дар дастгоҳи давлатӣ ришвахӯрӣ авҷ гирифт.

Ин буд, ки мардум борҳо бар зидди ҳокимияти Масъуд шӯриш бардоштанд. Яке аз чунин шӯришҳо соли 1030 дар шаҳри Тӯс ба амал омад. Вилояту музофотҳои алоҳида аз зери итоати Ғазнавиён мебаромаданд. Соли 1034 Хоразм аз зери итоати Ғазнавиён баромада, бо ҳамроҳии Қарахониёну Салҷуқиён бар зидди Ғазнавиён ба ҷанг даромада, шаҳри Нишопурро ба даст дароварданд. Соли 1040 Масъуди Ғазнавӣ дар Дандонакон ном маҳаллаи воқеъ дар назди-

кии Марв аз Салчуқиён шикаст хӯрд. Дар ин чанг як қисми аҳолии Нишопур ва Марв Салчуқиёнро дастгирӣ намуда, галабаи онҳоро бар Ғазнавиён осонтар гардонд.

Расми 42. Харитаи империяи Ғазнавиён

БАРҲАМХҶҶРИИ ИМПЕРИЯИ ҒАЗНАВИЁН. Дар сулолаи Ғазнавиён ягонагӣ ҳукмфармо набуд. Дар натиҷа Салчуқиён бар онҳо паси ҳам дастболо мешуданд. Соли 1041 Масъуд аз тарафи ҷонибдорони бародараш кушта шуд. Баъди ин, Салчуқиён Хуросон, Балх ва Ҷиротро бо осонӣ ишғол намуданд. Ин ҳолат дар бораи торафт заифтар шудани давлати Ғазнавиён гувоҳӣ меод.

Вале сабабгори асосии рӯ ба таназзул ниҳодани давлати Ғазнавиён давлати ҷуриён буд. Он борҳо ба лашкарҳои Ғазнавиён зарбаҳои ҳалокатовар задааст. Оқибат соли 1151 лашкари Ҷуриён шаҳри Ғазнаро ба даст даровард. Баҳромшоҳи Ғазнавӣ бо аҳли рикобаш ба Ҷиндустон фирор карда, дар он ҷо давлати худро аз нав эҷод намуд. Шаҳри Лоҳурро пойтахти он қарор дод, лекин соли 1186 Ҷуриён ин шаҳрро ҳам ба даст дароварданд. Бо ҳамин давлати Ғазнавиён пурра аз байн рафт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Баъд аз барҳам хӯрдани давлати Сомониён дар қаламрави ин давлат кадом давлатҳои нав вучуд доштанд?
2. Қарахониён давлати Сомониёнро кай ва чӣ тавр барҳам заданд?
3. Давлати Қарахониён кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?
4. Давлати Ғазнавиён кай таъсис ёфтааст?
5. Сабабҳои рӯ ба таназзул ниҳодани давлати Ғазнавиёнро баён кунед,
6. Давлати Ғазнавиён кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?
7. Кадом давлат ба барҳам хӯрдани давлати Ғазнавиён сабаб шуд?

§ 13. ДАВЛАТҶОИ САЛҶУҚИЁН ВА ХОРАЗМШОҶИЁН

ҚАБИЛАҶОИ САЛҶУҚӢ. Салҷуқ номи сардори яке аз қабिलाҳои бодиянишини турк асосгузори сулолаи Салҷуқиён буд. Қабिलाҳои салҷуқӣ аввал дар даштҳои Зарафшонӣ Шимолӣ, ҷое, ки барои онҳо чарогоҳҳои мувофиқ дошт, сокин буданд. Ин қабिलाҳо мувофиқи аҳду паймон сарҳадҳои шимолии Ғазнавиёнро аз Қарахониён муҳофизат мекарданд. Ба ивази ин чорвои худро дар чарогоҳҳои шимолии давлати Ғазнавиён мечаронданд. Баъди чанде Султон Маҳмуд ба қабिलाҳои салҷуқӣ иҷозат дод, ки дар Хуросони Шимолӣ ва вилоятҳои Абеварду Сарахс сокин шаванд. Дар ин ҷо салҷуқиҳо бо халқи маҳаллӣ бархӯрдҳо карданд. Барои ҳамин Султон Маҳмуд онҳоро бо зӯрӣ аз чарогоҳҳои Хуросон пеш кард.

Баъд аз вафоти Султон Маҳмуд дар байни Салҷуқиёну Ғазнавиён борҳо задухӯрдҳои калони мусаллаҳона ба амал омаданд. Яке аз ин задухӯрдҳо соли 1035 сураат гирифт, ки дар он Султон Масъуд шикаст хӯрда, вилояти Хуросону пойтахти он шаҳри Нишопурро аз даст дод. Ба Масъуд лозим омад, ки баҳри муборизаи зидди Салҷуқиён 5 сол тайёри дида, соли 1040 дар маҳаллаи Дандонакони наздикии шаҳри Марв ба муқобили лашкари Салҷуқиён ба ҷанг дарояд, вале ӯ ин дафъа ҳам шикаст хӯрд.

ТАЪСИСИ ИМПЕРИЯИ САЛЧУҚИЁН. Баъди муҳорибаи Дандонакон ҳам Масъуди Ғазнавӣ ва писари ӯ Мавдуд борҳо бар зидди Салчуқиён ба мубориза бармехестанд, лекин қариб ҳар дафъа шикаст меҳӯрданд. Дар натиҷаи зарбаҳои Салчуқиён ва ҳамлаҳои пайдарпайи шохони Ғуриён давлати Ғазнавиён беш аз пеш иқтидорашро аз даст меод.

Расми 43. Сарбози
лашқари Салчуқиён

Давлати Салчуқиён аз тарафи набе-раи Салҷуқ – Туғрал (1038 – 1073) дар Хуросон аввал дар ҳудуди давлати Ғазнавиён таъсис ёфтааст. Аввал Туғрал ва баъд Алпарслон ва Маликшоҳ қаламрави давлати Ғазнавиёнро васеъ карда, онро ба давлати пурқувват табдил доданд. Қаламрави ин давлат музофотҳои Балх, Тирмиз, Бухоро, Самарқанд, Гурҷистони Шарқӣ, Осиёи Хурд, Сурия, Фаластин ва ғайраҳо дар бар гирифта буд.

Туғрал шаҳри Райи Эронро пойтахти давлати худ эълон кард. Марв бошад, пойтахти бародараш Чағирбек буд. Халифаи Бағдод ноилоҷ ҳокимияти Туғрудро дар қаламрави ишғолкардааш эътироф кард. Дар замони ҳукмронии Алпарслон иқтидори давлати Салчуқиён афзуд. Ӯ дар дарбор одамони фозилро чамъ карда, давлатро ба воситаи тавсияҳои онҳо идора мекард. Яке аз онҳо вазири маъруфи империяи Салчуқиён Низомулмулк буд. Ӯ бо асари худ «Сиёсатнома» ҳам машҳур аст.

Вале баъд аз вафоти Маликшоҳ дар хонадони Салчуқиён мубориза барои тоҷу тахти подшоҳӣ торафт шадидтар мешуд. Дар ин мубориза Санҷар, ки ҳокими Хуросон буд, ғолиб омад. Султони нав давлати Салчуқиёнро дар ҳолати заифӣ, вилояту музофотҳо ва ҳокимони онҳоро ба ҳокимияти марказӣ итоатнақунанда дарёфт.

ТАҚСИМ ШУДАНИ ИМПЕРИЯИ САЛЧУҚИЁН. Давлати Салчуқиён дар охири асри XI – аввали асри XII

дорои масоҳати бузург буд. Соли 1118 ба сари ҳокимият омадани Султон Санҷар ба ду давлат тақсим шудани давлати Салчуқиён рост омад. Ба як қисми он Эрони Ғарбӣ, Ироқ ва Озарбойҷон дохил шуда, пойтахташ шаҳри Ҳамадон буд ва ба қисми дигар Хуросон, Систон, Хоразм ва Мовароуннаҳр тааллуқ дошт. Маркази ин қисмати давлати Салчуқиён шаҳри Марв мондан гирифт.

Ба давлати Салчуқиён қабилаҳои қарахитойӣ, ки онҳоро кидониён ҳам меномиданд, муқобилати саҳт нишон меоданд. Соли 1141 дар Катвони наздикии Сомон дар байни лашкарҳои ин ду давлат задухӯрди қалон ба амал омад. Дар ин муҳориба Султон Санҷар саҳт шикаст хӯрд. Дар натиҷа Мовароуннаҳр ба дасти Қарахитойён гузашт. Аз ҳамин муҳориба сар карда, ҳокимони хоразмӣ оҳиста-оҳиста аз зери иттиҳоди Салчуқиён баромаданӣ шуданд, лекин кӯшишҳои онҳо аввал натиҷаи дилхоҳ надовданд.

Расми 44. Кӯзамонаки давлати Салчуқиён дар асри XIII

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ САЛЧУҚИЁН. Бо вучуди ин, империяи Салчуқиён торафт заифтар шудан мегирад. Қабилаҳои кӯчманчӣ сар бардоштанд. Яке аз онҳо оғузҳо буданд, ки ба муқобили бедодгариҳои салчуқиён шӯриш бардоштанд. Султон Санҷар хост, ки шӯриши оғузҳо ро паҳш кунад, вале шикаст хӯрда, ба асорати онҳо гирифтор шуд. Ба ӯ муяссар шуд, ки аз зиндони оғузҳо фирор карда, ба пойтахт – шаҳри Марв биёяд, вале дар ин ҷо дере нагузашта вафот кард. Аксари мулкҳои Салчуқиён ба тадриҷ истиклолият ба даст дароварданд, ки Хоразм ҳам аз ҷумлаи онҳост.

Давлати Салчуқиён соли 1190 барҳам хӯрдааст.

ДАВЛАТИ ХОРАЗМШОҲИЁН

СУЛОЛАИ ХОРАЗМШОҲОН. Дар Хоразм ҳамагӣ чор сулолаи Хоразмшохӣён вучуд доштанд, ки аз ҳама маълумтару пурзӯртари онҳо сулолаи Хоразмшохӣёни Бузург мебошанд. Асосгузори ин сулола Анӯштегини Ғалча буд. Ӯ яке аз шахсони обрӯманди Хоразм ба шумор мерафт. Барои ҳамин Маликшоҳи Салҷуқӣ Анӯштегини Ғалчаро ҳокими Хоразм таъин кард. Аз ҳамин вақт сар карда, ӯ “Хоразмшохӣ Бузург” ном мегирад. Баъди вафоти Ғалча набераи ӯ Отсиз вазифаи бобои худро идома дод.

Расми 45. *Бозмондаи қалъаи қадима. Хоразм. Асрҳои IX – XI*

Дар давраи ҳукмронии Текеш (1172 – 1200) вазъият тағйир ёфт. Ӯ тамоми чораҳоро андешид, то ки давлати Хоразмшохӣён пурқувват шавад ва лашкари пурзӯр ҳам дошта бошад. Текеш ба ин мақсади хеш расид. Ӯ дигар ба Қарахитойён хироч намедод. Аз ин рафтори бебоконеи Текеш Қарахитойҳо ба ғазаб омада, бар зидди ӯ лашкар кашиданд, вале саҳт шикаст хӯрданд. Бо ҳамин, Текеш Туғрали Салҷуқро шикаст дода соли 1196 лашкари халифаро низ торумор кунад.

Солҳои ҳукмронии Текеш давлати Хоразмшохӣён давраи пуриқтидортарини худро аз сар мегузаронд. Дар ин давра кишоварзию ҳунармандӣ, тичорат ва илму фарҳанги давлати Хоразмшохӣён пеш рафт.

Расми 46. Мақбараи Султон Санҷар дар Марв

МУҲАММАД ХОРАЗМШОҲ. Баъд аз вафоти Текеш дар давлати Хоразмшоҳиён писари ӯ Муҳаммад (1200 – 1220) ба сари ҳокимият омад. Ӯ ба муқобили Ғуриён, Қарахониён ва Хилофати араб лашкар кашида, ба муваффақияти калон ноил шуд. Соли 1203 аввал Хуросону Ҷиротро ишғол кард. Баъд Бухороро ҳам аз қарохитоихо кашида гирифт.

Дар замони ҳукмронии Муҳаммад ҳудуди давлати Хоразмшоҳиён ниҳоят васеъ шуданд. Он аз шимоли баҳри Хазар (Каспий) то халиҷи Форс ва аз кӯҳҳои Қафқоз то кӯҳҳои Ҷиндукушро дар бар мегирифт. Муҳаммад Хоразмшоҳ подшоҳи ҳамин империяи бузург ва дорои обрӯю эътибори ниҳоят баланд буд, то он дараҷае, ки ӯро «Искандари дуюм» меномиданд, вале иқтидори давлати Хоразмшоҳиён дер давом накард. Дар оғози асри XIII давлати Муғул ташкил ёфта, барҳамзанандаи ин давлат гардид.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи қабилаҳои салҷуқӣ чӣҳо медонед?
2. Муборизаи Султон Масъуди Ғазнавӣ бар зидди салҷуқӣён чӣ таъвир анҷом ёфт?
3. Давлати Салҷуқӣён кай ва чӣ таъвир таъсис ёфт?

4. Давлати Салчуқиён кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?
5. Дар бораи сулолаи «Хоразмиоҳиёни Бузург» маълумот диҳед.
6. Текеш барои давлати Хоразмиоҳиён чӣ хизмате кардааст?
7. Дар бораи иқтидори давлати Хоразмиоҳиён дар аҳди Муҳаммад маълумот диҳед.

§ 14. ДАВЛАТҲОИ ҒУРИЁН, КУРТҲОИ ҶИРОТ ВА САРБАДОРОН

СУЛОЛАИ ШИНАСБОНИЁН. Сулолаи Шинасбониён аз тоҷикони кӯҳистони Ғури Хуросон буда, асосгузори он Шинасб ибни Хурнак аст. Аз номи ҳамин шахс сулолаи мазкур номи «Шинасбониён»-ро гирифтааст. Давлати ташкилкардаи Шинасбониён дар таърих бо номи Ғуриён машҳур аст. Шачараи сулолаи Шинасбониён аз аввали асри VIII оғоз шудааст. Ин вақт Шинасб ҳокими вилояти Ғури Хуросон буд.

Расми 47. Ғиёсиддини Ғурӣ. Аз китоби «Солномаи Қобул»

Амири аввалини Ғур Фӯлоди Ғурӣ ном дошт. Ӯ ба Абумуслим бар зидди Уммавиён ёрӣ расонда, барои ба сари ҳокимият омадани сулолаи Аббосиён саҳм гузоштааст. Аз ҳамин вақт сар карда, халифаҳои сулолаи Аббосиён дар вилояти Ғур ҳокимиятро ба ихтиёри Шинасбониён супурданд. Дар замони ҳукмронии сулолаи Тоҳириён, Сафориён, Ғазнавиён ва Салчуқиён, яъне дар тули қариб 300 сол, дар вилояти Ғур сулолаи Шинасбониён ҳокимиятро аз даст надод. Ғазнавиён барои ба худ тобеъ кардани ин вилоят кӯшишҳои зиёд карданд, вале муродае ҳосил карда натавонистанд. Шинасбониён истиқлоли давлати Ғуриёнро сарбаландона муҳофизат карданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҒУРИЁН. Таъсиси давлати Ғуриён ба номи Изуддини Хусайн зич вобаста аст. Ӯ дар охири

солҳои 40-уми асри XII ба тахти амирии Ғур нишаста, ин давлатро таъсис дод. Изуддин ҳафт писари ғайратманд дошт. Онҳо дар пурзӯр ва васеъ намудани давлати Ғуриён заҳмати зиёд ба харҷ доданд. Ҳар кадомашон сарвари яке аз ноҳияҳои Ғуру Бомиёнро ба уҳда гирифта, онро ободу зебо мекарданд ва барои худ пойтахт ҳам месохтанд. Баъд аз вафоти Изуддин писаронаш бо маслиҳат ба яке аз бародарон итоат карда, ӯро ҳамчун султон эътироф намуданд.

Султони нахустини Ғур Сайфиддини Сурӣ буд. Ӯ шаҳри Остиро пойтахти давлати худ интиҳоб намуд. Бародараш, ки Қутбиддин ном дошт, ноҳияро идора мекард, ки ҷойи хушбоду ҳаво буд. Ӯ дар он ҷо бо номи Фирӯзкӯх, шаҳре бино кард. Даре нагузашта, ин шаҳр пойтахти тамоми Ғур ва баъд давлати Ғуриён шуд.

Дар солҳои 60-ум ва 70-уми асри XII давлати Ғуриён вилоятҳои Ғур, Бомиён, Ғарҷистон, Довар, Бӯст, Тулак, Ҳирот, Фунанҷ, Толиқон, Андхӯй, Маймана, Форёб, Панҷдеҳ, Марврӯд ва Балхро дар бар мегирифт. Султон Сайфиддин дар яке аз ҷангҳои зидди оғузҳо аз дасти як аскарӣ худӣ кушта шуд ва тахти подшоҳӣ ба Ғиёсиддин гузашт. Ӯ на танҳо худуди давлати Ғурро аз нав ба даст даровард, инчунин соли 1171 шаҳри Ғазнаро низ аз оғузҳо озод карда, ба бародараш Муиззиддин супорид.

Соли 1192 бародарон Ғиёсиддин ва Муиззиддин ба Нишопур лашкар кашида, онро фатҳ намуда, чанд нафар аз саркардагони Хоразмшоҳиёнро асир гирифтанд. Соли 1193 шаҳри Марвро низ ба даст дароварданд.

Расми 48. Қутбнамои Деҳлӣ. Баландтарин манораи санигин дар тамоми Ҳиндустон аст, ки бо амри Муиззиддини Ғурӣ сохта шудааст.

Тайи 10-15 соли охир бародарон Ғиёсиддин ва Муиззиддин ҳудуди давлати Ғуриёнро хеле васеъ карданд. Он акнун то шимоли Ҳиндустон, сарҳадҳои ғарбии Чин, қаламрави Ироқ, Хуросон ва як қисми Мовароуннахрро фаро мегирифт.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ДАВЛАТИ ҒУРИЁН. Баъди вафоти бародарон Ғиёсиддин (соли 1203) ва Муиззиддин (соли 1206) давлати Ғуриён рӯ ба таназзул ниҳода, ба қисматҳои алоҳида тақсим шуд. Ғиёсиддин Маҳмуд, ки расман шоҳи нави Ғуриён буд, дар амал ба давлати сетақсимшуда ҳукмронӣ карда наметавонист. Тоҷиддини Юлдуз ном собиқ ғуломи турк аввал шаҳри Ғазна ва баъд чанд вилояти дигари давлати Ғуриёнро ба даст даровард. Собиқ давлати Ғуриён дар байни ин сулолаи туркӣ тақсим карда шуд, вале давлатҳои хурди навташкили ин сулола ниҳоят заиф буда, иқтисори ҳимоя кардани худро надоштанд. Намояндаи охиринаи сулолаи Шинасбониён Алоуддини Муҳаммад соли 1215 ба Муҳаммад Хоразмшоҳ таслим шуда, ба мавҷудияти давлати Ғуриён хотима гузошт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Чаро халифаҳои Аббосиён идораи вилояти Ғурро ба Шинасбониён суғурданд?*
2. *Изуддини Ҳусайн кӣ буд?*
3. *Писарони Изуддини Ҳусайн дар ташаккули давлати Ғуриён чӣ саҳме гузоштаанд?*
4. *Муносибати байни Ғуриён ва Баҳромшоҳи Ғазнаӣ чӣ тавр сурат гирифтанд?*
5. *Алоуддин давлати Ғуриёнро чӣ тавр идора мекард?*
6. *Давлати Ғуриён дар замони ҳукмронии бародарон Ғиёсиддин ва Муиззиддин чӣ гуна тағйир ёфт?*
7. *Дар бораи барҳамхӯрии давлати Ғуриён маълумот диҳед.*

БОБИ II.
АВРУПО ДАР АСРҲОИ V–XII
§ 15. ҚАБИЛАҲОИ ОЛМОНӢ ВА ДАВЛАТИ ФРАНК

Асрҳои миёна дар Аврупо бо «муҳочирати азими халқҳо» оғоз мегардад. Дар асрҳои IV – VI аввалин шуда, қабिलाҳои олмонӣ ба ҳудуди империяи Рим муҳочир шуда, ба бунёди давлати худ асос гузоштанд.

СОКИНШАВӢ ВА МАШҒУЛИЯТИ ҚАБИЛАҲОИ ОЛМОНӢ. Қабिलाҳои олмонӣ дар асри I қаламрави байни дарёҳои Рейну Одер ва қисман нимҷазираи Скандинавияро ишғол карданд. Ин сарзамин аз бешаю ботлоқҳои касногузар иборат буда, аҳолиаш бештар дар водии дарёҳои калон ва соҳилҳои баҳри Балтик умр ба сар мебуд. Олмониҳо барои муҳофизат аз тохтутози душманон маҳалли зисти худро бо қўрғонҳо печонида мегирифтанд.

Қабिलाҳои олмонӣ, асосан, ба чорводорӣ машғул буданд. Таърихнигори Рими қадим Татсит чунин менависад: «Олмониҳо ҳайвоноти гуногунро дӯст медоштанд ва ин сарвати ягонаю муҳимтарини онҳо доништа мешуд». Онҳо аз чорво – гов, гўсфанд, хук ва аз парандаҳо мурғу мурғобӣ парвариш мекарданд.

Олмониҳо заминро бо испор шудгор карда, то беқувват шуданаш мавриди истифода қарор медоданд. Ба ғайр аз чорводорӣ ва истифодаи замин олмониҳо ба шикору моҳигирӣ ва чамъоварии ҳосили дарахтони хурдӯй, сабзавот, чормағз ва дигар меваҳои ҷангал машғул будаанд.

Олмониҳо баъди кашфи оҳан олооти меҳнат ва ҷангию косибии худро аз он месохтанд.

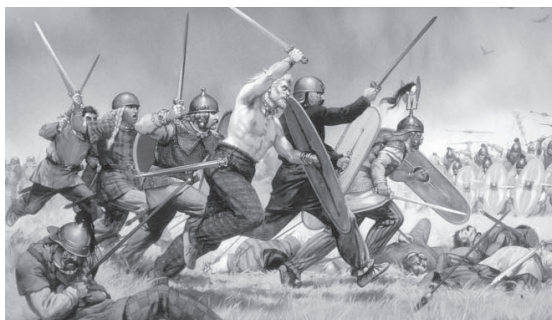

Расми 49. *Оилаи олмониҳо дар асрҳои миёна*

Аз давраҳои қадим сар карда, дар байни римиҳо ва олмониҳо муносибатҳои тичоратӣ вучуд доштанд. Олмониҳо аз римиҳо ҳар гуна маснуоти мисин, шишагӣ, яроқ, матоъҳои гаронбаҳо ва аспу шарбат харидорӣ карда, ба онҳо гулом, ҳайвонот, пӯсту пашм ва кахрабо мефурухтанд.

ЗИНДАГИИ ҚАБИЛАҲОИ ОЛМОНӢ. Дар натиҷаи муттаҳид гардидани якчанд авлод қабила ба вучуд омада, аз гурӯҳи қабилаҳо иттифоқи қабилаҳои олмонӣ ташкил меёфтанд. То ташаккули иттифоқи қабилаҳо олмониҳо дар хонаҳои дарозрӯя, ки бомашон бо пахолу беда пӯшонида шуда зиндагонӣ мекарданд. Дар чунин хонаҳо оилаҳои калони хешу табор умр ба сар мебуданд, вале дар хонаҳои оилаҳои сарватманд бошад, ғайр аз аҳли оила гуломон ва шахсони озод низ зиндагӣ мекарданд.

Қабилаҳои олмониро маҷлиси халқӣ идора мекард. Чунин расм гардида буд, ки ҳамаи мардони калонсоли озод бо даъвати оқсақол дар марғзор гирд меомаданд. Маҷлиси халқӣ дорои чунин ҳуқуқҳо буд: ҷанг ва сулҳ эълон мекард, пешвоёни ҳарбиро интихоб менамуд ва ҳар гуна низоъҳои дохили-авлодиро ҳаллу фасл мекард. Дар маҷлиси халқӣ одатҳои меросгузори падар ба писар низ баррасӣ мешуданд. Одамоне, ки аз майдони ҷанг мегурехтанд, маҷлиси халқӣ онҳоро ба қатл ҳукм мекард. Суханронии сарварон дар маҷлиси халқӣ аз тарафи аъзои қатории қабилаҳо ба тариқи баровардани сардони баланд тасдиқ ва рад карда мешуд.

Расми 50. Мубориша бар зидди империяи Рим

Ашрофони олмонӣ ба тариқи ба онҳо хос, бо карру фар зиндагӣ мекарданд. Ҳавлиҳои боҳашамати онҳо бо деворҳои баланд ихота карда шуда буданд. Шумораи зиёди чорво ва заминҳоро дар ихтиёр доштанд. Инчунин, ҳиссаи зиёди маблағи хазинаи қабиларо соҳибӣ мекарданд.

Ҳангоми сар задани ҷанг мардҳо лашкари халқӣ созмон медоданд. Сардорони дастаҳои ҷарбӣ бо шучоати худ аз дигарон фарқ мекарданд. Фармонҳои сардори даста аз тарафи сарбозон бечунучаро иҷро мегардиданд. Сардорони дастаҳо бо ҷанговарони қаторӣ якҷоя хӯрок мехӯрданд. Ғаниматҳои ҷангӣ дар байни сарбозон тақсим карда мешуданд. Агар дар муҳориба фармондеҳ ҳалок мегардид, лашкари халқӣ созмон медоданд.

МУҲОҶИРАТИ АЗИМ. Дар асри IV империяи Рим бо як гурӯҳи қабилҳои олмонӣ муносибатҳои дӯстӣ ва бо гурӯҳи дигар дар ҳолати ҷанг қарор дошт. Гурӯҳи сеюми қабилҳо бо даъвати императори Рим дар сарҳад интизори ҳуҷуми бегонагон буданд. Олмониҳо забт кардани заминҳои ҳосилхезро мақсади асосии худ қарор медоданд. Дар сафи пеш мардони ҷанговар ва аз қафо занон, кӯдакон ва аробаҳои пур аз ҷиҳози хона ва пешопеши онҳо рамаи чорво ҳаракат мекард. Сабаби асосии муҳоҷират аз тарафи Осиё даровардани қабилҳои кӯчманчии гуннҳо буд. Аз тарафи онҳо заминдорон аз макони худ мегурехтанд. Дар натиҷаи ҳуҷуми гуннҳо қабилҳои готӣ аз қисмати шимоли баҳри Сиёҳ ба сӯи нимҷазираи Балкан ҳаракат карданд. Дар миёнаҳои асри V Аттил ном шахсе ба ҷанговарони гуннҳо роҳбарӣ мекард. Соли 451 ӯ ба сӯи Галлия ҳаракат намуд, вале дар наздикии шаҳри Труа аз римиҳо ва иттифоқчиёни онҳо шикаст хӯрд. Бо ҳамин иттифоқи гуннҳо барҳам хӯрд. Империяи Рим заиф шуда буд, аз ҳамин сабаб ба ҳуҷуми варварҳо истодагарӣ карда наметавонист. Дар натиҷаи ҳуҷуми варварҳо шаҳрҳои империяи Рим талаву тороҷ гардиданд, ҳунармандӣ ва тичорат рӯ ба таназзул ниҳод. Бандару роҳҳо низ хароб гардиданд.

Ибтидои асри VI қabilaҳои олмонӣ дар худуди Империяи Ғарбии Рим паҳн гардиданд: Вандалҳо – дар шимоли Африко, вестготҳо (готҳои ғарбӣ) – дар Испания, остготҳо (готҳои шарқӣ) – дар Италия, франкҳо – дар Галлия, англосаксҳо – дар Британия. Олмониҳо соли 476 империяи Ғарбии Римро пароканда сохта, давлати худро таъсис доданд.

ХЛОДВИГ – АСОСГУЗОРИ ИМПЕРИЯИ ФРАНК.

Қabilaҳои франк то давраи муҳочиршавӣ дар поёноби дарёи Рейн сокин буданд. Фармондеҳони ҳарбӣ сарвари иттифоқи қабиларо ба уҳда доштанд. Дар охири асри V сарвари қабилҳои франкҳо шахси макқору зирак ва золим аз авлоди Моравия – Хлодвиг буд. Франкҳо дар поёноби дарёи Рейн зиндагӣ кунанд ҳам, диққати онҳоро бештар водихои ҳосилхези Галлия ҷалб намуданд. Хукмронӣ бар қисмати шимоли Галлия баъди парокандашавии Империяи Ғарбии Рим ба яке аз ҳокимони римӣ гузашт, вале сарвари қабилҳои Франк – Хлодвиг бо сарварони қабилҳои дигар иттифоқ баста, ба Галлия лашкар кашид. Соли 486 франкҳо дар назди шаҳри Сауссона лашкари римӣро мағлуб сохта, қисмати шимоли Галлияро ба давлати худ тобеъ карданд. Хлодвиг баъди ин ғалаба ба кишвари вестготҳо хучум намуда, қисмати ҷанубии онро забт кард. Ба франкҳо муяссар шуд, ки қабилҳои дигари олмонии шарқи дарёи Рейнро ба худ тобеъ кунанд.

Расми 51. Пешвои низомӣ

Дар кишварҳои забткардаи Хлодвиг бештар аз 100 ҳазор франкҳо сокин шуданд. Франкҳо дар ибтидо заминҳои ишғолкардари дар байни худ тақсим карданд. Ба Хлодвиг заминҳои ба императори Рим тааллуқдошта гузаштанд.

Дар кишварҳои забткардаи Хлодвиг бештар аз 100 ҳазор франкҳо сокин шуданд. Франкҳо дар ибтидо заминҳои ишғолкардари дар байни худ тақсим карданд. Ба Хлодвиг заминҳои ба императори Рим тааллуқдошта гузаштанд.

ШОҲ ХЛОДВИГ. Хлодвиг таҳминан соли 500 ба давлати Франкҳо асос гузоштааст. Ҳокимияти Хлодвиг

бевосита ба саркардагони ҳарбӣ така мекард. Ӯ афсарони худро, ки ҳамроҳ сарзамини Галлияро забт карда буданд, кушт. Ҳамзамон ба нобуд сохтани хешу наздикони худ ҳам даст зад. Тибқи сарчашмае Хлодвиг ин кирдорашро чунин рӯйпӯш кардааст: «Аламовар он аст, ки ман хешу табори наздик надорам, то ки дар лаҳзаҳои мушкӣ ва хатарнок ба ман мадад расонанд».

Ба Хлодвиг акнун на як қабила, балки аҳолии кишварҳои дигар ҳам итоат мекарданд. Ҳокимияти шоҳии Хлодвиг меросӣ эълон карда шуд. Агар касе зидди ӯ мебаромад, ба қатл ҳукм мешуд. Дигар дар Галлия маҷлиси халқӣ даъват карда намешуд, ҳуди шоҳ қарорхоро худаш қабул мекард. Баъзан бо ашрофон маслиҳат мекард. Фармону қарорҳои ӯ баҳори ҳар сол ба мардум дар маъракаи азназаргузаронии ҳарбиён эълон карда мешуд. Дар давлати Франкҳо шоҳ суди олий доништа мешуд.

АФЗУДАНИ МУЛҚҲОИ АШРОФОН. Хлодвиг барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ заминҳои шоҳиро аз рӯи хидмат ба наздикону сарбозонаш тухфа мекард. Онҳо ба заминдорони калон табдил ёфтанд. Қувваи асосии қориро дар заминҳо ғуломон ва иҷоракорон ташкил меоданд. Ашрофон бошанд, ба монанди шоҳ дастаҳои қанговаронро созмон дода, дар ивази хидматашон ба онҳо замин тухфа мекарданд. Шоҳ ба ашрофон ҳуқуқҳои чамъ кардани андозро дод.

Хлодвиг пеш аз вафоташ давлати Франкҳо дар байни чор писараш тақсим кард, вале зиддияти байниҳамдигарии ворисон барои ҳукмрони ягона шудан боиси нооромӣ ва заифшавии давлати Франк гардид.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи суқунат ва машғулияти қабилаҳои олмонӣ маълумот диҳед.
2. Зиндагӣ ва идораи қабилаҳои олмониро шарҳ диҳед.
3. Маҷлиси халқии олмониҳо чист?
4. Муҳожирати «азими халқҳо» чӣ натиҷа дод?
5. Шоҳигарии Франкҳо чӣ тавр таъсис ёфт?

6. Сарватмандони римӣ ва галлӣ ҳокимияти Хлодвигро чӣ тавр назиррифтанд?
7. Ҳокимияти шоҳӣ аз ҳокимияти саркардагони ҳарбӣ чӣ фарқ дошт?
8. Афзоиши мулкҳои ашрофон чӣ тавр сураат гирифт?
9. Мардуми мулкҳои забтшуда ба ашрофон чӣ тавр тобеш шуданд?

§ 16. ИМПЕРИЯИ КАРЛИ КАБИР ВА ТАЪСИСИ СЕ ДАВЛАТ

КАРЛИ КАБИР. Шоҳигарии Франкҳо солҳои 768-814 шоҳ Карли Кабир идора мекард. Карли Кабир марди қоматбаланд, боқувват ва пуртоқат буд. Дар васфи ӯ сурудҳо эҷод кардаанд. Солноманависон қорнамоӣ, хирадмандӣ ва адолатпарварии ӯро васф мекарданд. Карли Кабир шоҳи чанговару далер буда, ба кишварҳои ҳамсоя бештар аз 50 маротиба лашкар кашида, ҳудуди давлати Франкҳо васеъ мекунад.

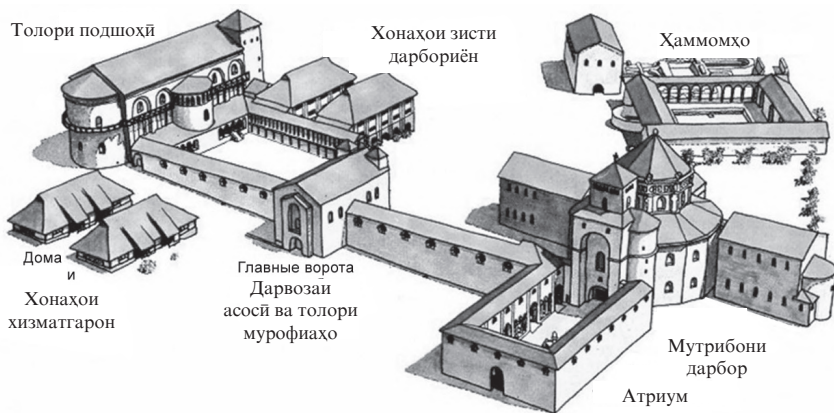

Расми 52. Карли Кабир

ДАВЛАТИ ФЕОДАЛӢ. Соли 751 дар муносибатҳои заминдорӣ таҳаввулотӣ чиддӣ ба амал омад. Ин падида дар натиҷаи аз ҷониби ашрофон тасарруф кардани замин ва тобеш гардонидани деҳқонони озод ба амал омад. Тобешавии деҳқонон дар оғози асри VIII, вусъатёбии ин зухурот боиси аз байн рафтани деҳқонони озод шуд. Дар натиҷа ду табақаи ба ҳам зидди ҷамъиятӣ – заминдорони қалон ва деҳқонони тобешро ба миён овард. Ин тамоюл дар навбати худ

ба муҳочиршавии қисме аз деҳқонон ва қосибон сабаб шуд. Қисми дигари деҳқонон аз баҳри хама чиз гузашта, то дами марг ба тоату ибодат машғул шуданд, то ки роҳиб ном гиранд. Ҳамин тарик, шумораи роҳибон рӯз то рӯз меафзуд. Онҳо дайрҳо бунёд мекарданд. Роҳибон қасам ёд карда, дар дайрҳо то охири умр гӯшанишиниро мақсади ҳаётии худ медонистанд.

ЧАНГ БО ИТАЛИЯ ВА ИСПАНИЯ. Карли Кабир соли 774 нахустин бор ба Италия лашкар кашид ва баъди ин пайваста ба он чо лашкаркашиҳои худро идома дод. Оқибат шоҳигарии Лангобардияи воқеъ дар шимолии Италияро тобеи худ гардонд. Лангобардия аввалин давлати ғайрифранкӣ буд, ки тобеи давлати Франк шуд. Карли Кабир худро “шоҳи франкҳо ва лангобардиҳо” эълон дошт. Забону фарҳанги онҳо аз якдигар фарқе надоштанд.

Расми 53. Қароргоҳи Карли Кабир

Азбаски амалиёти ҳарбии Карли Кабир дар самти Италия ба пирӯзӣ анҷомид, ӯ азм кард, ки Испанияи исломиро низ тасарруф намояд. Хучуми нахустини Карл дар самти Испания соли 778 ба вуқӯъ пайваст, ки он ба нокомӣ анҷом ёфт. Мусулмонони Испания чандин маротиба бар зидди франкҳо бархостанд. Соли 801 франкҳо Барселонаро, ки дар дасти арабҳо буд, соҳиб шуданд. Баъди чанде аксар қисматҳои шарқии Испания ба зери ҳокимияти франкҳо дохил карда шуданд. То охири асри IX нуфузи франкҳо дар мулкҳои тобеъкардаи испанӣ хеле афзуд.

Карли Кабир бар зидди қабилаҳои саксҳо ҷангида, пирӯзӣ ба даст оварда, онҳоро тобеи худ гардонд. Бояд гуфт, ки қабилаҳои саксӣ дар сатҳи пасти тараққиёти ҷамъ-

иятӣ қарор доштанд, ҳатто аз сохти авлодӣ берун буданд. Карли Кабир бо фишору таҳдид саксоро маҷбур намуд, ки дини насронӣ ва муносибатҳои нави заминдориро қабул намоянд. Ӯ ҳокимияти давлати худро дар байни дарёҳои Рейну Элба ва вилояти Бавария низ паҳн намуд.

Карли Кабир баъди музаффарият бар кишвари саксҳо соли 800 ба шаҳри Рим дохил шуда, худро императори тамоми кишварҳои ишғолкардааш номид.

Карли Кабир чун император давлатҳо ва қавму халқҳои зиёдро тобеъ намуда, бо ҳамин дар Аврупо нуфузи калон пайдо кард. Ҳокимони баъзе минтақаҳои дигар дар симои ӯ муҳофизи марзу буми худро медиданд. Аз ин рӯ бо вай ҳар гуна шартномаҳои дӯстиву ҳамкорӣ мебастанд. Карли Кабир заминҳои зиёдро ба ҳарбиёни онҳо тухфа мекард. Заминоҳе, ки барои адои хизмати ҳарбӣ дода мешуданд, феодал ва соҳибони онҳоро *феодал* меномиданд.

ПОШХҶҲРИИ ИМПЕРИЯИ ФРАНҚҲО. ПАРОКАН-ДАГИИ ФЕОДАЛӢ.

Бо мурури замон империяи таъсисдодаи Карли Кабир рӯ ба таназзул ниҳод. Яке аз сабабҳои рӯ ба таназзул ниҳодани империяи Франк дар он сукунат доштани халқу қавмҳои гуногун буд. Парокандагии империя дар давраи ҳукмронии писари Карли Кабир Людовиг, ки бо лақаби “Парҳезкор” машҳур буд, авҷ гирифт. Империя дар байни чор фарзанди Людовиг тақсим карда шуд. Ҳар як шоҳзода худро ҳокими мутлақ ҳисобида, бо дастгирии

Расми 54. Артиши аспавори Франк

ҳокимони тобеи худ ба муқобили бародараш мубориза мебард. Баъди марги Людовиг мубориза дар байни бародарон боз ҳам бештар авҷ гирифт. Бародарон соли 843 дар шаҳри Верден империяи таъсисдодаи Карли Кабирро дар байни худ

аз нав тақсим карданд. Дар натиҷаи тақсимои се давлати мустақил – Фаронса (дар қисми ғарбӣ), Олмон (дар қисмати шарқӣ) ва Италия (дар қисми ҷанубӣ) ба вучуд омаданд.

Дар ибтидои асри X парокандагӣ тамоми қаламрави императории Франкҳо фаро гирифт. Дар ҳудуди империя ҳафт давлати мустақили феодали ба вучуд омад. Ҳар яке аз ин давлатҳо аз мулкҳои зиёди ҷудогона иборат буданд. Заминдороне буданд, ки қудраташон аз шоҳ бештар буда, ба худсарии бетартибӣ роҳ медоданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Карли Кабир чӣ хел шаҳс буд ва ӯ кадом солҳо ҳукмронӣ кардааст?*
2. *Шоҳигарии Франк чӣ гуна давлат буд?*
3. *Киҳоро заминдорони калони озод ва деҳқонони тобеъ меномиданд?*
4. *Италия аз тарафи империяи Франк кай забт карда шуд?*
5. *Испания аз тарафи империяи Франк кай забт карда шуд?*
6. *Империяи Франк кай таъсис ёфт?*
7. *Сабабҳои пошириши империяи Франкҳо баён кунед.*
8. *Парокандагии феодали дар империяи Франк кай ва чӣ гуна сурат гирифт?*

§ 17. СЛАВЯНҶО ВА РУСИ КИЕВ

СОКИНШАВИИ СЛАВЯНҶО. Славянҳо аз замони қадим дар Аврупои Марказӣ ва шарқтари қабилаҳои олмонӣ мезистанд. Дар давраи муҳоҷирати азими халқҳо славянҳо дар поёноби дарёи Днепр, дар шарқ то баҳри Балтик, дар шимол то дарёи Дунай ва дар ҷануб то баҳри Сиёҳ паҳн гардида буданд.

Славянҳо дар давраи аввали асрҳои миёна ба се гурӯҳи бузург – славянҳои ғарбӣ, шарқӣ ва ҷанубӣ тақсим шуда буданд. Ба славянҳои ғарбӣ чехҳо, словакҳо, лахҳо (полякҳо) ва қабилаҳои славянии Назди Балтик тааллуқ доштанд. Ба славянҳои шарқӣ русҳо, украинҳо, белорусҳо ва ба славянҳои ҷанубӣ – булғорҳо, сербҳо, хорватҳо ва словенҳо мансуб буданд.

Расми 55. Олоти меҳнат ва ашѐи славяни

ДАВЛАТИ БУЛГОРИСТОН. Давлатдории славянҳои чанубӣ дар асри V оғоз гардида буд. Дар байни давлатҳои нахустини феодалӣ Булғористон аз ҳама пурқувваттар ба ҳисоб мерафт ва дар таърих бо номи «Шоҳигарии аввали булғор» машҳур аст. «Шоҳигарии аввали булғор» соли 409 таъсис ёфта, соли 1018 аз байн рафтааст. Яъне, ин давлати славяни тахминан 350 сол арзи вуҷуд дошт. То миёнаҳои асри IX Булғористон ба яке аз давлатҳои пурқуввати Аврупо табдил ёфт. Соли 866 – дар замони ҳукмронии княз Борис, дини насронӣ дини давлатии Булғористон эълон шуд. Қорӣ шудани дини насронӣ раванди феодаликунонии чамбияти Булғористонро тезонид. Дар ибтидои асри X дар Булғористон ду шакли моликият бар замин – калисоӣ ва дунявӣ ҳукмрон гашт.

Муфлису тобешавии деҳқонон афзуда, сохти феодалӣ пурра муқаррар гардид. Дар ин давра Шоҳигарии аввали Булғористон ба авҷи тараққиёти худ расид.

кириллитса			кириллитса				Харфҳои глаголитса
Харфҳои кириллитса	Харфҳои калон	Овоз	Харфҳои глаголитса	Харфҳои кириллитса (версияи X-XI)		Зауковое сочетание	
А		[a]	Ⲁ	Ⲡ	Ферт	[ф]	Ⲡ
Б		[б]	Ⲃ	ⲡ	Хер	[х]	Ⲃ
В		[в]	Ⲅ	Ⲣ	От (Омега)	[о]	Ⲅ
Г		[г]	Ⲇ	ⲣ	Тси	[ц']	Ⲇ
Д		[д]	Ⲉ	Ⲥ	Черв	[ч']	Ⲉ
Е		[е]	Ⲋ	Ⲩ	Ша	[ш']	Ⲋ
Ж		[ж']	Ⲍ	ⲩ	Шта	[ш'т']	Ⲍ
З	З	[з]	Ⲏ	Ⲫ	Ер	[ъ]	Ⲏ, ⲏ
И		[и]	Ⲑ	Ⲭ	Ери	[ы]	Ⲑ, ⲑ, Ⲓ, ⲓ
Й		[и]	Ⲓ	ⲭ	Ер	[ъ]	Ⲓ, ⲓ
(Һ)		[г']	Ⲕ	Ⲯ	Ят	[æ]	Ⲕ
К		[к]	Ⲗ	Ⲱ	-	[y], [iy]	Ⲗ
Л		[л]	Ⲙ	Ⲳ	-	[a], [ja]	-
М		[м]	Ⲛ	Ⲵ	-	[e], [je]	-
Н		[н]	Ⲝ	Ⲷ	Юси хурд	[e]	Ⲝ
О		[о]	Ⲟ	Ⲹ	-	[e], [je]	Ⲟ
П		[п]	Ⲡ	Ⲻ	Юси калон	[q]	Ⲡ
Р		[р]	Ⲣ	Ⲽ	-	[q], [jq]	Ⲣ
С		[с]	Ⲥ	ⲽ	Кси	[кс]	-
Т		[т]	ⲧ	ⲿ	Пси	[пс]	-
У		[у]	ⲩ	ⲻ	Фита	[ф]	ⲩ
У		[у]	ⲫ	ⲽ	Ижитса	[н], [в]	ⲫ

Расми 56. Алифбои қадими славянӣ – глаголитса ва кириллитса.

МОРАВИЯИ БУЗУРГ. Иттиҳоди давлатии славянҳои ғарбӣ дар ибтидои асри V ба вучуд омад. Ин давлат бо дасти Само ном шахс дар ҳудуди Чехия бунёд шуда, солҳои 623-658 арзи вучуд дошт. Дар асри X қабилаҳои славянҳои ғарбӣ иттиҳоди бузурге ташкил карданд, ки дар таърих бо номи давлати Моравияи Бузург маъруф аст. Ба ҳайати он Чехия, Моравия, Словакия ва Лужитси дохил буданд. Моравияи Бузург давлати пуркувваттарини Аврупои асри IX ба шумор мерафт.

Давраи гулгулшукуфии Моравияи Бузург ба замони ҳукмронии шоҳи дуҷуми он Ростислав рост омадааст. Дар аҳди ӯ руҳониёни олмонӣ кӯшиши зиёд ба харҷ доданд, то ки байни ҷамоаи славянӣ дини насрониро ҷорӣ кунанд. Худи Ростис-

лав ва феодалҳои славянӣ низ ба хотири бештар ба худ тобеъ кардани мардум розӣ буданд, ки онҳо динро қабул кунанд. Азбаски роҳбарони Моравияи Бузург забони папа ва дини насрониро намефаҳмиданд, аз ускуфи бузурги Константинополь ва императори Рим хоҳиш карданд, ки он таблиғотгарони дини насрониро, ки забони славянӣ медонанд, ба сарзамини славянҳо фиристанд, то ки ин динро бо забони модарии онҳо таблиғ кунанд.

Расми 57. Князхонум
Олга

Дар соли 863 Византия намоёндагони дини насрониро бо сарвари бародарон Кирилл ва Мефодий ба Моравияи Бузург фиристонд. Онҳо китоби дини насрониро ба забони славянӣ тарҷума ва дар миёни омма паҳн мекарданд. Бародарон инчунин дар асоси хатти юнонӣ алифбои нави славянӣ тартиб доданд, ки минбаъд бо номи хатти «кириллӣ» машҳур шуд. Ташкил шудани калисои мустақили славянӣ, ки дигар ба калисои олмонӣ эҳтиёҷ надошт, мустақилияти Моравияи Бузургро мустаҳкам сохт.

Соли 894 баъд аз марги шоҳи охирини бузург – Святополк дар байни фарзандони ӯ ва феодалон мубориза барои тоҷу тахт авҷ гирифт. Аз ин вазъият истифода бурда, феодалҳои олмонӣ дар қаламрави славянҳо бештар ҷойгир шуданд. Соли 906 як қисми ин давлатро қабилаҳои маҷорӣ тасарруф карданд. Дар қисмати дигари он давлати Чехия ба вучуд омад. Идораи давлатӣ, сохти истеҳсолот, зиндагии мардум ва фарҳангии Чехия ба давлатҳои мутараққии Аврупо монанд буд. Дар ҳамон давра қабилаҳои дигари славянҳои ғарбӣ – лаҳҳо низ ба давлатдорӣ худ оғоз намуданд.

ТАҶСИСИ РУСИ КИЕВ. Вазъияти славянҳои шарқӣ – русҳо, украинҳо ва белорусҳо нисбат ба славянҳои ғарбиву чанубӣ фарқ мекард. Давлатдорӣ мутамаркази славянҳои шарқӣ дертар сурат гирифт. Дар охири асри IX князи Нов-

город – Олег шаҳри Киевро ишғол намуда, онро ба пойтахти Руси қадим табдил дод. Шохони аввалини Руси Киев, ки бо номи князҳо ёд мешаванд, бочу хирочи давлатиро аз

*Расми 58. Княз Ярослав
Мудрий*

аҳоли худашон чамъоварӣ мекарданд. Ҳирси князҳо дар чамъоварии бочу хироч ҳадду канор надошт. Мардум аз зулми князҳо ба дод омада, бар зидди онҳо шӯриш мебардоштанд. Бо ҳамин сабаб, князи Руси Киев – Игор, ки бераҳмона такроран аз аҳоли бочу хироч ситондани буд, аз дасти древлянҳо кушта шуд. Баъд зани ӯ Олга ба тахти Руси Киев нишаст ва интиқоми шавҳарашро бо воситаи қатли омми древлянҳо ва сӯзондани хонаҳои онҳо гирифт.

Дар замони ҳукмронии писари Игор ва Олга – княз Святослав қаламрави давлати Рус аз ҳисоби заминҳои ишғоли васеъ шуд. ӯ булғорҳои Волга, шоҳигарии Хазар ва Булғористони Дунайро забт намуд. Императори Византия аз густариши давлати Святослав ба воҳима афтада, ба муқобили ӯ лашкари зиёд чамъ кард ва дар иттифок бо печенегҳо ба муқобили Святослав лашкар кашид. Дар ин ҷанг Святослав аз дасти печенегҳо кушта шуд ва ба чойи ӯ писараш Владимир княз шуд.

Владимир соли 988 дини насрониро қабул кард ва раияташро маҷбур сохт, ки ин динро қабул кунанд. ӯ дини масеҳиро давлатӣ эълон кард.

КНЯЗ ЯРОСЛАВ МУДРИЙ. Писари Владимир – Ярослав Мудрий дар Рус солҳои 1019-1054 ҳукмронӣ намудааст. Ба Ярослав муяссар гардид, ки давлати Русро хеле мустаҳкам созад. Қабилаҳои печенегҳоро пурра торумор намуд. Дар замони ҳукмронии худ ӯ дар соҳили дарёи Волга шаҳри навро бо номи Ярослав сохт. Рус дар давраи ҳукмронии Ярослав Мудрий ба яке аз давлатҳои бузургтарини Аврупо табдил ёфт. Дар заминҳои меросии княз ва феодалҳо меҳнати арзо-

ни деҳқонон истифода бурда мешуд. Дар давраи ҳукмронии Ярослав Мудрий дар давлати Рус муносибатҳои феодалӣ пурра барқарор шуданд.

«ҲАҚИҚАТИ РУС». Дар замони ҳукмронии Ярослав Мудрий дар Рус қонунгузории хаттӣ қорӣ гардид, ки он бо номи «Ҳақиқати Рус» дар маҷмуае гирд оварда шуд. Дар асоси ин қонун ба ҷойи қасоси хунӣ қариб барои ҳамаи қушторҳо – одамқушӣ ё ҳайвонқушӣ танҳо ҷарима ситонда мешуд. Ҷунин қонунгузори дар он давра барои кишварҳои Аврупои Шарқӣ пешрабии бузург шуморида шуд. «Ҳақиқати Рус» дар ин сарзамин сохти феодалиро устувор гардонд.

Баъд аз вафоти Ярослав Мудрий дар Рус парокандагиву ҷангҳои феодалӣ оғоз шуданд. Норозигии деҳқонон аз феодалон авҷ гирифт. Солҳои 1068 ва 1113 дар Киев ошӯбҳои деҳқонон ва камбағалони шаҳр сар заданд. Феодалҳо ба хотири Ҳимояи молу ҷони худ набераи императори Византия Константин – Владимир Мономахро соли 1113 ба тахти Киев шинонданд. Дар давраи ҳукмронии Владимир Мономах Руси Киев бори дигар қувват гирифт, вале он муваққатӣ буд. Дар асри XII Руси Киев ба князигарии алоҳида тақсим шуд. Парокандагии феодалӣ дар Рус то асри XV давом кард.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Се гурӯҳи қабилҳои славяниро номбар кунед.
2. Давлати славянии Булғористон кай ва дар қучо таъсис ёфта буд?
3. Дар бораи Святополк чӣҳо медонед?
4. Дар бораи Чехия маълумот диҳед.
5. Кирилл ва Мефодий кистанд?
6. Давлати Руси Киев кай таъсис ёфтааст?
7. Дини насронӣ дар Рус аз тарафи ки ба динӣ давлати табдил меёбад?
8. Дини насронӣ дар муттаҳид кардани Рус кадом вазифаро иҷро кардааст?
9. Ярослав Мудрий кӣ буд ва барои кадом қораи машҳур аст?
10. Владимир Мономах кай ба сари тахти Руси Киев нишаст?

§ 18. ЛАШКАРКАШИҲОИ САЛИБӢ

МАҚОМИ КАЛИСО. Дар миёнаи асри XI дар Аврупо дини насронӣ роҳбари ягона надошт. Аврупои Ғарбӣ дар зери раёсати Папаи Рим ва дар Византия Ускуфони Бузург Константинопол дини насрониро сарварӣ мекарданд. Миёни онҳо фарқ дар он буд, ки Ускуфони Бузург зери итоати императори Византия амал мекард.

Расми 59. Лашкаркашиҳои салибӣ. Муҳориба бо Салҷуқиён

Папаи Рим мекӯшид, ки калисои Византияро ба зери тасарруфи худ дароварда, роҳбари ягона бошад. Ин амал боиси низои Папаи Рим ва Ускуфони Бузург гардида, якдигарро таҳқир мекарданд. Дар натиҷа, соли 1054 дини насронӣ ба ду шохаи бузург – калисои ғарбии католикӣ (ба маънии «умумичаҳонӣ») ва шарқии православӣ (яъне «дини ҳақиқӣ») ҷудо гардид. Ҳар ду шоха аз ҳамдигар мустақил эълон карда шуданд. Дар Италия давлати Папаи Рим бо номи «Вилояти Папа» вучуд дошт. Қасру кӯшкҳои мухташам ва молу мулку сарватҳои фаровони он дар ихтиёри Папаи Рим буд. Қариб аксар сарварони давлатҳои Аврупои Ғарбӣ ва калисои насронӣ мувофиқи амри Папаи Рим фаъолият мекарданд. Папаи Рим ҳамеша мекӯшид, ки сарварони кишварҳои Аврупоро пурра ба худ тобеъ кунад.

Аммо баъзе шоҳон мехостанд, ки дар амалӣ сохтани ҳокимияти динӣ низ сарвари мутлақ бошанд. Масалан, зиддияти шоҳи Олмон Генрихи IV бо Папаи Рим Григории VII маҳз

бо ҳамин сабаб ба миён омада буд. Дар натиҷаи ин зиддият дар охири асри XI эътибори Папаи Рим боз ҳам болотар рафта, ҳукми императорҳои олмонӣ бар руҳониён заифтар шуд.

Расми 60. *Питсар*

Ҳукумати Папахо махсусан дар давраи Инокентии III хеле пурзӯр шуд. Ӯ таъкид мекард, ки Папа дар рӯи Замин сояи Худо аст. Вай мегуфт: "Мо, Папахо вазифадор ҳастем, ки бар мардум ва шоҳон ҳукмрон бошем!». Папа Инокентии III дахлатро ба қорҳои дохилӣ ва муносибатҳои байнидавлатии кишварҳои Аврупо боз ҳам зиёдтар намуда, қорҳои Англия, Лаҳистон, Шветсия ва Дания аз ҳукми ӯ тарсида, худро ба ӯ тобеъ эълон карданд.

Шоҳону шоҳзодагон ва феодалҳои бузург мехостанд, ки аз ҳисоби забти заминҳои нав доираи нуфузи худро зиёд кунанд. Онҳо аз ҳар гуна лашқарқашӣ манфиатдор буданд. Дар байни шаҳрҳои Аврупо аз ҳама пештар ба шаҳрҳои Генуя, Пиза ва Венетсия даст заданд. Мақсади онҳо соҳиб шудан ба мавқеи ҳубтари тичоратӣ буд, зеро дар тичорати байни давлатҳои Шарқ Ғарб туркҳои салҷуқӣ ва Византия ба шаҳрҳои Италия ҳалал мерасонданд. Шаҳрҳои Италия салибдоронро бо яроқу аслиҳа таъмин намуда, қашондани борҳои ҳарби-ро низ ба уҳда гирифта буданд.

Вале қангҳои салибӣ аввал бо иштироки оммавии деҳқонон шуруъ шуд. Сабабаш он буд, ки тобеу бехонумоншавии деҳқонони мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ авҷ гирифт. Наҷоти худро онҳо дар ишғоли заминҳои Шарқ меиданд.

Расми 61. *Питсари аспасавор*

Рохбари маънавии чангҳои салибӣ калисо буда, он дар ин иқдом мавқеи ҳалқунанда дошт. Калисо ва алалхусус Папаи Рим рохбарии лашкаркаширо ба Шарқ қариб пурра ба ихтиёри худ гирифт. Папаи Рим мехост, ки шуҳрати худро ба воситаи ин забткориҳо боз ҳам баландтар бардорад ва дар олами насронӣ ҳокими мутлақ шавад.

ЛАШКАРКАШИИ ЯКУМИ САЛИБӢ. Попои Рим Григории VII нияти ба кишвари туркҳо лашкар кашиданро дошт, вале муҳолифати доимии ӯ бо императори Олмон Генрихи IV имкони ҳамларо намедод. Баъд аз марги Папа Григории VII Папаи нави Рим Урбани II ташвиқоти «чанги муқаддас»-ро дубора оғоз кард. Соли 1095 дар шаҳри Клермони Фаронса иҷрои маросими динӣ бо иштирок ва суҳанронии Папаи Рим гузашт. Ӯ мардумро даъват намуд, ки ҳама мусаллаҳ шуда, ба шаҳри Байтулмуқаддас – Иерусалим, ки макони марқади Исои Масеҳ буд, ҳучум кунанд ва онро аз зери тасарруфи мусулмонон озод намоянд. Ба «озодкунандагон» ғаниматҳои фаровон ваъда дода шуд.

Як қисми мардум барои исботи садоқат ба Папа дар назди Калисои ҷомеъ аз матои сурх салиб дӯхта, онро ба либосашон часпонда, бо ин восита ҳозир будани худро ба чанги «муқаддас» нишон медоданд. Азбаски иштирокчиён дар либоси худ сурати салибро часпонда буданд, онҳоро салибдорон ва амалиёти ҳарбиашонро «лашкаркашии салибӣ» номидаанд.

Расми 62. Ишголи Байтулмуқаддас (Иерусалим)

Калисо бошад, барои салибдорон имтиёзҳои зиёде муқаррар кард. Аз он ҷумла, дар вақти набуданашон хо-наҳояшон дар паноҳи калисо хоҳад буд, салибдор хангоми дар «чанги муқаддас» будан аз адои қарзҳо озод ва деҳқонони тобеъ аз соҳибони худ озод мешуданд.

Бо дастури Папа ба тамоми кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ташвиқгарони «чанги муқаддас» фиристода шуданд. Мардуми зиёд хоҳиш карданд, ки дар ин лашкаркашӣ ширкат кунанд.

Расми 63. Ба Константинопол зада даромадани салибдорон

Иштирокчиёни асосии лашкаркашии якуми салибӣ камбағалон буданд. Соли 1096 оммаи деҳқонон, ки аз Фаронсаи Миёнаву Шимолӣ ва Олмони Ғарбӣ гирд омада буданд, ба тартиби низомӣ ба сӯи Байтулмуқаддас равон шуданд. Онҳо хуб мусаллаҳ набуданд. Ба чанг бе тайёрии зарурӣ раҳсипор буданд. Чи тавре ки тавонистанд, ҳамон хел мусаллаҳ шуданд. Захираи озуқаи казоӣ надоштанд. Аз ин рӯ маҷбур буданд, ки аз маҳалҳои забткардаашон бо зӯри хӯрокворӣ ба даст дароранд.

Салибдорон аз дарёҳои Рейну Дунай гузашта, ба сӯи Константинопол ҳаракат карданд. Онҳо дуздӣ ва қатлу ғоратгарӣҳои худро ханӯз аз шаҳрҳои аврупоии Лотарингияву Прага оғоз намуданд. Дар қаламрави заминҳои Маҷористону Булғористон ба муқобилати мардуми маҳаллӣ дучор шуданд. Дар ин вазъият қисме аз салибдорон кушта ва қисми

дигари онҳо роҳи гурезро пеш гирифта, то ба Константинопол расиданд.

Дар охири соли 1096 дастаҳои мусаллаҳи феодалҳо ба тарафи Шарқ роҳ пеш гирифтанд. Аз паси феодалҳо ва ритсарҳои мусаллаҳ деҳқонони сершумор ва гурӯҳҳои таъминкунандаи озуқа аз Фаронса, Олмон ва Италия чун абри сиёҳ ба сӯйи Константинопол ҳаракат карда, баҳори соли 1097 ба он ҷо расиданд. Дар Константинопол дар байни салибдорон ва юнионӣ зиддият ба вучуд омад. Салибдорон ба аҳолии маҳаллӣ ваҳшиёна рафтор намуда, хонаҳои онҳоро ғорат мекарданд. Императори Византия Алексей аз мақсади ниҳонии салибдорон, ки дуздиву ғоратгарӣ буд, огоҳ гардида, онҳоро ба зудӣ ба Осиёи Хурд равон сохт.

Расми 64. Қалъаи салибдорон дар Сурия. Асри XII

Яке аз сарварони салибдорон, ки Балдуин ном дошт, шаҳри Эдессаро тасарруф намуда, дар он ҷо ҳокимияти худро барпо намуд. Салибдорон қариб як сол Антиохияро муҳосира карданд ва баъди хиёнати яке аз сарварони қалъаи Антиохия онро ишғол намуданд. Азбаски аҳолии шаҳр мусалмонон буданд, ҳамаи онҳоро ваҳшиёна қатли ом карданд.

Мақсади салибдорон, ки «озод кардани марқади Исои Масеҳ» буд, амалашон аз доираи иҷрошавии ин мақсад берун баромада, ба истилогарӣ машғул шуданд. Салибдорон соли 1099 ба Байтулмуқаддас расиданд. Баъди ҷангҳои шадид Байтулмуқаддасро ишғол намуданд. Дар ин ҷо низ мардуми мусалмонро қатли ом карданд.

Баъди ишғоли Байтулмақаддас салибдорон қисми зиёди сохилҳои шарқии баҳри Миёназаминро ба тасарруф дароварда, дар он ҷо якҷанд давлати салибӣ ташкил доданд, ки калонтаринашон шоҳигарии Байтулмақаддас буд. Ба ҳайати он Фаластин ва қисми ҷануби Сурия ҳам дохил буд. Низоми давлатдорӣ онҳо ба низоми давлатҳои феодалии Аврупои Ғарбӣ монандӣ дошт.

Кишварҳои исломӣ ва аҳолии минтақаҳои тобеи салибдорон муборизаро бар зидди онҳо қатъ накарданд. Ин мубориза боиси заиф шудани давлатҳои салибӣ гардид.

ЛАШКАРКАШИИ ДУЮМИ САЛИБӢ. Соли 1147 лашкаркашии дуюми салибӣ оғоз гардид. Сарварони ин лашкаркашӣ корони Фаронса Людовиги XII ва императори Олмон Конради III буданд. Ин дафъа ғоратгарии онҳо чунон авҷ гирифт, ки ҳатто императори Византия ба онҳо муқобил баромад. Дар роҳ ҳамаи деҳқонони ҳамроҳони талаф шуданд. Салибдорон хостанд Димишқро ишғол кунанд, вале аз тарафи шоҳигарии салибии Байтулмақаддас дастгирӣ наёфта, нокому шармандавор ба Аврупо баргаштанд.

Расми 65. Салоҳиддин Аюбӣ салиби муқаддасро аз дасти Шоҳи Иерусалим қашида мегирад

ЛАШКАРКАШИИ СЕЮМИ САЛИБӢ. Шоҳи Миср Салоҳиддин Аюбӣ соли 1187 Байтулмақаддасро ишғол на-

муд, ки ин баҳона ва сабаби асосии лашкаркашии сеюми салибӣ буд, ки он соли 1189 оғоз ёфт. Сарварони ин лашкаркашӣ императори Олмон Фридрихи I Барбаросса, корони Фаронса Филиппи II Август ва корони Англия Ричарди Шердил буданд. Ин лашкаркашӣ ҳам барои салибдорон натиҷаҳои дилхоҳ надод. Фақат корони Англия қазираи Кипрро аз Византия қашида гирифта, дар он ҷо музофоти Кипрро таъсис дод.

Расми 66. Сарбози византиягӣ

Дар солҳои 1202 –1270 лашкаркашиҳои 4, 5, 6, 7, 8-уми салибӣ ба амал омаданд, вале ягонтои онҳо ба ташкилкунандагон натиҷаи дилхоҳе надоданд. Гузашта аз ин, салибдорон то охири асри XIII ҳамаи мулкҳои дар мамлакатҳои мусулмонӣ дошташонро аз даст доданд. Дар мубориза ба муқобили салибдорони истилогар халқҳои мусулмони Шарқ ба сарвари Салоҳиддин Аюбӣ саҳми бузург гузошанд.

Лашкаркашиҳои салибӣ аз ҷиҳати зарурати илму фарҳанг ба сарварони давлатҳои Аврупои Ғарбӣ натиҷаҳои хуб доданд. Онҳо ба техника ва тамаддуни Шарқ шинос шуданд. Техникаи Шарқ ба саноати бофандагӣ ва истихроҷу коркарди маъдани мамлакатҳои Ғарб таъсири мусбӣ расонид. Яқчанд навъи матоъҳои, ки бофтани онҳо дар Ғарб шуруъ шуд, ба худ номҳои шарқии «Димишқ», «Муслим» ва амсоли инҳоро гирифтанд. Саноати бофандагии мамлакатҳои Ғарб ба молҳои аз Шарқ содиршаванда вобаста шуд. Баъзе аз навъҳои силоҳҳои ҷангии Шарқӣ дар Ғарб мавриди истифода қарор гирифтанд. Дар Аврупои Ғарбӣ расму оинҳои мардуми мусулмон, аз қабилҳои шустани даст қабл аз хӯрдани ғизо, риш мондан, ҳаммом кардан ва ғайраҳо паҳн шуданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Сабабҳои ба ду калисо ҷудо шудани дини масеҳиро баён кунед.*
2. *Дар давраи Папа Инокентии III кадом тағйирот ба амал омад?*
3. *Оё сабабҳои лашкаркашиҳои салибиро медонед?*
4. *Дар бораи лашкаркашии якуми салибӣ маълумот диҳед.*
5. *Дар бораи лашкаркашии дуюми салибӣ ҷиҳро медонед?*
6. *Лашкаркашиҳои салибӣ чанд маротиба ба амал омадаанд?*
7. *Оқибатҳои лашкаркашиҳои салибиро баён кунед.*

§ 19. ИМПЕРИЯИ ВИЗАНТИЯ

Империяи Рими Шарқӣ соли 395 ҳамчун давлати мустақил арзи ҳастӣ кард. Дар давраҳои қадим пойтахташ Византия ном дошт, баъд онро империяи Византия ё Византия ном мебарданд. Византиягӣҳо давлати худро империяи Рим ва худро римӣ меномиданд. Византия дар Шарқ бо номи Рум шуҳрат дошт.

ВИЗАНТИЯ ВА АРАБҶО. Дар оғоз империяи Византия аз нимҷазираи Балкан, Осиёи Хурд ва Миср иборат буд.

Дар Византия шаҳрҳои сараҳои Константинопол, Александрия, Антиохия, Байтулмақаддас ва шаҳрҳои нисбатан хурдтар вучуд доштанд. Константинополро «пули тиллоӣ»-и миёни Машриқу Мағриб меномиданд. Аз ҳудуди он ду роҳи муҳимми тичоратӣ мегузашт: роҳи хушкӣ аз Аврупо ба Осиё ва роҳи обӣ аз баҳри Миёназамин ба баҳри Сиёҳ.

Тоҷирони Византия аз шароити хуби табиӣ оқилона истифода бурда, риштаҳои муҳимми тичоратиро, чи дар мамлакии Шарқ ва чи дар мамлакатҳои Ғарб дар ихтиёр доштанд.

Арабҳо қисмати ҷануби империяи Византияро ишғол намуда, бо ҳамин Сурия ва Мисрро аз якдигар ҷудо сохтанд. Баъди ин Византия танҳо Осиёи Хурд ва ҷанубии нимҷазираи Балканро зери итоат нигоҳ медошт. Аксари аҳолии боқимондаи давлати Византия славянҳо буданд.

ШҶҶРИШИ ФОМАИ СЛАВЯНӢ. Тараққиёти заминдорӣ калон ва дар баробари он тобеъшавии деҳқонони озод боиси дар байни феодалони калон бо номи динатҳо

(«зӯрҳо») ва деҳқонони муфлисшуда – пенетҳо («муфлисон») зиддият ба амал омад.

Соли 821 дар Осиёи Хурд чунбиши халқӣ сар зад. Ин воқеа дар таърих бо номи Шӯриши Фомаи Славянӣ маълум аст. Дар атрофи Фома асосан, мардуми славянӣ, арманӣ, лазӣ ва қавмҳои дигар гирд омада буданд. Дар ин шӯриш деҳқонон, камбағалони шаҳр ва ғуломон иштирок кардаанд, яъне қувваи асосии шӯришро табақаи заҳматкаш ташкил мекард. Шӯришчиён шиорҳои диниро дуҷумдараҷа медонистанд. Дар асрҳои миёна чунин падида бе иштироки дин ва руҳонӣ хеле кам рух меод. Фома, ки шахси зираку доно буд, ба тезӣ аз ҳисоби шӯришгарон лашкар созон дода, онро бо яроқҳои гуногун мусаллаҳ намуд.

Лашкари Фома пойтахти Византия – Константинополро қариб як сол муҳосира кард. Император Михаили II (820-829) бо мадади давлатҳои ҳамсоя шӯришро пахш карда, Фомаро асир гирифта, ба қатл расонд.

Баъди пахши шӯриш давлат маҷбур шуд, ки зулму истибдоди аҳли меҳнатро камтар сохта, феодалонро ба муттаҳидӣ даъват намояд, вале ин тадбир пеш роҳи қиёми халқро гирифта натавонист. Дар нимаи дуҷуми асри IX павликианҳо шӯриш бардоштанд. Ин шӯришро император Василий I Макдунӣ пахш кард. Бо вучуди ин, муборизаи павликианҳо қатъ нагардид.

Соли 982 дар Осиёи Хурд бо сарвари Василий шӯриши дигар ба амал омад, вале дере нагузашта, неруҳои император ӯро дастгир намуда, дастхояшро буриданд. Василий аз роҳи пешгирифтааш қафо нагашта, барои худ дастҳои мисин фармуд. Аз ҳамин сабаб ӯ бо лақаби Василийи Мисиндаст машҳур шуд.

Расми 67. Алексей Комнин I

ПАРОКАНДАШАВИИ ИМПЕРИЯИ ВИЗАНТИЯ.

Миёнаи асри XI ба давраи муборизаи байни феодалон ва оғози парокандагии сиёсии Византия рост омад. Дар Византия паси ҳам панҷ император ҳукмронӣ кард. Дар ин давра империя аз тарафи шимолу шарқ ба ҳучуми қабилаҳои печенегҳо ва туркҳои салҷуқӣ гирифт. Султони салҷуқӣ Алпарслон ҳангоми муҳорибаи назди Монсикарт на танҳо лашкари Византияро шикаст дод, балки император Романи IV Диогенро ҳам ба асирий гирифт.

Аз тарафи Ғарб нормандҳо бо сардории Роберт Гюискар заминҳои дар Италия будаи Византияро ишғол намуда, тақягоҳи асосии император – шаҳри Бариро забт карданд. Ин вақт хавфи аз байн рафтани Византия пеш омад. Феодалон оқибати парокандагии Византияро пайҳас намуда, роҳи муттаҳидшавии худро пеш гирифтанд. Ҳамин тавр, дар атрофи сулолаи Комнин муттаҳидшавии аъёну ашрофи Византия шуруъ шуд. Ба асосгузори ин сулола Алексей I Комнин муяссар гардид, ки муборизаи дохилии байни феодалонро хомӯш созад.

Дар мулкҳои тобеи Византия – Фракия, Мақдуния ва Булғористон ба муқобили Византия шӯришҳо сар заданд. Нормандҳо бошанд, ҳарчи бештар ба дохили империя сар дароварда, ба лашкари император пай дар пай зарбаҳои ҳалокатовар мезаданд. Туркҳо низ ба қисматҳои ғарбии Осиёи Хурд сар дароварда, мақсади муҳосира кардани Константинополро доштанд.

Охири соли 1182 Андроник I Комнин, ки аз ҳешовандони дури сулолаи Комнин буд, дар шаҳри Константинопол ба шӯришчиён тақя карда, ба тахти императории Византия нишаст. Ӯ бо дарназардошти вазъи таназзули мамлакат як қатор фармонҳои интишор кард. Инчунин, баҳри рушди тичорату ҳунармандӣ дар Византия шароит фароҳам овард.

Ашрофони византиягӣ аз сиёсати Андроник норозӣ шуда, дар Италия паноҳ бурда, бо ҳамроҳии иттифоқчиёни италиявӣ ӯро ба қатл расонданд. Баъди ин воқеа ба сари

қудрат сулолаи нав – Ангелҳо омад. Дар асрҳои XIII–XV Византия қудрати пешинаашро аз даст дода, ба империяи Усмониён тобеъ мегардад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

- 1. Империяи Шарқии Рим – Византия аз кай боз арзи вуҷуд кардааст?*
- 2. Мақоми Византия ва арабҳоро дар Осиёи Хурд муайян кунед.*
- 3. Арабҳо қучоҳоро аз империяи Византия кашида гирифтанд?*
- 4. Сабабҳои шӯриши Фомаи Славяний кадомҳоянд?*
- 5. Соли 982 бо сардории кӣ шӯриши ба амал омад?*
- 6. Соли 1182 дар таърихи Византия чӣ воқеа рӯй дод?*
- 7. Бо кадом сабаб империяи Византия пароканда гардид?*

БОБИ Ш. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ДАР АСРҲОИ XIII – XVI

§ 20. ДАВЛАТИ МУҒУЛИСТОН

ҚАБИЛАҲОИ МУҒУЛ. Қабилаҳои бодиянишини муғул дар асри XII дар қаламрави Муғулистон, Манҷурия ва Сибири Шарқӣ сокин буданд. Машғулияти асосии онҳо чорводорӣ буд. Муғулҳо дар он замон ханӯз дар марҳалаи сохти авлодӣ қарор доштанд. Қабилаи муғулро пешвои он идора мекард. Дини ин қабилаҳо шаманӣ буд.

Дар нимаи дууми асри XII – аввали асри XIII ҷамоаҳои авлодии муғулҳо барҳам хӯрда, аз байни онҳо оилаҳои сарватманд пайдо шуданд, ки онҳоро нойонҳо ва баҳодурҳо меномиданд. Нойонҳо дастаҳои мусаллаҳ доштанд. Якчанд урда муттаҳид шуда, иттиҳоди урдаҳоро ташкил менамуд, ки ба он хон сарварӣ мекард.

Ашрофони қабилаҳо баъди муддате дар анҷуманҳои махсус – курултойҳо ҷамъ омада, хони худро интихоб мекарданд, масъалаҳои ҷанг ва сулҳро ҳал менамуданд ва ҳатто баъзе нойонҳо ва хонҳои гунаҳгорро муҳокима мекарданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ МУҒУЛИСТОН. То оғози асри XIII қабилаҳои муғул хонҳои худро дошта бошанд ҳам, дар ҳолати парокандагӣ зиндагӣ мекарданд. Темучин ном яке аз хонҳои муғул, ки дар минтақаи байни дарёи Амур ва сарҳадҳои шимолии Чин зиндагӣ мекард, қабилаҳои парокандаи муғулро муттаҳид сохт. Темучин соли 1206 дар курултой, ки дар водии дарёи Онон баргузор гардид, худро хон эълон карда, унвони Чингизхон, яъне Хони Бузургро гирифт.

Расми 68. Деҳаи муғулҳо

Расми 69. Чингизхон

Муғулҳо барои ба даст овардани ғанимати ҳарбӣ хоҳони лашкаркашӣ ба давлатҳои дигар буданд. Онҳо бо дарназардошти ҳаёти бодиянишинон аспсавори мохир буданд. Халқҳои зироаткор дар муқобили лашкари аспсавори муғулҳо муқобилат карда наметавонистанд. Муғулҳо силоҳи чангиро аз мамлакати ҳамсояшон – Чин мегирифтанд ва санъати чангро низ аз чиниҳо омӯхта буданд. Масалан, онҳо чун чиниҳо дар чангҳо аз манҷаниқ истифода бурда, калъахоро ба осонӣ фатҳ мекарданд.

ЛАШКАРКАШИҲОИ ЧИНГИЗХОН. Чингизхон баъд аз тасарруфи тамоми Муғулистон барои забти давлатҳои ҳамсоя тайёри дид. Ӯ аввал халқҳои сокини Сибири Чанубиро ба худ тобеъ кард, ки дар байни онҳо бурятҳо, ёкутҳо, қирғизҳо ва халқҳои дигар буданд. Баъд соли 1211 ба Чини Шимолӣ лашкар кашид, вале ба ӯ муяссар шуд танҳо як қисми Чинро забт кунад. Чингизхон дар назди худ вазифа гузошт, ки аввал давлати Хоразмшоҳиёнро забт кунад. Лашкаркашии Чингизхон ба Осиёи Марказӣ аз соли 1219 то соли 1223 давом кард. Дар ин солҳо ӯ давлати паҳновари Хоразмшоҳиёнро забт кард, ки он ғайр аз худӣ Хоразм, Эрони Шарқӣ, Бухоро ва Афғонистонро низ дар бар мегирифт. Чингизхон нисбат ба мамлакатҳо ва халқҳои истилошуда ваҳшиёна рафтор мекард. Мардуми Бухоро, Самарқанд, Хоразм (Гурганҷ), Хучанд, Марв ва баъзе шахру музофотҳои дигар, ки муқобилат нишон медоданд, бераҳмона қир карда шуданд. Ӯ танҳо қосибони гулдастро накушта, ба ғулом табдил медод ва аз хунари онҳо истифода мебурд. Муғулҳо ҳама чизи хубу қиматбахоро аз онҳо худ менамуданд. Иншооти обёрӣ – обанбору чӯйхоро вайрон мекарданд. Масалан, чӯйи калонеро, ки дар водии Мурғоби Марв қанда шуда буд, хароб намуданд.

Расми 70. Сарбози аспавори муғул

Лашкари муғулҳо ба ишғоли давлати Хоразмшоҳиён қонеъ нашуда, лашкаркашии худро қад-қади баҳри Хазар (Каспий) давом дод. Баъдан ба Қафқоз гузашта, аз самти Дарбанд ба чониби дарёи Дон равон шуд. Соли 1223 дар наздикии дарёчаи Калка бо лашкари Рус, ки ба ёрии қипчоқҳо омада буданд, вохӯрданд. Дар ин ҷо муғулҳо ба лашкари муттаҳиди қипчоқҳою русҳо шикаст доданд. Ба ғалаба нигоҳ накарда, он вақт муғулҳо лашкаркашии худро дар ин самт давом надоданд.

ИДОРАИ ДАВЛАТИ ЧИНГИЗХОН. Ҳанӯз то вафоти Чингизхон давлати ташкилкардаи ӯ масоҳати бузургеро фаро гирифта буд – дар Шарқ то соҳилҳои баҳри Охот, дар Ғарб то соҳилҳои баҳри Хазар тӯл мекашид. Ба давлати Чингизхон Муғулистон, Чини Шимолӣ, Осиёи Марказӣ, Сибири Ҷанубӣ ва қисми Қафқоз дохил буд. Пойтахти Муғулистон шаҳри Каракорум буд. Он дар соҳили дарёи Орхон воқеъ гашта, ба қалъаи ҳарбӣ монанд буд.

Империяи Чингизхон ҳарбӣ буда, ба таври низомӣ идора карда мешуд. Ташкили артиш ва ҷамъоварии андозро Чингизхон ва ёваронаш аз вазифаҳои асосии худ ҳисоб мекарданд. Ҳатто тақсими маъмурии мамлакат аз рӯи нишонаҳои ҳарбӣ ба туманҳо тақсим шуда буд. Муғулҳо «туман» гуфта, дастаи «10-ҳазорнафара»-и аскаронро меномиданд. Лашкари 10-ҳазорнафара ба «ҳазорҳо» ва ҳазорҳо ба «саднафарихо», саднафарихо ба «дахнафарӣ» тақсим мешуданд. Музофотҳои маъмури ва вилоятҳои низ «туман» меномиданд.

ТАҚСИМИ ДАВЛАТИ МУҒУЛ. Ҳанӯз пеш аз вафоташ Чингизхон писарони худро ба қурултой даъват карда, империяи бузурги Муғулро дар байни онҳо тақсим кард. Чингизхон ба писари дуюмаш – Чағатой қисми аз дарёи Аму дар Шарқии

Осиёи Марказӣ воқеъбударо дод. Ба писари сеюм – Уқтой ун-вони Хони Бузург ва худи Муғулистону Чини Шимолиро дод. Қисмати ғарбӣ, Осиёи Марказӣ, Эрони Шарқӣ ва Ҳиндустони Шимолӣ ба писари чорум – Тулӯй супорида шуд.

Писари калонии Чингизхон – Чучӣ ҳангоми тақсими мамлакат ногаҳон вафот кард. Барои ҳамин ҳиссаи ўро писараш Боту гирифт. Ин бахшҳои империяи Чингизхон «улусҳо» ном гирифтанд. Ин ном ба номи соҳиби онҳо пай-васта шуда, дар натиҷа номҳои «Улуси Чағатой», «Улуси Уқтой», «Улуси Тулӯй» ва «Улуси Ботухон» пайдо шуданд.

ЗАБТКОРИҲОИ БОТУХОН. Яке аз лашкаркашонии номии чингизӣ Ботухон буд. Ў солҳои 1235–1242 дар Аврупо қаламрави бузург, аз он ҷумла Рус, сарзамини сукунати булғорҳо, қипчоқҳо ва халқҳои дигарро, ки дар поёноби дарёҳои Волгаю Дон сукунат доштанд, ишғол кард. Муғулҳо лашкаркашии фотеҳонаи худро дар Аврупои Шарқӣ давом дода, Маҷористон, Чехия, қисми Лаҳистон, Сербия ва Булғористонро низ забт карданд. Дар рафти ин лашкаркашиҳо Ботухон ҳазорон нафар одамони бегуноҳро сар бурида, шаҳру деҳаҳои ободу зеборо ба харобазор табдил дод. Мардуми маҳаллӣ ба муғулҳо тобеъ гардида, ба истилогарон андозҳои миёншикан месупориданд.

Лашкари Ботухон соли 1241 ба Силезия зада даромада, лашкари муштараки Лаҳистону ритсарҳои немисро тюрмор кард, вале ритсарҳои Чехияю Моравия дар наздикии Оломоутс ба лашкари Ботухон шикаст доданд. Бо ҳамин лашкаркашии Ботухон ба Аврупо ба охир расид.

ЗАБТКОРИҲОИ МУҒУЛҲО ДАР ШАРҚ. Дар Осиёи Марказӣ ва Хуросон забткориҳои муғулҳоро набераи Чингизхон – писари Тулӯй – Ҳалоку идома меод. Солҳои 50-ум ва 60-уми асри XIII ба ӯ муяссар шуд, ки Эрон, Байнаннаҳрайн ва Сурияро ба даст дарорад.

Соли 1258 Ҳалоку пойтахти Хилофати Араб – шаҳри Бағдодро фатҳ кард. Бағдод қасрҳои бузурги бо тиллою нуқра ва сангҳои қиматбаҳо зебу зинатдодашуда, шохкориҳои бузурги бадеӣ, китобхонаҳои калон ва ғайра дошт.

Муғулҳо ин шаҳри шуҳратмандро ғорат карда, ба хок яксон намуданд. Гузашта аз ин, охири халифай Аббосиён – Мустаъсимро куштанд, гарчанде ки ӯ танҳо пешвои дини ислом буду халос.

Чи тавре дар боло гуфта шуд, муғулҳо Чинро ханӯз соли 1211 забт карда буданд. Дар солҳои 70-уми асри XIII онҳо аз нав ба забти Чин шуруъ карданд. Ин кор ба уҳдаи писари дигари Уқтой, бародари Ҳалоку – Хубилай афтод. Ӯ тамоми Чинро ишғол карда, соли 1279 дар ин ҷо император шуд. Пекин пойтахти ин давлат буд.

Ҳамин тариқ, Хубилай дар Чин бо номи Юнъан асосгузори сулолаи императорҳои муғулу чинӣ шуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Қабилҳои муғул дар асри XII дар қучоҳо суқунат доштанд?
2. Нойонҳо, баҳодурҳо ва хонҳо кӣҳо буданд?
3. Давлати Муғул кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
4. Давлат Муғул чӣ тавр идора карда мешуд?
5. Дар бораи забткориҳои аввалини Чингизхон маълумот диҳед.
6. Ботухон қучоҳоро забт кард?
7. Чингизхон ва наводагони ӯ ба халқу мамлакатҳои тобеъкардашуда чӣ хел муносибат мекарданд?
8. Муғулҳо дар Шарқ кадом давлатҳоро ишғол карданд?
9. Дар бораи лашкаркашиҳои Ҳалоку ва Хубилай чӣҳоро медонед?
10. Империяи ташиқилкардаи Чингизхон чӣ тавр тақсим карда шуд?

§ 21. ДАВЛАТҶОИ ҚУРТҶОИ ҶИРОТ ВА САРБАДОРОН

СУЛОЛАИ ҚУРТҶОИ ҶИРОТ. Сабаби «Қуртҳо» ном бурда шудани ин сулола он аст, ки асосгузораи Қурт ном шахс мебошад. Сулолаи Қуртҳои Ҷирот ба халқи курд ҳеч робитае надорад.

Аъзои сулолаи Қуртҳо ханӯз дар замони мавҷудияти давлати Ғуриён ном бароварда, соҳиби мансабҳои калони давлатӣ шуда буданд. Масалан, Малик Саиди Қурт яке аз лашкаркашони номии давлати Ғуриён буд. Набераи Қурт – Иззуддин Умари Марғонӣ ҳам дар дарбори Ғиёсуддин

Муҳаммади Ғурӣ ба мартабаҳои вазирӣ ва ноибии ӯ мушарраф гардида буд. Ба зами ин, вилояти Ҷиротро бародари Иззуддин – Тоҷиддини Марғонӣ идора мекард. Дар арафаи ҳуҷуми муғулҳо вилояти Ғур бо марказаш – шаҳри Ҷайсор ба ихтиёри яке аз аъзои хонадони Куртҳо – Рукниддини Марғонӣ гузашт.

Расми 71. Вайронаҳои девори қалъаи Ҷирот

Вақте ки муғулҳо вилояти Ғурро таъсис доданд, қалъаи Ҷайсорро, ки ниҳоят зебою дилкаш буд, вайрон накарда, ба пойтахти вилояти Ғур табдил доданд ва ҳокими ин вилоятро ҳокими тамоми Ғур таъин карданд. Ҷамин тарик, сулолаи Куртҳои Ҷирот давлати тоҷиконро дар собиқ қаламрави давлати Ғуриён аз нав эҳё намуданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ КУРТҲОИ ҶИРОТ. Шаҳси аввалине, ки аз сулолаи Куртҳои Ҷирот дар Ғур соли 1245 ҳукмронӣ кардааст, Рукниддин ном набераи Шамсуддини Курт буд. Ӯ бо мақсади муайян гоҳ-гоҳ ба назди нойонҳои муғул рафта, дар лашкаркашии онҳо иштирок мекард. Он вақт ханӯз давлатдории ин сулола аз доираи вилояти Ғур берун набаромада буд, чунки ба ин муғулҳо имкон намедоданд.

Баъд аз вафоти Рукниддин бо амри нойони муғулии ин минтақа, ки Тоҳир Баҳодур ном дошт, набераи Шамсуддин ҳокими Ғур таъин карда шуд. Ӯ низ мисли бобояш танҳо дар Ғур ҳукмронӣ карда, дар ҷангҳои муғулҳо бар зидди Ҷиндустон иштирок мекард. Шамсуддини Курт дар ин лашкаркашиҳо ҳатто вазифаи элчии муғулҳоро иҷро карда, ба назди ҳокимони маҳаллии Ҷиндустон рафта, сулҳ мебаст. Ин рафтори Шамсуддин ба муғулҳо писанд наомада, ӯро аз ин вазифа сабукдӯш карданд, зеро бо «гуноҳи» Шамсуддин муғулҳо аз ғанимат маҳрум мешуданд, вале баъди чанде муғулҳо ба хизмати Шамсуддин аз нав эҳтиёҷ пайдо намуданд.

Шамсуддин барои дар Ғур ва дар назди муғулҳо мустаҳкам кардани мавқею макоми худ чидду чаҳд мекард. Барои ҳамин соли 1251 милодӣ баҳри исботи садоқаташ ба хони бузург ба Туркистон меравад. Ин вақт Манкухон ном шоҳзода бар зидди шоҳзодагони дигари муғулӣ чанг мекард. Шамсуддин ба вазъият бо тезӣ ва дуруст баҳо дода, ба Манкухон ёрӣ мерасонад. Дар натиҷаи ин «садоқат»-и худ Шамсуддин пурра ба боварии Манкухон ноил мегардад.

Хони Бузурги Муғулистон ба ӯ ҳукмронии қаламрави Афғонистон ва қисми Покистони кунуниро месупорад. Ин музофотҳо аз пойтахт – шаҳри Ҷирот идора карда мешуданд. Дар баробари ин, Манкухон ба ҳамаи ҳокимони маҳаллии минтақаҳои номбурда фармуд, ки ба Шамсуддин итоат карда, ба ӯ кумаки молию пулӣ расонанд ва лашкар омода созанд. Ин лашкар ба ихтиёри Шамсуддин супурда шуд.

Расми 72. Қалъаи Ихтиёрӣ дар Ҷирот

ИҚТИДОРИ ДАВЛАТИ КУРТҲОИ ҶИРОТ.

Ба Шамсуддин лозим омад, ки ҳокимони маҳаллиро бо зӯрӣ ба зери итоати худ дарорад. Дар рафти ин кор ба мушкilotи зиёд рӯ ба рӯ шуд. Баъзан душманонаш ӯро тухмат мекарданд. Тух-

матҳое, ки хилофи манфиатҳои муғулҳо буданд, махсусан ба тахту тоҷи Шамсуддин хавфу хатари калон доштанд. Сарфи назар аз ин мушкилиҳо, ӯ тавонист, ки ҳама гуна тухматҳоро баргараф карда, дар тоҷи 23 соли ҳукмронияш давлати Куртҳои Ҷиротро ободу зебо ва пурқувват гардонад.

Мустақилияти Шамсуддин ба қудрати давлати ӯ вобаста буд. Дар баробари пурзӯр шудани давлати Куртҳои Ҷирот Шамсуддин фармонҳои хонҳои муғулро камтар иҷро мекардагӣ шуд. Дар натиҷа соли 1278 Элхон Шамсуддинро бо фиреб ба Табрез хонд ва заҳр дода кушт.

Дар замони ҳукмронии Шамсуддин ба давлати Куртҳои Хирот қариб ҳамаи қаламрави Хуросон, қисми Ҳиндустони Ғарбии кунунӣ ва Систон тааллуқ дошт, вале баъд аз ҳалок гардидани Шамсуддин давлати Куртҳо рӯ ба парокандагӣ ниҳод. Писари ӯ Рукнуддин, ки бо номи Шамсуддини Кехин ҳам маълум буд, ба ҷойи падараш ба тахт нишаст, вале мисли вай ҳукмронӣ карда натавонист. Ӯ вақташро бештар дар қалъаи Хайсор мегузаронд. Дар сурати таҳдиди хавфе ба кишвар ба қалъа рафта, пинҳон мешуд. Барои муҳофизату ободонии мамлакат кӯшиш намекард.

Расми 73. Масҷиди ҷомеи Хирот

ЭҲӢИ НАВИ ДАВЛАТИ КУРТҲОИ ХИРОТ. Дар ибтидои солҳои 90-уми асри XIII ба тахти подшоҳии Куртҳо яке аз писарони Шамсуддин – Фаҳруддин нишаст. Ӯ аз усули давлатдорӣ падараш норозӣ буд. Бо ҳамин сабаб ӯро падараш дар зиндон нигоҳ медошт, вале Фаҳруддин ба воситаи яке аз лашкарқашони Элҳон, ки Наврӯз ном дошт, аз зиндон гурехт. Баъд ба тахти Хирот соҳиб шуда, худуди давлати Куртҳои Хиротро аз нав барқарор кард ва иқтидори онро афзун гардонд. Шоҳ Фаҳруддин ди-

гар ба хони бузург – Элҳон чандон итоат намекард. Мисоли зерин дар бораи мустақилияти Фаҳруддин шаҳодат медиҳад.

Соли 1304 Улҷойту ба тахти хони Муғул нишаст. Тамоми шоҳону ҳокимони давлатҳою вилоятҳои дохилии муғулҳо ба назди ӯ рафта, арзи дӯстию садоқат карданд. Шоҳ Фаҳруддин бошад, на танҳо ба назди хони нав нарафт, балки ба назди ӯ сафир ҳам нафистод, ки аз номаш хони навро табрик гӯяд.

Аз сарқашии Фаҳруддин Улҷойту ба қаҳру ғазаб омада, соли 1306 милодӣ бар зидди ӯ Донишманд ном лашкар-

кашро бо лашкари 10-ҳазорнафара сафарбар намуд, вале Донишманд аз тарафи сарлашкари Фахруддин – Муҳаммади Сомӣ кушта шуд. Лашкари Улҷойту шикаст хӯрд. Ӯ аз ин ҳолат ба ташвиш афтода, ба тезӣ бо сардории Буҷой ном лашкаркаш бар зидди Фахруддин лашкари 30-ҳазорнафара-ро фиристонд. Баъди се моҳи дар муҳосираи муғулҳо будан, Фахруддин дар Ҳирот аз асари беморӣ вафот мекунад. Куртҳо муддате аз фавтидани Фахруддин хабаре паҳн накарданд, вале оқибат ин хабар паҳн шуд. Сарлашкари Куртҳо Муҳаммади Сомӣ аз уҳдаи ҷанг бар зидди лашкари Буҷой баромада натавониста, ба муғулҳо таслим гардид.

Расми 74. Масҷиди ҷомеи Шероз.
Дар он нусхаҳои гуногуни Қуръон
маҳфуз дошта мешуданд. Бо номи
«Худоихона» низ машҳур аст

Фахруддин Гиёсуддин ном бародаре дошт, ки аз ӯ ранчида, ба дарбори Элхонҳо рафта, зиндагӣ мекард. Улҷойту ин шахсро соли 1307 ба ҷойи Фахруддин ба тахти подшоҳии Куртҳо шинонд. Шох Гиёсуддин барои аз нав обод кардани давлати Куртҳо шуруъ карда, дар муддати кӯтоҳ ба мақсади хеш расид. Тамоми мулку вилоятҳои парокандаро дар атрофи Ҳирот муттаҳид сохт. Аз ин муваффақиятҳои Гиёсуддин муғулҳо аз нав ба ташвиш афтоданд. Душманонаш дар бораи ӯ ба Улҷойту хабарҳои дурӯғ мерасонданд. Барои ҳамин, ӯ Гиёсуддинро ба назди худ хонд. Гиёсуддин барои эътимоди бештар пайдо намудан якҷанд сол дар дарбори хони муғул монд. Ҳамин тариқ, ӯ тавонист бегуноҳ будани худро исбот кунад. Хони Муғул ба садоқати Гиёсуддин бовар кард. Вай бо фармони Улҷойту дар вазифаи шох ба Ҳирот баргашта, ба обод кардани кишвар камар бааст. Ба тобеони худ фармон медиҳад, ки тамоми шахру деҳоти Куртҳоро аз нав обод кунанд. Ҳокимияти Гиёсуддин ҳамин тавр дар тамоми қаламрави давлати Куртҳои Ҳирот аз нав барқарор гардид. Баъди вафоти Гиёсуддин писараш – Шамсуддин,

ки соли 1329 ба сари ҳокимият омад, аз уҳдаи идораи давлат набаромад. Ин буд, ки дар ин сарзамин бесарусомонӣ ҳукмрон гардид.

Баъди соли 1330 ба сари қудрат омадани Муизуддин дар Курт дигаргуниҳои бузург ба амал омаданд. Дар замони ҳукмронии ӯ давлати Элхон Эрон соли 1335 шикаст хӯрд ва Муизуддин давлати худро мустақил эълон кард. Давлати Элхонҳо қариб 20 сол вучуд дошт, вале бо вучуди ин робитаи худро аз ин хонадон нақанд. Муизуддин бо мақсади бақои давлати Куртҳои Ҷирот ҳатто духтари шоҳи Элхонро ба занӣ гирифт. Дар замони ҳукмронии Муизуддин, ки он 40 сол давом кард, қаламрави давлати Куртҳои Ҷирот дар самти шимолу ғарб аз давлати Сарбадорон то Нишопур васеъ шуд.

СУҚУТИ ДАВЛАТИ КУРТҲОИ ҶИРОТ. Барҳамхӯрии давлати мазкур ба номи Темур вобаста аст. Ӯ баъди дар Самарқанд ба сари қудрат омадан ҳокимияти худро дар Осиёи Марказӣ мустаҳкам карда, сипас ба тарафи Хуросону самтҳои дигар ҳаракат кард. Соли 1381 Темур шаҳри Ҷиротро ишғол намуда, намояндаи охирини сулолаи Куртҳои Ҷирот – Ғиёсуддини Пиралиро бо аҳли оилааш асир гирифта, ба Самарқанд бурда, баъди чанде ба қатл расонд. Бо ҳамин давлати Куртҳои Ҷирот аз байн рафт.

Давлати Сарбадорон яке аз давлатҳои охирини сулолаи тоҷикии асримӣнағие буд, ки дар Хуросони Ғарбӣ аз соли 1337 то соли 1383 милодӣ арзи вучуд дошт. Ба таъсиси ин давлат ду қувва сабаб шудааст.

Қувваи аввал. Дар яке аз рӯзҳои соли 1335, замоне ки Абусаиди Элхони муғул ҳукмронӣ мекард, омилони молиёти муғул барои ҷамъоварии андоз ба деҳаи Боштани минтақаи Байҳақи воқеъ дар Хуросон ворид шуда, дар хонаи бародарон Ҳасан ва Ҳусайн маскан гирифтанд. Шабе муғулҳо аз ин бародарон шаробу духтар хостанд. Бародарон ба онҳо шароб оварданд, вале духтар ҳозир накарданд. Намояндагони муғул ки ҳамагӣ панҷ нафар буданд, шаробро нӯшида, маст шуданд. Баъд хонуми ин хонадонро талаб карданд. Бародарон-

ро нангу номус боло гирифта, муғулонро аз дами тег гузарониданд. Вазири Элхониён бар зидди бародарон Ҳасан ва Ҳусайн дастаи мусаллаҳ фиристод. Аз ин иқдоми Элхониён мардуми деҳа бохабар шуда, ба шӯр омаданд. Ин замон паҳлавон Абдурраззоқи Боштинӣ, ки зодаи ҳамин чою амалдори Абусаидхон буд, ба деҳааш омад. Ӯ миқдоре аз амволи давлатиро аз они худ карда буд. Бинобар ин аз ғазаби Элхониён панаҳ мечуст. Воқеаи Ҳасан ва Ҳусайн ба ӯ ба қор омад. Абдурраззоқи Боштинӣ мардуми деҳаро чамъ намуда, ба онҳо арз кард, ки ин ҳодиса барои мо нанговар аст. Ҳама чун як тан бояд барои ҳифзи номуси худ бар зидди муғулҳо бархезем. Дар ин мубориза ё ғалаба мекунем ва ё сар ба дор медиҳем.

Қувваи дуҷум. Шайхе, ки Халифа ном дошт, аз Мозандарон ба Сабзавор омада, дар ин чо муридони зиёд пайдо намуд. Онҳо мардуми Сабзаворро, ки суннимазҳаб буданд, ба мазҳаби шиа мегардонданд. Баъди қатли Халифа яке аз муридони ӯ, ки Шайх Ҳасани Чӯрӣ ном дошт, кори вайро бо вусъат идома дод. Дар натиҷа, ӯ чонибдорони зиёд пайдо намуд, вале Ҳасани Чӯрӣ дар дил мақсади дигар мепарварид. Мехост, ки давлати тоҷиконро бунёд кунад. То ин вақт ӯ дар байни мардум пинҳонӣ қор мебард. Барои Ҳасани Чӯрӣ, хушбахтона, воқеаи Сарбадорон мувофиқи мақсад ва айни муддао буд. Сарбадорон бо Шайх Ҳасани Чӯрӣ забон як карданд. Ин ду қувва бо ҳам як шуда, давлати Сарбадоронро таъсис доданд.

ҲОКИМОНИ АВВАЛИНИ ДАВЛАТИ САРБАДОРОН. Асосгузор ва ҳокими аввалини давлати Сарбадорон Абдурраззоқи Боштинӣ буд. Ӯ ба давлати навтаъсис, ки он аз соли 1337 то соли 1383 милодӣ давом кардааст, ҳамагӣ ду сол роҳбарӣ кард. Ӯро бародараш Вачехуддини Масъуд кушта,

Расми 75. *Намои даро-мадгоҳи масъиди чоми Язд*

ба тахт соҳиб шуд. Махз дар замони ҳукмронии Вачехуддин Сабзавор ба пойтахти давлати Сарбадорон табдил меёбад. ӯ лашкарашро ба қувваҳои шайх Ҳасан ҳамроҳ карда, шаҳри Нишопурро низ ба даст даровард. Баъди ин ҳардуи онҳо ба давлати Куртҳои Ҳирот лашкар кашиданд, вале шикаст хӯрданд. Вачехуддин бошад, баъди чанде дар Мозандарон аз тарафи мардум ба қатл расонда шуд.

ИХТИЛОФИ САРБАДОРОН. Чаро дар айни задухӯрд бо Куртҳои Ҳирот Вачехуддин Шайх Ҳасанро қатл кард? Сабабаш он буд, ки хангоми дар қайди ҳаёт будани Вачехуддин дар байни ӯ ва Шайх Ҳасан ихтилоф ба амал омада буд. Тарафдорони Вачехуддинро «сарбадор» ва тарафдорони Шайх Ҳасанро «шайхиён» ном мебарданд. «Сарбадорон» ҷонибдори заминдорӣ хурд ва миёна, муқобилони умумигардонидани молу мулк ва «шайхиён» бошанд, ҷонибдори ҳамагонӣ кардани молу мулк, яъне баробарихоҳ буданд. Тарафдорони «шайхиён»-ро хунармандону деҳқонони камбағал ташкил мекарданд. Баъд аз вафоти амир Вачехуддин зиддияти ин ду гурӯҳ рӯйи рост зухур ёфт, вале сарфи назар аз ин ихтилоф, ниҳоят дар байни онҳо якдигарфаҳмӣ ба вучуд омад, чунки ҳар ду гурӯҳ ҳам мехостанд, ки давлати Сарбадорон мустақилият ба даст дарорад.

ҲУКМРОНИИ САРБАДОРОНИ ДИГАР. Баъд аз кушта шудани Вачехуддин ба тахти ҳокимии Сарбадорон аввал Муҳаммади Ойтемур ва баъд Исфандиёр нишаст, вале онҳо бо сабабҳои гуногун қатл карда шуданд. Сипас, Шамсуддин ба ҷойи Исфандиёр ба тахт нишаст. ӯ давлати Сарбадоронро идора карда натавонист. Барои ҳамин ҳам ба ҷойи ӯ ба тахт Ҳочӣ Шамсиддини Алӣ нишаст.

Шоҳи нав дар давлати Сарбадорон то як дараҷа тартибу низом ҷорӣ намуд. Мамлакатро ба худ тобеъ карда, шаҳри Домгонро бозпас гардонд, вале дере нагузашта, Ҳайдари Қассоб ном амалдори давлатӣ бо ёрии Ҳоча Яҳёи Қаробӣ Шамсиддини Алиро қатл карда, худи Ҳоча Яҳёро ба тахти ҳокимии Сарбадорон нишонд.

Ҳоча Яҳё шахси доно ва маккор буд. ӯ бо баҳонаи «сулҳ

кардан» бо дастаи 300-нафара ба назди ҳокими охирини Элхонӣ–Тағойтемурухон раҳсипоршуд. Хангомигуфтушунидӯбо дастаи худ ногаҳон ба муғулҳо ҳучум карда, Тағойтемурухонро кушт.

Ҳамин тариқ, Хоҷа Яҳё моҳи декабри соли 1353 ба ҳукмронии муғулҳо дар сарзамини Эрон хотима бахшид. Ҳокимияти давлати Элхонҳо, ки дар Эрон зиёда аз 100 сол вучуд дошт, акнун ба дасти ҳамин дастаи 300-нафара сарнагун шуд.

Баъди Хоҷа Яҳё, ба тахти ҳокимии Сарбадорон Хоҷа Заҳируддин, Ҳайдари Қассоб, Лутфуллоҳ ва Ҳасани Домгонӣ бо навбат нишаста, ҳамон тавр кушта шуданд. Хоҷа Алии Муайид охирин шахсе буд, ки ба давлати Сарбадорон роҳбарӣ кардааст. Баъди он ки Темур Эронзаминро пурра ба худ тобеъ кард, Алии Муайидро дар шаҳри Сабзавор ноиби худ таъин намуд. Ҳамин тавр, давлати Сарбадорон соли 1383 аз байн рафт.

Давлати Сарбадорон аз ибтидои таъсиси худ мустақил ва пурзӯр набуд. Маҳз аз ҳамин сабаб, амиру ҳокимони он тез-тез қатл карда мешуданд ва ё ба ҷойи яке дигаре менишаст.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Куртҷои Ҳирот кай ва дар қучо таъсис ёфтааст?
2. Рукнуддин ва Шамсуддин дар таъсиси давлати Куртҷои Ҳирот чӣ хидмат кардаанд?
3. Дар бораи иқтисоди давлати Куртҷои Ҳирот далелҳо биёред.
4. Чаро хони Муғул бар зидди Фаҳруддин лашкар фирисод?
5. Муносибатҳои байни хонҳои Муғул ва шохҳои Куртҷои Ҳирот чӣ хел сурат гирифтанд?
6. Давлати Куртҷои Ҳирот кай ва аз тарафи кӣ барҳам дода шуд?
7. Қувваи аввали таъсисдиҳандагони давлати Сарбадорон ва қувваи дуюми таъсисдиҳандаи давлати Сарбадоронро шарҳ диҳед.
8. Дар қадом масъала дар байни Сарбадорон ихтилоф ба миён омад?
9. Давлати Сарбадорон кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
10. Чаро ҳокимони Сарбадорон тез-тез иваз мешуданд?
11. Давлати Сарбадорон кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?

§ 22. ЧИН ДАР АҲДИ СУЛОЛАИ ЮАНҲО ВА СУЛОЛАИ МИН

ЧИН ДАР АВВАЛИ ҲУКМРОНИИ ЮАНҲО.

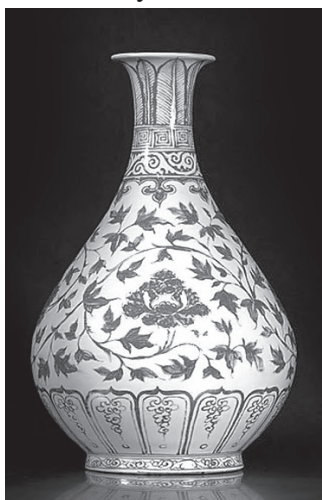
Чи тавре ки қаблан дар мавзӯҳои бахшида ба Чину Муғул зикр шуд хони муғулҳо Хубилай Чинро ишғол карда, соли 1279 худро дар он ҷо император эълон намуд ва бо ҳамин ба сулолаи нави императорони Юанҳои муғулу чинӣ асос гузошт.

Чинро истило кардани муғулҳо барои Чин ниҳоят вазнин афтид. Муғулҳо заминҳои қорами онро аз қор бароварда, шаҳру деҳоташиро ғорат карданд. Истилои муғулҳо махсусан ба кишоварзии Чин зарбаи сахт зад. Бо сабаби он ки Юанҳо доимо дар лашкаркашию муҳорибаҳо буданд, аз мардуми маҳаллӣ ғайр аз андозҳои расмӣ қонунӣ маблағ ва хӯроквории иловагӣ ситонида, аспҳояшонро барои артиш мусодира мекарданд.

Қисми асосии лашкари Юанҳоро муғулҳо ташкил медоданд, вале аҳолии маҳаллӣ низ ба лашкар сафарбар карда мешуд. Ин аскарон дар қорҳои хидматрасонӣ, аз қабилҳои борқашонӣ, заминканӣ, хӯрокпазӣ, ҷомашӯӣ, либосдӯзӣ ва ғайра истифода мешуданд.

Муғулҳо аксари қосибонро ба ғулом табдил дода, як қисми онҳоро аз Чин берун бурданд, то ки қангоми лашкаркашӣ ба дигар мамлакатҳо ба лашкарҳои онҳо хизмат расонанд. Дар Чин қосибони баландихтисос оид ба сохтани истифодаи манҷаниқ бисёр буданд. Муғулҳо онҳоро ҳамроҳи худ ба лашкаркашиҳо бурда, дар ишғоли шаҳру қалъаҳо истифода мебуданд.

ЗАМИНДОРӢ. Дар Чин қанӯз дар замони ҳукмронии сулолаи Суй заминдорӣ хусусӣ афзуд. Дар асрҳои XI–XII

Расми 76. Қӯзаи чинии сулолаи Юан

мулкҳои хусусие ба вучуд омаданд, ки дар онҳо деҳқонони тобеи иҷоракор меҳнат мекарданд. Дар замони ҳукмронии муғулҳо чунин заминдорӣ идома ёфта, боз ҳам васеътар шуд. Сабабаш он буд, ки ашрофони муғул ба ин ҷо омада, аксари заминҳои чинӣҳо ба даст дароварда, ба моликияти хусусии худ табдил дода буданд.

Расми 77. Ҳайкалчаи Буддо, сулолаи Юан солҳои 1271–1368

Заминҳои дайрҳои буддоӣ низ зиёд шуданд. Дар баробари ин, аҳволи деҳқонон аз пештара ҳам вазнинтар шуд. Ин қабил кишоварзон акнун пурра ба деҳқонони тобеъ табдил ёфтанд.

Дар кишоварзӣ зуҳуроти манфии ҷомеа ба расмият мебаромаданд. Масалан, деҳқонон озодона фурӯхта мешуданд. Теъдоди андозҳо ва ҳаргуна уҳдадорихои дигари деҳқонон зиёд карда шуданд.

КОСИБӢ. То омадани муғулҳо дар Чин косибӣ ривочу раванқ ёфта буд. Косибон, асосан, дар шаҳрҳо сукунат доштанд. Муғулҳои доимо дар лашкаркашиҳо буда, ба маҳсулоти истехсолкардаи онҳо эҳтиёҷи калон доштанд. Ба ин маҳсулот дар хориҷа ҳам ниёзмандон бисёр буданд. Муғулҳо аз косибон низ андози калон меситонданд. Ғайр аз ин, як қисми маҳсулоти косибиро мусодира карда, ба Муғулистон мефиристонданд.

Императорони сулолаи Юанҳо барои пешрафти косибӣ диққати калон меоданд. Косибӣ ба онҳо имкон меод, ки аз савдои дохилӣ ва хориҷӣ ба хазинаи давлатӣ маблағи калон ворид кунанд.

ТИҶОРАТИ ЧИН. Қаблан Чин бо давлатҳои дурдаст робитае надошт. Баъди истилои Муғул он бо давлату халқҳои дурдасттарини империяи Муғул низ робитаи қавӣ пайдо кард. Гап дар бораи он меравад, ки Чингизхон ва пи-

сару наберагони ӯ дар тули даҳсолаҳо давлатҳои зиёди Осиёю Аврупоро ишғол намуданд. Тоҷирони чинӣ аз ин истифода бурда, молҳои худро бемамониат ба ин кишварҳо бе пардохти боч бурда фурӯхта метавонистанд. Дар бозорҳои Чин тоҷирони сершумори Эрон, Осиёи Марказӣ, мамлакатҳои Араб, Ҳиндустон ва кишварҳои дигари ҷаҳон доду гирифт мекарданд.

Сарфи назар аз ин, аз пешравии хоҷагию тичорати Чин, асосан, муғулҳо баҳравар мешуданд.

ИНТИҲОИ ҲУКМРОНИИ МУҒУЛҲО ДАР ЧИН.

Дар тули ҳукмронии қариб 100-солаи сулолаи Юанҳо муборизаи халқи Чин бар зидди истилогарони муғул қатъ нагардида буд. Барои барҳам задани ҳукмронии муғулҳо чандин маротиба суиқасдҳои дарборӣ низ ба амал омаданд.

Соли 1351 дар музофотҳои Хэнан ва Шандун шӯриши «Салласурхон» ба амал омад, ки онро «Савсани Сафед» ном созмон омода карда буд. «Салласурхон» ҳатто пойтахти императорони Юанҳо – шаҳри Янтсзи (он баъд Пекин ном мегирад)-ро ишғол намуданд.

Дар солҳои 60-уми асри XIV шӯришҳои зидди муғулҳо қариб дар ҳамаи музофотҳои Чин ба амал омаданд. Дехқонон қувваи асосии ин муборизаҳо буданд. Соли 1368 яке аз пешвоёни лашкари озодибахши дехқонӣ, ки Чжу Юан-джан ном дошт, ба тахти императории Чин нишаст.

БА САРИ ҲОКИМИЯТ ОМАДАНИ СУЛОЛАИ МИН.

Чӣ тавре ки дар мавзӯи гузашта гуфта шуд, яке аз саркардагони артиши шӯришчиёни «Салласурхон»-и дехқонии Чин, ки Чжу Юан-чжан ном дошт, соли 1368 ба тахти императории Чин нишаст. Бо ҳамин, дар Чин салтанати сулолаи императорони Юанҳо ба охир расида, давраи салтанати сулолаи нав, ки Мин ном гирифтааст, оғоз ёфт. Ин сулола дар Чин то соли 1644 ҳукмронӣ кардааст. Пойтахти императорони Мин аввал шаҳри Нанкин буд, вале дере нагузашта, он ба шаҳри Янтсзин кӯчонида шуд. Ин шаҳр ҳоло Пекин ном дорад.

ИДОРАИ СУЛОЛАИ МИН. Бо сабаби он ки сулолаи Мин аз байни деҳқонон баромада буд, императорони аввали он давлатро тарзе идора мекарданд, ки аҳволи оммаи

Расми 78. Манораи Ҳус-ни аждаҳо

заҳматкашро беҳтар кунанд. Бо мақсади тақсими баробари замин рӯйхати хироч аз нав таҳия карда шуд. Ба сабаби мусодираи заминҳои ашрофони муғул шумораи деҳқонони давлатӣ хеле афзуд. Император борҳо дар бораи барҳам додани андозҳои деҳқонон ва косибони замин фармон баровард. Барои васеъ кардани заминҳои кишти обӣ дар охири асри XIV – аввали асри XV корҳои обёрикунӣ вусъат ёфтанд. Дар мамлакат даҳҳо обанбору ҷӯйҳо канда шуданд. Чжу Юан-чжан рушди косибиро ҳавасманд намуда, ҳаҷми андозии косибонро сабуктар кард.

Дар баробари ин дигаргуниҳо, дар Чин заминдорӣ калон боқӣ монд, гарчанде ки дар аввал он каме маҳдуд карда шуд. Лашкаркашон низ барои хизмати ҳарбӣ аз давлат замин мегирифтанд, хусусан онҳое, ки масоҳати бузурги заминҳои кишти чарогоҳҳоро аз худ карда буданд. Ин заминҳо барои таъмини дарбори император ва шоҳзодаҳо истифода бурда мешуданд. Чжу Юан-чжан 20 писар дошт. Онҳо дар мансабҳои олии давлатӣ хидмат карда, дар як вақт заминдорони калонтарин ҳам буданд.

ПАЙДОИШИ МАНУФАКТУРА. Дар асрҳои XIV-XV дар Чин корхонаҳои аввалини саноатӣ – мануфактураҳо пайдо шуданд. Ин корхонаҳо матоъҳои абрешимӣ ва пахтагӣ мебофтанд, қоғаз, чиниворӣ ва лок истеҳсол мекарданд. Саноати кӯҳӣ иборат аз мануфактураҳои истеҳсоли тилло,

нукра, мис, оҳан, намак ва ғайра иборат буд. Саноати бинокорӣ бошад, ба муваффақияти калон ноил шуд. Дар шаҳрҳои Пекин, Нанкин, Кантон ва ғайра қасрҳо, ибодатхонаҳо, манораҳо, пулҳо, қалъа ва иншооти бинокории дигар сохта шуданд. Мануфактураҳои калон, аз он ҷумла, мануфактураҳои давлатии истеҳсоли абрешим, чиниворӣ ва ғайра низ сохта шуданд.

ЛАШКАРКАШИҲОИ МИНҲО. Император Чжу Юанчжан ва императорони дигари Минҳо баъди мустаҳкам

Расми 79. Ҳайкалчаи биринҷии Жуи-Гуанин

кардани ҳокимияти худ барои вусъати худуди Чин ба лашкаркашиҳо даст заданд. Императори аввалини сулолаи Минҳо ҳокимияти худро дар Корея ва Тибет таҳким бахшид. Ворисони ӯ ҳокимияти Минҳоро бар Аннам ҳам паҳн карда, баъд чандин маротиба ба Индонезия, Ҳиндучин лашкар кашиданд. Баъзе сардорони ин мамлакатҳо ҳокимияти императорони Чинро эътироф карданд. Барои чиниён шароити мусоид фароҳам омад, ки ба Ҳиндучин ва Индонезия барои зиндагии муқимӣ кӯч банданд.

Дар нимаи аввали асри XV лашкаркашии императорони сулолаи Минҳо на танҳо ба мамлакатҳои Шарқ, инчунин ба соҳилҳои шарқии китъаи Африқо низ сурат гирифтанд. Муҳорибаҳои, ки дар зери роҳбарии амирулбаҳр Чжен Хэ сурат гирифтанд, аз иқтидори бузурги ҳарбии Чини замони салтанати сулолаи Минҳо шаҳодат медиҳанд.

Дар асри XVI вазъият тағйир ёфт. Акнун императорони Мин маҷбур буданд, ки аз ҳамлаи истилои мамлакатҳои дигар ба дифои сарҳадҳои давлати худ гузаранд. Аз тарафи Ғарб ба Чин муғулҳо таҳдид мекарданд. Соли 1550 яке аз ворисони Чингизхон бо лашкари бузург ба Пекин зада даромада, онро

оташ зад. Дар солҳои 60-ум Чин бар зидди таҷовузи Чопон мубориза бурд. Ба Минҳо муяссар гардид, ки ба самурайҳои Чопон зарбаи саҳт зада, дар охири асри XVI онҳоро аз Чин дур кунанд.

ОҒОЗИ РОБИТАИ АВРУПОИҲО БА ЧИН. Кашфиёти бузурги ҷуғрофии асрҳои XV ва XVI роҳи аврупоиҳоро ба Чин низ кушоданд. Ба соҳилҳои Чин аввалин шуда, киштиҳои Португалия лангар партофта, якчанд маҳаллаҳои мустамликавӣ бино карданд, вале солҳои 50-уми асри XVI ин минтақаҳо аз тарафи аҳолии маҳаллӣ нест карда шуданд. Ба ҳар ҳол, баъди ҷидду ҷаҳди зиёд ба португалиҳо муяссар шуд, ки дар Макаои воқеъ дар ҷанубтари Кантон пораи заминеро иҷора гиранд. Онҳо худро дар ин ҷо мустаҳкам карда, онро дар Шарқ муддати дароз ба марказ (сарой)-и тичоратии худ табдил доданд.

Ҳукумати Минҳо ба хориҷиён иҷозат наметод, ки ба Чин ворид шуда, ба тичорат машғул шаванд ва ё корхона созанд.

ЗАИФШАВИИ ҲОКИМИЯТИ СУЛОЛАИ МИН. Дар охири асри XVI – аввали асри XVII сулолаи Мин тамоман заиф шуд. Вазъи хориҷии Чин низ бад шуд. Тахминан соли 1606 қabilaҳои манҷурии сокини ҳавзаи дарёи Сунгари Шимолии Чин муттаҳид шуда, давлати худро ташкил намуданд. Соли 1625 манҷурҳо Мукден ва қариб тамоми нимҷазираи Ляодунро ишғол намуданд. Баъди якчанд сол Корея низ тобеи манҷурҳо шуд. Дар ин давра тохтутози манҷурҳо ба музофотҳои шимоли Чин ба ҳодисаи муқаррарӣ табдил ёфт. Императорҳои сулолаи Минҳо дигар қудрате надостанд, ки ба истилоғарони манҷурӣ ҷавоби сазовор гардонанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

- 1. Мугулҳо дар аввали ҳукмронии ашшон Чинро ба кадом ҳолат гирифтанд?*
- 2. Дар бораи лашкари Юанҳо чӣ ҳақиқат медонед?*
- 3. Дар бораи вазъи кишоварзӣ ва касибии Чин далелҳо биёред.*

4. Вазъи тичорати чинихоро шарҳ диҳед.
5. Дар бораи шӯриши «Салласурхон» маълумот диҳед.
6. Ҳукмрони сулолаи императорони Юанҳо кай ба охир расид?
7. Сулолаи Минҳо дар Чин кай ба сари ҳокимият омад?
8. Бигӯед, ки Минҳо Чинро чӣ тавр идора мекарданд.
9. Дар бораи мануфактураҳои Чин чиҳо гуфта метавонед?
10. Робитаҳои аввалини аврупоиҳо бо Чин кай ва чӣ тавр сурат гирифтанд?
11. Исабот кунед, ки дар охириҳои асри XVI – оғози асри XVII ҳокимият ва давлати Минҳо заиф шуд.

§ 23. ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ МУТТАҲИДАИ ЧОПОН

ВАЗЪИ ЧОПОН ПЕШ АЗ МУТТАҲИДШАВӢ. Дар асрҳои XIII–XV Чопон дар ҳолати парокандагӣ қарор дошт. Сёгунҳо ба муттаҳидшавии мамлакат муваффақ шуда натавонистанд. Музофотҳо қариб беист бо ҳамдигар ҷанг мекарданд. Ин ҳолат ба вазъи зиндагии мардум таъсири манфӣ мерасонд. Деҳқонон на як бору ду бор бар зидди истисмори табақаҳои ҳукмрон шӯриш бардоштаанд. Яке аз чунин шӯришҳо соли 1428 дар наздикии шаҳри Киото сар зада, баъд дар музофотҳои дигари Чопони Миёна паҳн шуд. Шиори шӯришгарон «Нест бод самурайҳо!» буд. Ин шӯриш ҳанӯз пурра қатъ нагардида, баъди 13 сол шӯриши нав ба амал омад. Дар нимаи дуҷуми асри XV низ чунин шӯришҳо мунтазам ба амал меоманд. Ба замми ин, дар солҳои 50-ум ва 60-уми асри XV дар Чопон гуруснагӣ ба амал омад. Дар натиҷаи он танҳо дар як шаҳри Киото 80 ҳазор нафар одамон ҳалок шуданд.

Дар баробари дар сатҳи паст қарор доштани аҳволи зиндагии кишоварзон дар Чопон кӯҳканӣ, кошибӣ ва савдо пеш рафт. Кӯҳканон дар ҳаҷми хеле зиёд оҳан, мис, тилло ва нукра истехсол менамуданд. Косибон шамшерҳои хушсифаттарин тайёр мекарданд. Ҳар сол аз Чопон ба хориҷа даҳҳо ҳазор шамшер бароварда мешуд. Тоҷирони чопонӣ масалан, дар хориҷа танҳо дар як соли 1483 то 67 ҳазор адад чунин силоҳ фурӯхтаанд.

Тоҷирони чопонӣ молҳои худро ба Корея, Чин, Тайван, қазираҳои Филиппин, Ветнам ва Сиам бурда мефурухтанд. Бо сабаби ривоҷи косибӣ тичорат дар Чопон бандарҳои калони дорой даҳҳо ҳазор аҳоли бунёд мешуданд. Сакай, Киого, Хаката ва Нагасаки аз ҷумлаи чунин шаҳрҳо буданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ МУТТАҲИДАИ ЧОПОН. Чи тавре ки аён гашт, зарурати муттаҳид кардани мамлакат ба миён омада буд. Ин корро танҳо ашрофони калон бо мадади лашкарҳои самурайҳо ва дастгирии шаҳрҳо иҷро карда метавонистанд. Чунин шахс Ода Набунага буд. Ӯ аввалин шуда барои муттаҳид сохтани Чопон якҷанд ҳокими соҳибистиклолро торумор карда, худро шоҳро низ аз ҳокимият маҳрум кард.

Набунага аз ҳисоби самурайҳо ва деҳқонон дастаи пурзӯре ташкил намуда, онро бо силоҳи оташфишони хоричӣ мусаллаҳ намуд. Ба Набунага муяссар шуд, ки ар-

Расми 80. Самурайҳои Чопон

тишҳои ҳокимони маҳаллии саркашро торумор намуда, дар Чопон ҳокимияти диктаторӣ қорӣ кунад. Ҳокимияти диктатории ӯ аз соли 1568 то соли 1582 давом кард. Набунага барои пешрафти тичорат кӯшиши зиёд кард. Савдори тамоми Чопон озод ва сарҳадҳои гумрукии дохилро бекор кард. Дар мамлакат роҳҳои бисёр сохт ва усули чамбовари андозро ба низом даровард.

ИДОМАИ МУТТАҲИДКУНИИ ЧОПОН. Сарфи назар аз кӯшишҳои Набунага Чопонро пурра муттаҳид карда натавонист. Ҳангоми дар қайди ҳаёт будани худ ӯ аз 66 музофот танҳо 30 музофоти мамлакатро ба зери итоати худ дароварда буд. Баъд аз вафоташ ҳокимият ба ҳамсафи ӯ Тайе-

томи Хидзеси гузашт. Ў аслан деҳқон буда, дар лашкари Набунага ҳамчун аскар хидмат мекард.

Расми 81. *Ҳайкалчаи чопонӣ аз гил, давраи Дзёмон*

Хидзеси кори Набунагаро идома дод. Ба ӯ муяссар шуд, ки ба истиклоли қазираҳои Сикоку ва Кюсю хотима бахшида, баъд бомуваффақият ба шимоли мамлакат – ба қазираи Хонсю лашкар кашад. Хидзесӣ дар он ҷо барои бунёди шаҳри Осака санги аввалинро гузошт, ки он баъдтар ба бандари калонтари-ни Чопон табдил ёфт.

ЛАШКАРКАШИИ ХИДЗЕСИ БА КОРЕЯ. Хидзеси дар назди худ вазифа гузошт, ки Корея, Мандурия, Тайван ва қазираҳои Филиппинро ишғол намуда,

баъд ба забти Чин шуруъ кунад. Барои ҳамин ӯ дар тули якчанд сол лашкари 300-ҳазорнафараи дорои флоти пурзӯрро ташкил намуда, баҳори соли 1592 ба Корея лашкар кашид. Ҳукумати Корея барои рафъи таҷовузи Чопон тайёр набуд. Бо ҳамин сабаб, лашкари Корея дере нагузашта, дар наздикии шаҳри Сеул торумор карда шуд. Император ва дигар ҳукуматдорон аз пойтахт фирор карданд. Чин Кореяи тобеи худро пуштибонӣ карда натавонист.

Халқи беҳукуматмондаи Корея ба ҳаракати партизанӣ оғоз намуд. Онҳо ба дастаҳои артиши дар маҳалҳо парокандабуда ҳамроҳ шуда, пеши роҳи истилогаронро гирифтанд. Ба ин қувваи муштарак сарфармондеҳи флоти Корея Ли Сун Син роҳбарӣ мекард. Ӯ ба артиши истилогарони Чопон чандин маротиба паси ҳам зарба зад. Флоти Чопон шикаст хӯрд. Артиши Чин ҳам ба ёрии кореягӣ омад. Душман ба муқобилати артиши муттаҳидаи Кореяю Чин тоб оварда натавониста, ақибнишинӣ кард. Шаҳри Сеул аз истилогарон озод карда шуд, вале ин вақт фармондеҳи артиши муттаҳида аз ғаъолии халқ тарсида, бо императори Чопон Хидзеси гуфту-

шунидро оғоз кард. Ба муқобили Ли Сун Син дасисаҳо низ оғоз ёфтанд. Ў ҳатто аз вазифааш сабукдӯш карда шуд, вале лашкарҳои Кореяю Чин аз ҷопониҳо саҳт шикаст хӯрданд. Барои ҳамин император маҷбур шуд, ки Ли Сун Синро аз нав сарфармондеҳи лашкар таъин кунад. Қўшунҳои муттаҳидаи Чину Корея аввал дар наздикии Сеул ва баъд дар наздикии Норянҷжина чузбу томҳои лашкари Ҷопонро шикаст дод.

Соли 1614 вориси тахту тоҷи Хидзеси – Иеясу Токугава бо Корея ва Чин дар бораи ба Корея даъвогар набудани Ҷопон созишнома имзо кард. Ҳамин тариқ, нақшаи император Хидзеси амалӣ нагардид.

БАРПОШАВИИ РЕЖИМИ ТОКУГАВА. Соли 1598 дар Ҷопон ҳокимият ба дасти ҳамсафи Хидзеси – Иеясу Токугава мегузарад. Ў низ аз ҳокимони калонтарини феодалӣ ва роҳбари музофотҳои Шарқӣ буд, Токугава дар Эдо калъаи мустаҳкам дошт.

Токугава соли 1603 худро сёгун эълон намуд. Ў асосгузори сулолаи нави императорони Ҷопон буд. Иеясу Токугава режими худро дар Ҷопон пурра муқаррар карда натавониста, аз дунё ҷашм пӯшид. Танҳо дар замони ҳукмронии сёгуни сеюми ин хонадон – Иемитсу Токугава дар Ҷопон режими сулолаи Токугава комилан муқаррар карда шуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ҳолати пеш аз муттаҳидшавии Ҷопонро шарҳ диҳед.
2. Давлати муттаҳидаи Ҷопонро кӣ ва чӣ тавр ташкил кард?
3. Ода Набунага кӣ буд? Ў барои пешрафти хоҷагию тиҷорати Ҷопон чӣ қорҳо кардааст?
4. Тайетомии Хидзеси барои муттаҳидкунии Ҷопон чӣ хидмат кардааст?
5. Дар бораи лашкаркашии Ҷопон ба Корея нақл кунед.
6. Режими сулолаи Токугава дар Ҷопон кай ва чӣ тавр муқаррар гардид?
7. Аз сарчашмаҳо чӣ фаҳмидед?

§ 24. ДАВЛАТИ ТЕМУР ВА ТЕМУРИЁН

Дар охири асри XIII империяи бузурги Чингизхон ба якчанд давлати мустақил тақсим шуд. Дар Осиёи Марказӣ, ки аҷдодони писари дуҷуми Чингизхон – Чағатой ҳукмронӣ мекарданд, дар навбати худ дар асри XIV ба якчанд қисм тақсим шуданд. Ҳафтрӯд ва Туркистони Шарқӣ давлати махсус – Муғулистонро ташкил намуданд. Дар Мовароуннаҳр нишонаҳои давлати нав ба вуҷуд омаданд. Солҳои 60-ум дар поёноби дарёҳои Сир ва Аму давлати мустақили Хоразм бо марказаш шаҳри Гурганҷ (Урганҷ) аз нав ташкил ёфт.

Расми 81. Темур

Дар байни хонҳои Муғулистон ва Мовароуннаҳр барои ҳокимият ва заминҳо доимо мубориза мерафт. Қabilaҳои муғулу турки чорводори бодиянишини Осиёи Марказӣ ба зиндагии муқимӣ ва кишоварзӣ мегузаштанд. Дар баробари ин, омезиши муғулу туркҳо бо халқи маҳаллӣ сураи мегирифт. Самарқанд ба марказӣ мубориза барзидди зӯрварии хонҳои Муғулистон табдил ёфта буд.

ТЕМУР ДАР МУБОРИЗА БАРОИ ҲОКИМИЯТ. Аслу насаби Темур аз қabilaи муғулии барлос буд. Ин қabila дар Мовароуннаҳр аз оғози асри XIV зиндагӣ мекард. Барлосҳо монанди қabilaҳои дигари муғулӣ бо қabilaҳои туркӣ омезиш ёфта, забон ва урфу одатҳои худро гум карда буданд. Темур низ аз қабиле ҳамин муғулҳо буд.

Соли 1361 Темур аллақай ҳамчун фармондеҳи номии дастаи калони мусаллаҳ аз ҷумлаи аъзои қabilaи барлос ва қabilaи дигар ташкилкарда маълум буд. Темур ба хидмати хони Муғулистон Туғлуқ – Темур дохил шуда, ба ӯ дар ишғоли Самарқанд ёрӣ расонд. Ҳамчун мукофот барои хидматаш

Туғлуқ – Темур ўро ҳокими шаҳри Кеш таъин намуд, вале Темур ба ин вазифа қаноат накарда, ба хидмати амири Балх – Ҳусайн рафт. Ҳусайн душмани Туғлуқ – Темур буд. Онҳо якҷоя шуда, бар зидди Туғлуқ – Темур ҷанг карданд, вале шикаст хӯрданд. Баъди тайёрии ҳаматарафа ба Темур ва Ҳусайн муяссар шуд, ки Мовароуннаҳро аз дасти Туғлуқ – Темур кашида гиранд, вале соли оянда аз муғулҳо боз ҳам шикаст хӯрда, маҷбур шуданд, ки ба Балх фирор кунанд. Ҳамон сол Темур дар яке аз муҳорибаҳо аз пояш тир хӯрд. Аз ҳамин вақт сар карда ӯ номи «Темурланг»-ро мегирад.

ШҮРИШИ САРБАДОРОН. Солҳои 1365-1366 дар Самарқанд бар зидди Туғлуқ – Темур шӯриши Сарбадорон сар мезанад, ки ба он Мавлонозода ном донишҷӯи яке аз мадрасаҳои шаҳр роҳбарӣ мекард.

Ба Сарбадорон муяссар шуд, ки муғулҳоро аз Самарқанд пеш карда, ҳокимиятро ба даст дароранд. Сарвари Самарқанд ва гирду атрофи он ба ихтиёри Мавлонозода, Абубакр ва Хурдаки Бухороӣ гузашт. Муғулҳо хостанд, ки ба Самарқанд ногаҳон ҳамла оварда, Сарбадоронро торумор кунанд, вале шикаст хӯрданд. Баъди ин Сарбадорон ҳокимияти худро бо тезӣ дар тамоми Мовароуннаҳр паҳн кардан гирифтанд. Аз ин лаҳзаи муносиб Темур ва Ҳусайн истифода бурданд.

Расми 82. Харитаи шоҳанишоҳии Темур

БА ҲОКИМИЯТ СОҲИБ ШУДАНИ ТЕМУР. Хусайн ва Темур бо роҳи фиребу найранг аз Балх ба Самарқанд меоянд. Ҳамин тавр, бо фиреб роҳбарони шӯриши Сарбадоронро дастгир ва қатл карданд. Онҳо танҳо Мавлонозодаро зинда дар зиндон нигоҳ медоштанд. Дар давлати дар Мовароуннаҳр ташкилкардаи Сарбадорон Темур ва Хусайн ҳукмрон шуданд, вале амир Хусайн дар мақоми аввал буд. Ба чунин мартаба Темур розӣ шуда наметавонист. Барои ҳамин ӯ лаҳзаи мувофиқ мекофт, то ки ҳокими ягонаи Мовароуннаҳр шавад. Даре нагузашта барои ҳокимият дар байни онҳо зиддият ба амал омад ва он ба задухӯрди мусаллаҳона мубаддал гардид. Соли 1370 Темур дар яке аз задухӯрдҳо аскарони Хусайнро торумор карда, худӣ ӯро асир гирифт ва баъд ӯро ба қатл расонда, худро амири Мовароуннаҳр эълон кард. Ҳамин тавр, давлати Темур ба вучуд омад.

Расми 83. Мақбараи амир Темур дар Самарқанд. Асри XV

ЗАБТКОРИҲОИ ТЕМУР.

Темур ба ҳукмронии танҳо Самарқанд қаноат намекард, аввал ҳокимияти худро дар Мовароуннаҳр мустаҳкам кард ва баъд соли 1372 ба поёноби дарёҳои Аму ва Сир – ба Хоразм лашкар кашид. Пас аз лашкаркашии 5-ум соли 1388 ӯ Хоразм ва пойтахти он шаҳри Гурганҷро, ки дар Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ маркази калонтарини тиҷоратӣ буд, фатҳ намуда, ба ҳок яқсон кард. Темур аҳолии ин шаҳрро бо зӯрӣ ба Самарқанд кӯчонда, фармуд, ки шаҳри Гурганҷро вайрону хароб ва баъд шудгор карда, ҷав коранд. Баъди ба даст овардани Хоразм Темур дар тули чандин соли дигар бар зидди Тӯхтамиш мубориза бурд. Тӯхтамиш аввал хони Урдаи Сафед ва баъд

хони Урдаи Тилоӣ буд. Дар натиҷаи се лашкаркашӣ (солҳои 1389, 1391 ва 1395) Темур ниҳоят Урдаи Тилоиро торумор кард. Дар рафти ин лашкаркашиҳо шахрҳои калони Урдаи Тилоӣ – Сарой, Берке ва Аштархонро оташ зад. Тобистони соли 1395 аз чануб ба сарзамини Рус ҳам зада даромада, то шаҳри Елетс расида, ба шаҳри Маскав таҳдид кард, вале ӯро аз райъаш танҳо хабари нооромии Осиёи Марказӣ гардонд.

Дар солҳои 80 ва 90-уми асри XIV Темур ба Эрон, Байнаннаҳрайн ва давлатҳои дигар ҳам лашкар кашид. Ӯ тавонист, ки аввал Хуросон, Афғонистон ва Қафқозро забт намуда, баъд Ҳиндустонро ишғол намояд. Дар рафти ин лашкаркашӣ Темур шаҳри Деҳлиро ғорат кард. Дар оғози асри XV Байнаннаҳрайн ҳам ба Темур таслим шуд. Пас аз ин, лашкаркашии худро дар самти Сурияю Осиёи Хурд давом дода, соли 1402 артиши яке аз лашкаркашони бузургтарини замон – султони империяи Усмониён Боязидро торумор карда, худи ӯро асир гирифт.

Баъди лашкаркашии бомуваффақияти бисёрсолаи худ Темур бо ғанимати бузург ва шаъну шарафи беандоза баланд ба Самарқанд баргашт. Ӯ ба ин забткориҳои худ ҳам қонеъ нашуд. Баъди тайёрии начандон зиёд Темур ба Чин лашкар кашид, вале соли 1405 ногаҳон дар Таррорбанд (Утрор) вафот кард.

ТАЛОШИ ТЕМУРИЁН БАРОИ ҲОКИМИЯТ. Темур дар зарфи 35 соли ҳукмронияш давлатҳои зиёдро забт карда, империяи бузургро ташкил дод. Баъд аз вафоти ӯ авлодаш дар тули чандин сол барои ҳокимият дар байни худ муҳолифат карданд. Темур ханӯз дар вақти зинда буданаш давлаташро дар байни писаронаш – Чаҳонгир, Умаршайх, Мироншоҳ ва Шохрух ва набераҳояш Муҳаммадсултон, Пирмуҳаммад, Иброҳим ва Улуғбек тақсим карда буд.

Баъди вафоти Темур муҳлати зиёде нагузашта буд, ки аксари Темуриён худро мустақил эълон карданд. Писари Мироншоҳ ва набераи Темур ҳокими Тошканд Халилсултон бо тезӣ лашкар ғун карда, ба тарафи шаҳри Самарқанд

раҳсипор шуд. Писари Чаҳонгир ва набераи Темур Пирмуҳаммад, ки ӯро Темур чонишини худ эълон карда буд, низ азми забти Самарқандро карда, пойтахти давлати Темуриён – шаҳри Самарқандро соҳиб шуд. Пирмуҳаммад баъди чанде аз тарафи шахси номаълуме ба қатл расид.

Ба мубориза барои ҳокимият дар давлати Темуриён на танҳо аъзои ин сулола, балки намояндагони сулолаҳое, ки Темур аз ҳокимият маҳрум карда буд, илова шуданд. Барои ҳамин Темуриён маҷбур буданд, ки ҳам ба муқобили онҳо ва ҳам ба муқобили ҳамдигар мубориза баранд. Дар ғарб ва шимолу ғарби Эрон намояндагони сулолаи туркмани Қарақуюнлу, дар Туркистон бошад, амир Худодод ва шайх Нуриддин исён бардошта, ҳаққу ҳуқуқи худро талаб мекарданд. Вақте ки дар соҳилҳои дарёи Аму дар байни лашкарҳои писарамакҳо Халилсултон ва Пирмуҳаммад ҷанг мерафт, Худодод дастаҳои аскарӣ муғулҳо ва қалмиқҳоро якҷоя намуда, ба Мовароуннаҳр ҳамла кард. Ба ӯ муяссар шуд, ки Самарқандро ба даст дароварда, Халилсултонро асир гирад.

БА ҲОКИМИЯТ СОҲИБ ШУДАНИ ШОҲРУХ. Баъди кушта шудани Пирмуҳаммад вазъияти сулолаи Темуриён боз ҳам мураккабтар шуд. Ҳанӯз дар вақти дар қайди ҳаёт будани Темур писари хурдии ӯ – Шоҳрух ҳокими Ҳирот буд. Ӯ дар ин ҷо тамоми нишонаҳои давлатдориро дошт. Аз он чумла, дар ихтиёри ӯ лашкари калон ҳам буд. Баъд аз вафоти Темур Шоҳрух ба низоъҳои сулолавие, ки дар шаҳри Самарқанд сар зада буданд, кордор нашуд, гарчанде ки вориси расмӣ тоҷу тахти Темур буд. Инак, баъди қариб чор соли хомӯшӣ Шоҳрух аз худ дарак дода, лашкар ҷамъ намуд ва бар зидди Худодод лашкар кашида, ӯро торумор карда, тавассути қотиле ба қатл расонид ва Халилсултонро аз асорат озод кард. Шоҳрух Халилсултонро аз ҳуқуқи ворисии тахту тоҷи Темур маҳрум сохта, ҳокими Рай таъин кард. Идораи Самарқанд ва умуман, Мовароуннаҳрро Шоҳрух ба писари 15-солаи худ – Улуғбек супорида, роҳи Эронро пеш гирифт. Ӯ фарзандони Чаҳонгир, Умаршайх ва Мироншохро

аз ҳокимият дур карда, Иброҳимсултон ном писарашро ҳокими Шероз ва писари дигари худ – Суюрғотмишро ҳокими Кобул, Ғазна ва Қандаҳор таъин кард.

Қабилаҳои Қароқуюнлу заминҳои худро, ки Темур забт карда буд, аз нав соҳиб шуда, худуди онро васеътар карданд. Шохрух се маротиба бар зидди Қароқуюнлу лашкар кашида, вале ба муваффақияти калон ноил нашуда, бо ӯ сулҳ баст ва идораи Озарбойҷонро ба Чаҳонгир ном яке аз намояндагони ин сулола супорид.

Расми 84. *Расадхонаи Улуғбек. Тахминан соли 1428 сохта шудааст*

Дар замони ҳукмронии Шохрух, ки соли 1406 оғоз ёфтааст, гарчанде давлати Темуриён заминҳои зиёди худро аз даст дода бошад ҳам, ханӯз иқтидорашро пурра аз даст надода буд. Сарзамини Темуриён, ки дар ихтиёри Шохрух буд, дар амал ба ду давлат тақсим шуд – Мовароуннаҳр (марказаш шаҳри Самарқанд) ва Хуросон (марказаш шаҳри Ҳирот). Дар Мовароуннаҳр Улуғбек ва дар Хуросон бошад, худи Шохрух ҳукмронӣ мекарданд.

ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР ЗЕРИ ҲОКИМИЯТИ УЛУҒБЕК.

Улуғбек ки навҷавон ҳукмрони Самарқанд бошад ҳам, дар амал ҳокимият дар дасти мураббии ӯ, ҳамсафи Темур – Шохмалик буд. Баъди ба тахти Самарқанд нишастани Улуғбек, яке аз сипаҳсолорони Темур ба Самарқанд лашкар кашид. Улуғбек маҷбур шуд, ки фирор кунад. Шохрух аз ин хабар воқиф шуда, бо лашкари сершумор ба Самарқанд омад ва исёнгаронро торумор карда, ҳокимияти Улуғбекро аз нав барқарор намуд, вале бо ин вазъияти Улуғбек хуб нашуд. Аз ин рӯ, Улуғбек аз падараш талаб кард, ки ӯро аз пуштибонии Шохмалик озод кунад. Ҳамин тариқ, Шохрух Улуғбекро, ки ин вақт 17-сола буд, ҳукмрони мустақили Мовароуннаҳр таъин намуд.

Сарфи назар аз он ки Улуғбек ҳокими Мовароуннаҳр ҳисоб мешуд, ҳокимияти олий дар ин ҷо ҳам дар дасти Шоҳрух буд. Улуғбек дар Мовароуннаҳр ҳукмронӣ карда, қариб ҳар сол баҳри зиёрати падараш ба Ҳирот мерафт. Ба Улуғбек лозим меомад, ки гоҳ бар зидди ҳокимони саркаши маҳаллӣ ва гоҳ бар зидди тачовузкорони муғулӣ мубориза барад. Ӯ дар ин мубориза на ҳама вақт ғолиб мебаромад. Боре ўзбекони бодиянишин лашкари Улуғбекро торумор карда, шаҳру деҳоти Мовароуннаҳрро ғорат карданд. Шоҳрух аз ин боҳабар шуда, бо лашкари пурзӯр бо тезӣ ба он ҷо омада, ба писараш ёрӣ расонд. Ҳокимияти ўро аз нав барқарор карда, гунаҳгорони шикастхӯриро бо калтак ҷазо дод. Улуғбекро аз ҳокимият дур карда, баъд аз гуноҳаш гузашта, ҳокимиятро дар Мовароуннаҳр аз нав ба ў баргардонд. Баъд аз ин Улуғбек фаҳмид, ки қобилияти лашкаркашӣ надорад, минбаъд ба лашкар сарварӣ намекард.

ВАФОТИ ШОҲРУХ ВА ҚАТЛИ УЛУҒБЕК. Соли 1447 Шоҳрух дар Ҳирот вафот кард. Улуғбек қарор дод, ки муддате дар Ҳирот истиқомат кунад. Дар ҳамин вақт ўзбекони бодиянишин ба пойтахти Улуғбек – шаҳри Самарқанд ҳамла карданд. Ӯ маҷбур шуд, ки бо тезӣ ба Мовароуннаҳр баргардад. Дар роҳ лашкари душман ба лашкари Улуғбек бархӯрд. Дар муҳориба Улуғбек аскарӣ зиёд талаф дод. Ин шикаст обрӯю эътибори ўро коҳонд.

Дар дарбор ва байни аёну ашрофу руҳониён муҳолифони Улуғбек бисёр буданд. Ин ашхос марги Улуғбекро мехостанд. Ба онҳо муяссар шуд, ки писари Улуғбек – Абдулатифро бар зидди падар ба исён водор созанд. Дар муҳорибаи лашкари падару писар Улуғбек шикаст хӯрда, аз тахти подшоҳӣ маҳрум гардид ва охиrhoи моҳи октябри соли 1449 бо фармони Абдулатиф кушта шуд.

ДАВЛАТИ ТЕМУРИҲО ДАР АҲДИ АБУСАИД. Абдулатиф орзу мекард, ки соҳиби тахту тоҷи падар шавад, вале ин орзуи ў ҷомаи амал напӯшид. Абдулатиф баъди шаш моҳ аз ҷониби ҳарбиён қатл карда шуд. Баъди қатли Абдулатиф

мубориза барои ҳокимият дар байни аъзои сулолаи Темуриён аз нав авҷ гирифт. Ва ниҳоят, ба Абусаид ном шахс, ки ба хонадони Темуриён тааллуқ дошт, муяссар шуд, ки бо ёрии пешвои ўзбекони бодиянишин Абулхайрхон дар Мовароуннаҳр ҳокимияти Темуриёнро аз нав барқарор кунад. Абусаид дар давлати Темуриён солҳои 1451-1469 ҳукмронӣ кардааст. Дар ин солҳо ҳудуди давлати Темуриён қариб пурра аз нав барқарор карда шуд. Ў ҳокимиятро дар Ҷирот ва тамоми Хуросон ба даст даровард. Дар аҳди Абусаид қаламрави давлати Темуриён аз қўҳҳои Тиёншон то Бағдод ва аз даштҳои Қирғиз то соҳилҳои уқёноси Ҷиндро дар бар мегирифт.

БАРҲАМ ХЎРДАНИ ДАВЛАТИ ТЕМУРИЁН. Баъди вафоти Абусаид давлати Темуриён бебозгашт рӯ ба таназзул ниҳод. Соли 1469 дар Мовароуннаҳр ҳокимият ба дасти фарзандони Абусаид ва дар Хуросон ба дасти авлодони Умаршайх гузашт. Намояндаи машҳури ин хонадон Султон Ҷусайни Бойқаро дар Ҷирот ба ҳокимияти Темуриён соҳиб шуда, дар он чо муддате чанд ҳукмронӣ кард.

Дар охири асри XV Шайбониён ба қаламрави давлати Темуриён ва хусусан, ба Мовароуннаҳр мунтазам ҳамла оварда, онро хароб мекарданд. Ин тохтутозҳо, махсусан, баъд аз вафоти Абулхайрхон пурзўртар шуданд. Писари ў Муҳаммад Шайбониҳон дар назди худ вазифа гузошт, ки орзую омоли бобояшро оид ба забти давлати Темуриён ва ташкил намудани давлати Шайбониён ба иҷро расонад. Ў соли 1501 шаҳри Самарқандро аз Бобур ном Темурии охириин кашада гирифт. Ҳамон сол давраи барҳам хўрдани давлати Темуриён ҳисобида мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

- 1. Осийи Марказӣ ва аҳолии онро дар арафаи таъсиси давлати Темур чӣ хел дарёфтанд?*
- 2. Сабаби ба амири Балх забон як қардани Темурро баён кунед.*
- 3. Шўриши Сарбадорони Самарқандро тавсиф кунед.*
- 4. Темур ва Ҷусайн чӣ тавр ҳокимиятро аз дасти Мавлонозода ва ҳамсафони ў ба даст дароварданд?*

5. Дар бораи лашкаркашиҳои Темур нақл кунед.
6. Дар бораи золимии Темур далелҳо биёред.
7. Дар бораи ба ҳокимияти давлати Темуриён соҳиб шудани Шохрух нақл кунед.
8. Дар бораи Улугбек маълумот диҳед.
9. Шохрух ба гунаҳкорони шикастхӯрии лашкари Улугбек чӣ хел ҷазо дод?
10. Дар бораи кушта шудани Улугбек ва писари ӯ Абдулатиф маълумот диҳед.
11. Давлати Темуриён кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?

§ 25. СУЛТОНИИ ДЕҲЛӢ ВА ИМПЕРИЯИ ТЕМУРИЁНИ ҶИНД. ТАЪСИСИ СУЛТОНИИ ДЕҲЛӢ ТАЪСИСИ СУЛТОНИИ ДЕҲЛӢ.

Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ва авлодони ӯ борҳо ба Ҷиндустон лашкар кашида, онро ғорат карда буданд. Баъди соли 1151 аз тарафи Ғуриён гирифта шудани шаҳри Ғазна амирони ғазнавӣ ба Ҷиндустон фирор карданд. Дар Ғазна ҳокимият ба дасти Ғуриён гузашт.

Соли 1175 ҳокими Ғазна – Муҳаммади Ғурӣ ба Ҷиндустон лашкар кашида, музофоти Панҷобро ишғол намуд. Солҳои 90-уми асри XII ӯ минтақаҳои байни дарёҳои Ҷамнаю Ганг ва музофоти Банголоро ҳам забт кард.

Баъд аз он ки Муҳаммади Ғурӣ вафот кард, ҷойи ӯро Қутбиддини Ойбек гирифта, робитаашро аз Ғазна тамоман канд ва дар шимоли Ҷиндустон давлати соҳибистиклол ташкил намуд.

Давлати навтаъсиси Қутбиддин ба худ номи «Султони Деҳлӣ»-ро гирифта, дар асрҳои XIII – XV яке аз давлатҳои калонтарини Шарқ буд.

Султони Деҳлӣ дар ин давра васеъ шуд. Ба он ғайр аз Ҷиндустони Шимолӣ, инчунин Ҷиндустони Марказӣ ва аксари давлатҳои паҳнкӯҳи Дакан низ дохил шуданд. Онҳоро султон Аловуддини Хилҷӣ забт карда буд. Султон Муҳаммади Туғлақ қариб тамоми Ҷиндустонро забт намуда, орзу дошт, ки Эрон ва Чинро низ забт кунад. Султони Деҳлӣ, сарфи назар аз бузургии қаламрави худ пурзӯро мустақил набуд.

СОХТИ ДАВЛАТӢ. Султони Деҳлӣ давлати феодалӣ буд. Тамоми заминҳо моликияти султон ҳисобида мешуданд.

Расми 85. Тоҷмаҳал дар Агра, наздикии шаҳри Деҳлӣ. Асри XVII

Шахсоне, ки аз ҷойҳои дигар омада, хизмати артишро ба ҷо меоварданд, аз султон замини муваққатӣ – «иктоъ» мегирифтанд. Феодалҳои калони маҳаллӣ заминҳои меросӣ доштанд. Баъд аз вафоти онҳо замини меросӣ ба фарзандонашон мегузашт.

Ин феодалҳо музофотҳои худро идора карда, қариб тамоман мустақил буданд.

Қисме аз заминҳо дар ихтиёри руҳониён, дайрҳо ва ибодатгоҳҳои дини Ҳиндуия, руҳониён ва масҷидҳои исломӣ буданд. Заминҳои муассисаҳои динӣ «вақф» номида мешуданд.

Расми 86. Чархи Офтоб, ки тавассути он вақтро муайян мекарданд.

ОҒОЗИ ТАНАЗЗУЛИ СУЛТОНИИ ДЕҲЛӢ. Дар охири асри XIV Султони Деҳлӣ давлати мустақил набуд.

Дар он ҷо давлатҳои сершумори мусулмонӣ Ҳинду беист бар зидди ҳамдигар ҷанг мекарданд. Султон ба муқобили ҳокими музофотҳои Бангола, Синд, Орис ва Гучарот ҷанг карда,

онҳоро ба ҳок ясон кард. Соли 1366 султон Фирӯз баъд аз паҳши шӯрише, ки дар Гучарот сар зада буд, фармуд, ки мардуми маҳалҳои асосии шӯриш қир карда шаванд. Дар солҳои 70 ва 80 Султони Деҳлӣ ҷунун заиф шуд, ки он дигар амнияти музофотҳои таъмин карда наметавонист.

Дастаҳои алоҳидаи муғулҳо то ба шаҳрҳои калони султони – Лоҳур ва Деҳлӣ расиданд.

ЛАШКАРКАШИИ ТЕМУР БА СУЛТОНИИ ДЕХЛӢ.

Темур аз вазъияти муносиб истифода бурда, тирамоҳи соли 1398 бо лашкари 120-ҳазорнафараи худ ба Султони Деҳлӣ ҳамла овард. Султон пеши роҳи лашкари бузурги Темурро гирифта натавонист.

СУЛТОНИИ ДЕХЛӢ ДАР АСРИ XV. Темур Ҳиндустонро ғорату ба ҳок яксон карда, бо ин кирдори худ ба ҳокимияти бе ин ҳам таназзулӯфтаи Султони Деҳлӣ зарбаи марговар зад. Темур дар назди худ мақсад нагузошта буд, ки Ҳиндустонро ба империяи бузургаш ҳамроҳ созад. Ӯ Ҳиндустонро ба ҳоли худ гузошт. Баъд аз рафтани Темур дар шимолӣ Ҳиндустон мубориза дар байни феодалҳои мусулмон ва дуруст хинду боз ҳам тезу тундтар шуд. Дигар на султон ва на ягон ҳокими дигари шимол ё ҷануб наметавонист Ҳиндустонро муттаҳид созад. Дар асл шимолӣ исломӣ ва ҷанубӣ хиндуия дар муқобили ҳамдигар меистоданд.

Дар тули асри XV Султони Деҳлӣ аллакай ҳамчун давлати бузург вучуд надошт. Он яке аз давлатҷаҳои қатории Ҳиндустон ба шумор мерафт, сарфи назар аз он ки ҳокими шаҳри Деҳлӣ мисли пештара дорои унвони султони бузурги Деҳлӣ буд. Давлати нисбатан калони ин минтақаи Ҳиндустон Бангола ба шумор мерафт, вале он ҳам дар Ҳиндусти Шимолӣ вазифаи ҳукмронро иҷро карда наметавонист. Дар ҷунин ҳолат Султони Деҳлӣ ва тамоми Ҳиндустон дар муқобили ҳамлаҳои нави муғулу туркҳо тоб оварда натавонист.

Расми 87. Нақши буриши ибодатхона дар ҷазираи Ява

БАРҲАМ ХӮРДАНИ СУЛТОНИИ ДЕХЛӢ.

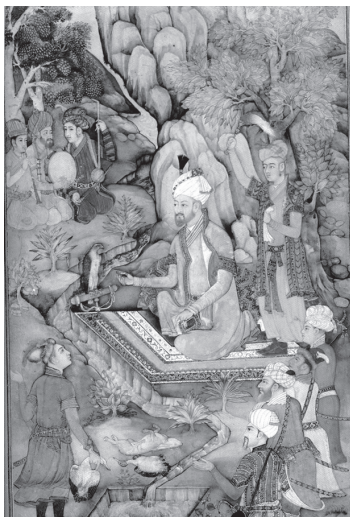
Баъди аз тарафи Шайбониён барҳам задани давлати Темуриён намояндаи охиринаи ин сулола, вориси тахту тоҷ ва набераи Темур – Бобур соли 1526 бо лашкар ва ҷонибдорони худ

роҳи Ҳиндустонро пеш гирифт.

Пеш аз ба Ҳиндустон ҳамла кардан, Бобур Афғонистон ва як қисми Эрони Шарқӣ, шаҳрҳои Кобул ва Ғазнаро ба даст овард.

Бобур аз ҳамин чо бо лашкари 20-ҳазорнафараи иборат аз туркҳо, тоҷикон ва пуштуҳо ба Ҳиндустони Шимолӣ раҳсипор шуд.

Дар Ҳиндустон муҳорибаи халқунанда дар ҳамвории назди шаҳри Панипати воқеъ дар шимолтари Деҳлӣ 21 апрели соли 1526 ба амал омад. Дар ин муҳориба султони охиринаи Султони Деҳлӣ – Иброҳими Лудӣ кушта шуд. Баъди ин Бобур Деҳлиро забт намуда, худро шоҳи Ҳиндустон эълон кард. Соли оянда ҳокимони музофотҳои мусулмон ва ҳинду лашкари 100-ҳазорнафара ғун карда, бар зидди Бобур ба ҷанг даромаданд, вале дар муҳорибаи назди Канвагии воқеъ дар наздикии шаҳри Агра торумор карда шуданд. Бо ҳамин Султони Деҳлӣ барҳам хӯрд.

Расми 88. Бобур бо дарбориёнаш

ТАЪСИСИ ИМПЕРИЯ ТЕМУРИЁНИ ҲИНД.

Ба Бобур ва навозодагони авлодони ӯ лозим омад, ки дар нимҷазираи Ҳиндустон ва дар масофаи садҳо километр дуртар аз он давлати худро васеъ кунанд. Худуди империяи Темуриёни Ҳинд, Афғонистони Шарқӣ, Синд, Кашмир ва дар Ҳиндустони Ҷанубӣ то дарёи Гадаври тул кашида буд. Сабаби ин қаламрави бузургро ишғол кардани Темуриёни Ҳинд он аст, ки дар асри XVI Султони Деҳлӣ дигар худодашро муҳофизат карда наметавонист.

ИСЛОҲОТИ АКБАР. Империяи Темуриёни Ҳинд дар замони ҳукмронии набераи Бобур – Акбар, ки солҳои 1556-1605-ро дар бар гирифтааст, давраи гулгулшукуфӣ худро аз сар мегузaronид. Дар ин солҳо қаламрави он дар натиҷаи ишғоли музофотҳои Ҳиндустони Шарқӣ – Бангола, Орис, Гучарот, Кашмир, Султони Хандна ва Аҳмаднагар боз ҳам

васеътар шуд. Акбар яке аз марказҳои калонтарини тичорат дар Шарк – шаҳри Қандаҳорро ҳам аз Эрон кашида гирифт.

Акбар шоҳи дурандеш ва одил буд. Ба сари ҳокимият омада, ӯ дар мамлакат ислоҳот гузаронид. Ислоҳот қариб ҳамаи соҳаҳои ҳаёти мамлакатро дар бар мегирифт. Шоҳи нав баъзе ашрофони ҳиндуҳо ба вазифаҳои калон таъин кард. Пуштибонии тоҷирони ҳиндунаслро шахсан ба уҳда гирифт. Дар мамлакат таъқиботи онҳое, ки пайравони дини ҳиндуия буданд, қатъ карда шуд. Аҳолии ҳинду аз андози қизя озод карда шуд. Акбар соли 1593 дар бораи иҷозат ба фаъолияти ҳамаи динҳо амри махсус баровард. Мувофиқи ин амр ҳиндуёноро зӯран ба дини ислом гардонидан мамнуъ эълон карда шуд. Ҳиндуҳои маҷбуран мусулмонкардашуда ҳатто мевтавонистанд ба дини пештараи худ баргарданд.

Низомии андозситонӣ тағйир дода шуд. Дар мамлакат воҳиди ягонаи ченкунии замин қорӣ гардид.

Расми 89. Чанговарони Бобур

Ислоҳоти Акбар идораи давлатро низ дар бар гирифт. Мамлакат ба 15 музофот тақсим карда шуд, ки онҳоро волиёни шоҳ идора мекарданд. Вазоратҳои шоҳаншоҳии Темуриёни Ҳиндро чун дар давлати Сомониён девонҳо меномиданд. Сарвари девонҳо нахуствазир буд. Оид ба соҳаҳои гуногуни мамлакат чунин девонҳо мавҷуд буданд. Масалан, девонҳои молия, андоз, ҷагир, дарбор, қорҳои сохтмон, лашкар, устохонаҳо, вақф ва ғайра.

ИМПЕРИЯИ ТЕМУРИЁНИ ҲИНД ДАР АСРИ XVII.

Ба Акбар муяссар шуд, ки империяи Темуриёни Ҳиндро дар оромӣ рушду нумӯ нигоҳ дорад. Писари Акбар – Ҷаҳонгир соли 1605 ба тахти пошоҳӣ нишаста, ӯ ҳам қидду қаҳд ба харҷ дод, ки империяи Темуриёни Ҳинд боз ҳам тараққӣ кунад.

Дар замони ҳукмронии набераи Акбар – Шоҳичаҳон ҳудуди давлати Темуриёни Ҳинд дар Ҳиндустон боз ҳам васеътар шуданд.

Дар замони ҳукмронии Шоҳичаҳон империяи Темуриёни Ҳинд камтар пеш рафт. Аврангзеб бар ҳилофи аҷдодони худ фармуд, ки аз мардуми ғайримусулмон андози чизия ситонида шавад. Ӯ кӯшиш ба харҷ меод, ки мамлакатро мувофиқи меъёрҳои шариати ислом идора кунад. Ӯ ба зулму таъқиботи Аврангзеб дар зери роҳбарии пешвои худ Шаваҷи маратхҳо шӯриш бардошта, соли 1674 давлати соҳибхитиёри Маҳараштра ро таъсис намуданд. Дар ин давра раҷпутҳо низ бар зидди Темуриёни Ҳинд баромаданд. Ин якҷанд мисол шаҳодати он аст, ки шоҳаншоҳии Темуриёни Ҳинд дар нимаи аввали асри XVII пурқувват бошад ҳам, дар нимаи дуюми он то андозае рӯ ба таназзул ниҳода будааст.

МАДАНИЯТИ ИМПЕРИЯИ ТЕМУРИЁНИ ҲИНД.

Тамаддуни Ҳиндустон дар замони ҳукмронии Темуриёни Ҳинд ба комёбиҳои бузург соҳиб шуд. Ин комёбиҳо алалхусус ба адабиёт ва санъати меъморӣ дахл доранд. Аз ҷумлаи адибони машҳури Темуриёни Ҳинд Абулфазл буд. Ӯ асарҳои худро бо забони форсӣ (тоҷикӣ) менавишт. Дар байни шоирони сершумор бародари Абулфазл – Файз аз усулҳои шеърнависию форсӣ васеъ истифода мебард. Тулси Дас аз ҷумлаи шоирони маъруфи ҳиндузабон буд. Бедил, Зебуннисо, Калим, Хусрави Деҳлавӣ низ шоирони машҳури баъдинаи форсигӯи Ҳиндустон буданд.

Санъати меъморӣ комёбиҳои боз ҳам бузургтар дошт. Қасри Акбаршоҳ дар Деҳлӣ аз ҷумлаи бузургтарин иншооти меъморӣ ин давлат буда, деворҳои он 20 метр баланд ва аз санги тарошида сохта шудааст. Қасри дигари Акбаршоҳ дар дашти наздикии шаҳри Агра мебошад.

Яке аз осори бузургтарини меъморӣ мусулмонии Темуриёни Ҳинд мақбараи Тоҷмаҳал дар Агра ба шумор меравад. Тоҷмаҳал аз мармари сафед сохта шуда, дорои гунбази сафед ва манораи сернақшу нигор мебошад. Ин қаср аз ҷумлаи яке аз ҳафт муъҷизаи олам ба шумор меравад.

Иншооти дигари бузурги бинокорӣ «Масциди Муъчи-за» ном дорад, ки дар шаҳри Дехлӣ сохта шудааст. Дар ин масҷид дар як вақт то 100 ҳазор мусулмон намози ҷумъа хонда метавонистанд. Шохони Темуриёни Ҳинд биноҳои зиёди боҳашамати ҷамъиятии дигар низ сохта буданд, аз ҷумла онҳое, ки барои девонҳо муқаррар шуда буданд.

Яке аз сабабҳои асосии пешравии адабиёт, санъат ва меъмории давлати Темуриёни Ҳинд он аст, ки шохони он ва алалхусус Акбар ва Шохичаҳон адибон, аҳли ҳунар ва меъмороноро шахсан сарпарастӣ мекарданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Шоханишоҳии Темуриёни Ҳинд аз тарафи Бобур кай ва дар кучо таъсис ёфтааст?
2. Кадом ҷиҳатҳои ислоҳоти Акбар ба шумо писанд омад?
3. Ҷаҳонгир ва Шохичаҳон шоханишоҳии Темуриёни Ҳиндро чӣ тавр идора мекарданд?
4. Фарқи идоракунии давлати Темуриёни Ҳиндро аз ҷониби Аврангзеб ва Ҷаҳонгир муайян кунед.
5. Кадом шоиру нависандагони Ҳиндустони замони империяи Темуриёни Ҳиндро медонед?
6. Иншооти бузурги меъмории шоханишоҳии Темуриёни Ҳиндро тавсиф кунед.

§ 26. ДАВЛАТИ САФАВИЁНИ ЭРОН

СУЛОЛАИ САФАВИЁН. Чунин ном гирифтани ин сулола аз номи шайх Сафиуддин (1254-1334) пайдо шудааст. Ин шахс дар Озарбойҷон ба тоифаи мусулмоние роҳбарӣ мекард, ки он «Сафавӣ» ном дошт. Сафавиҳо пайравони мазҳаби исломии шиа буданд. Ин мазҳаб дар Эрон ҳанӯз дар замони ҳукмронии халифаҳои Араб паҳн шуда буд.

Дар нимаи дуҷуми асри XV шайхҳои Ардабили сулолаи Сафавиён пурзӯр шуда, дар Озарбойҷон бар зидди хонҳои туркман ба-

Расми 90. Шох Исмоил Сафавӣ

рои ҳокимият ба мубориза бархостанд. Барои ин кор Сафавиён заминдорони миёна ва хурди эрониро дар атрофи худ муттаҳид сохта, аз баъзе қабилаҳои бодиянишини туркман, тоҷирон, кишоварзон ва қосибони аз ҳукумат норозӣ ҳам кумак хоستانд. Қабилаҳои бодиянишини турк лашкари савораи Сафавихоро ташкил намуданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ САФАВИЁН. Соли 1499 Исмоили Сафавӣ шайхи Ардабил ва қабилаҳои ҳамсои туркшуд. ӯ тамоми Озарбойҷони Чанубӣ, аз ҷумла, шаҳри Табрезро ишғол карда, соли 1502 худро шоҳи Эрон эълон кард. Исмоил давлати Сафавиёро пойтахташ – шаҳри Табрезро соли 1524 идора кард. Дар ин давра Арманистон, Курдистон, Байнаннаҳрайн ва шаҳри Бағдодро ишғол намуд. Дар замони ҳукмронии Исмоил дар байни давлати Сафавиён ва империяи Усмонӣ Туркия ҷанг оғоз ёфта, қариб сад сол давом кард ва танҳо дар солҳои 30-юми асри XVII қатъ гардид.

Расми 91. Қизилбош

Оғози ин ҷанг ба ғоидаи Сафавиён набуд. Соли 1514 туркҳо дар ҷанги зидди Сафавиён нисбатан бартарият доштанд. Туркҳо ҳам дар ин марҳала шаҳри Табрезро ишғол намуданд, вале баъд горди яничарҳо бар зидди ҳўчаинҳои худ шўриш бардоштанд. Дар натиҷаи ин шўриш артиши Туркия суғт шуда, аз лашкари Сафавиён шикаст хўрд. Ҷанги байни онҳо бо ҳамин ба охир нарасид.

Муқовимати давлати Сафавиён ва Туркия сабабҳои мазҳабӣ ҳам дошт. Эронӣён шиа ва туркон суннӣ буданд.

Дар охириҳои салтанати худ Исмоил тавонист, ки Гурҷистон ва хонигарии Шервонро, ки дар шимоли Озарбойҷон воқеъ гардида буд, ба давлати худ тобеъ қунонад. Ҳамин тариқ, Исмоил дар муҳлатҳои кўтоҳтарин давлати бузурги Сафавиёро таъсис дод.

ДАВЛАТИ САФАВИЁН ДАР АҲДИ АББОСИ КАБИР.

Солҳои ҳукмронии Аббоси I ё худ Аббоси Кабир давраи пурзӯртарин ва гулгулшукуфии давлати Сафавиён буд. Ба ӯ муяссар шуд, ки ҳокимияти марказии шоҳро пурзӯр кунад. Аббоси Кабир мустақилияти пешвоёни қабилаи калонтарини туркманин маскуни Озарбойҷонро барҳам зад.

Аббоси I ба вазъи лашкар диққати махсус меод. Барои муборизаи бомуваффақият бар зидди Туркия ӯ артиши мунтазам ташкил намуд, ки он дар аввал аз 12 ҳазор нафар аскари пиёда ва 10 ҳазор аскари савора иборат буд. Аббос бо ёрии мушовирони англис истифодаи силоҳи оташфишон ва тӯпхона (артиллерия)-ро ба аскару афсарҳои артиши Эрон омӯзонид. Ба лашкар қабилаҳои кӯчманчиро низ сафарбар кард. Ҳамин тариқ, артиши 120-ҳазорнафара ташкил намуда, соли 1602 бар зидди султони Туркия чанг оғоз кард. Ин чанг 10 сол давом карда, бо ғалабаи Сафавиён анҷом ёфт. Дар натиҷаи ин ғалаба Аббоси Кабир Гурҷистон, Арманистон, Ширван, вилоятҳои Озарбойҷони Ҷанубӣ, Курдистон ва Бағдодро бо ҳамроҳии Байнаннаҳрайн, ки дар яке аз чангҳо аз даст дода буд, Афғонистон ва қисми Хуросонро, ки қайҳо боз Теҳриро Ҷинд ишғол карда буданд, пас гардонда, ба Эрон ҳамроҳ намуд.

Расми 92. Муҳориба байни шоҳ Исмоил ва Фаррухи Ясарам

ТИҶОРАТ ВА ХОҶАГИИ ДАВЛАТИ САФАВИЁН. Дар охири асри XVI – аввали асри XVII хоҷагӣ ва тиҷорати давлати Сафавиён рӯ ба тараққӣ ниҳод. Сабабаш он буд, ки ба амнияти давлати Сафавиён дигар нерӯҳои дохилӣ ва хориҷӣ ҳалал расонда наметавонистанд. Дар ин давра Эрон бо Португалия, Голландия, Англия, Русия, Чин, Ҷиндустон, Ҷиндучин ва давлатҳои дигар муносибатҳои тиҷоратӣ дошт. Аббоси I барои боз ҳам васеътар кардани ро-

битаҳои тичоратӣ ба давлатҳои пешқадами Аврупо ва Осиё сафирҳо мефиристод. Аз он мамлакатҳо ҳам ба Исфаҳон сафирон меомаданд.

Бо амри шоҳ роҳҳои тичоратӣ таъмин ва дар қад-қади ин роҳҳо корвонсаройҳо сохта мешуданд. Исфаҳон дар замони ҳукмронии Аббоси I ба шаҳри калони дорои 500 ҳазор нафар аҳоли табдил ёфт. Дар ин шаҳр қасрҳо, масҷидҳо, пулҳо ва иншооти дигар сохта шуданд, ки ба пойтахти нави Сафавиён зебӣ ва ҳашамати хосе мебахшиданд. Дар Исфаҳон, Табрез ва шаҳрҳои дигари Эрон ҳунармандӣ ривочу равнақ ёфт. Ҳазорон касиб маснуоти гуногуни баландсифат истехсол мекарданд, ки онҳоро тоҷирон ба бозорҳои дохилию хориҷӣ бароварда мефурухтанд. Маҳсулоти абрешимӣ, мохут, пахтагӣ, қолин, чармин, кулолӣ ва филизии касибону ҳунармандони эронӣ берун аз ҳудуди давлати Сафавиён маълуму машҳур буданд. Бо фармони шоҳ дар Исфаҳон ва шаҳрҳои дигар корхонаҳои давлатӣ ҳам сохта шуданд. Дар ин корхонаҳо то 150 нафар ва аз ин ҳам зиёдтар коргарон кор мекарданд. Корхонаҳои эронӣ ба мануфактураҳои аврупоӣ хеле монанд буданд.

ТАНАЗУЛИ ДАВЛАТИ САФАВИЁН. Давлати дорои мустамликаҳои зиёду масоҳати бузург муддати дурудароз вучуд дошта наметавонист. Ин гуфтаҳо ба давлати Сафавиён ҳам дахлдоранд. Аббоси Кабир аксари мулкҳои аз марказ дурро дар ҳайати давлати худ бо қувваи силоҳ нигоҳ медошт, вале замоне фаро расид, ки дар дохили Эрон ҳам нерӯҳои ҷудоихоҳ ва муқобили салтанати Сафавиён зиёд шуданд. Аз ин рӯ, Сафавиён маҷбур буданд, ки таъсири ҳокимияти худро дар музофотҳо суст карда, тавачҷуҳ ва қувваи бештарро ба дохили Эрон равон кунанд. Ғайричашмдошти Сафавиён дар Осиёи Ғарбӣ барои Эрон вазъияти хеле хатарнок фаро расид. Туркияи султони меҳост, ки аз давлати Сафавиён қасос гирад ва ният дошт, ки Қафқоз ва Байнаннаҳрайнро аз нав ба зерӣ итлоати худ дарорад.

Сафии I аз ҳудудҳои Эрон аллакай қисми зиёди мулкҳои Сафавиёнро аз даст дода буд. Аз ҷониби ғарб лашкаркашии худро оғоз намуда, туркҳо якҷанд музофоти Сафавиёнро

ишғол карданд. Соли 1639 Сафавиён ноилоч, ба ихтиёри Туркия гузаштани Байнаннаҳрайро эътироф карданд. Баъдтар Туркия Арманистонро низ ба даст даровард. Дар шарқи мамлакат бошад, бар зидди Сафавиён хонҳои сулолаи Ҷониён ё худ Аштархониён мубориза мебуданд. Ҳамин тарик, ҳокимияти марказии Сафавиён сол то сол заифтар мешуд. Аз ҳамин сабаб Афғонистон ҳам аз зери ҳокимияти Эрон баромад.

Дар нимаи дуюми асри XVII вазъияти давлати Сафавиён ташвишовар буд. Дар дохили мамлакат дар байни гурӯҳҳои гуногун ва дарбори шоҳи Сафавиён муҳолифату задухӯрдҳо оғоз ёфтанд. Сафавиёни охири – Аббоси II, Сулаймон, Султонхусайн, Таҳмоспи II ва Аббоси III аслан ба бозичаҳои гурӯҳҳои иртиҷоии мамлакат мубаддал гардида буданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи сулолаи Сафавиён маълумот диҳед.
2. Давлати Сафавиёни Эрон кай таъсис дода шудааст?
3. Дар бораи давлати Сафавиёно идора кардани Исмоил ва Аббоси Кабир нақл кунед.
4. Оё шумо дар фаъолияти Аббоси Кабир ягон унсури мусбиро шарҳ дода метавонед?
5. Давлати Сафавиён бо кадом давлатҳои ҷаҳон робитаҳои тичоратӣ дошт?
6. Дар бораи устохонаҳои Исфаҳон чӣхоро медонед?
7. Точирони эронии замони Сафавиён ба хориҷи кишвар кадом молҳоро мебароварданд?
8. Рӯ ба таназзул ниҳодани давлати Сафавиёно шарҳ диҳед.

§ 27. ИМПЕРИЯИ ТУРКҶОИ УСМОНӢ

Расми 93. Манзараи шаҳри Константинопол

БАРҶАМХҶРИИ СУЛТОНӢИ РУМ. Қабилаҳои салҷуқӣ ба ғайр аз Эрон дар Осиёи Хурд кам сокин шуда, султони Румро ташкил намуданд. Давраи нисбатан пурзӯртарини ин давлат

ба асри XII рост омадааст. Султони Рум ба зарбаҳои пайиҳа-ми лашкаркашиҳои салибӣ тоб оварда натавониста, тахминан дар оғози асри XIII барҳам хӯрд ва дар ҳудуди он 10 аморат таъсис ёфт. Баъди барҳамхӯрии Султони Рум ҳар кадоми ин аморатҳо аз лашкаркашиҳои салибдорон худро мустақилона муҳофизат мекарданд.

Дар нимаи дуюми асри XIII лашкаркашиҳои салибӣ ба Шарқ хотима ёфтанд. Баъди ин давлатҳои мусулмонии салҷуқӣ дар Осиёи Хурд ва Шарқи Наздик мулкҳои салибдоронро ба даст дароварданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ УСМОНИЁН. Дар асри XIII аз Осиёи Марказӣ ба Осиёи Хурд қабилаҳои дигари туркӣ – оғузҳо кӯчида омада, сокин шуданд. Рафти ташкилбодии давлати Усмониён дар чараёни омешиши ин ду қабилаи туркӣ дар нимаи дуюми асри XIII оғоз ёфта, дар нимаи аввали асри XIV анҷом пазируфтааст. Дар таъсиси империяи Усмониён оғузҳои бодиянишин мақоми бештар доштанд. Онҳо сарчамътар сукунат доштанд, сершумор ва аз ҷиҳати тайёрии ҳарбӣ муташаккилтар буданд.

Аввал пешвои оғузҳо Эртуғрул буд. Ӯ дар водии дарёи Сакарӣ – дар ҳамсоягии империяи Византия мулки начандон калоне дошт. Писари Эртуғрул – Усмон, ки солҳои 1282 – 1326 ҳукмронӣ кардааст, лашкари пурзӯре ташкил намуда, бар зидди Византия ҷанг оғоз кард ва дар Осиёи Хурд аксари мулкҳои он, аз он ҷумла, Бурсуро ҳам ишғол намуда, онро пойтахти давлати худ эълон кард. Дар баробари ҷанг бар зидди империяи Византия, Усмон ба муқобили аморатҳои дигари собиқ Султони Рум мубориза бурда, онҳоро ҳам ба давлати ташкилкардааш ҳамроҳ намуд.

Расми 94. Султон Маҳмуди II

Обрӯю эътибори Усмон ҷунун баланд шуд, ки акнун тамоми туркҳоро «усмониён» ном мебарданд. «Туркҳо» ва «усмониён» як маъниро пайдо намуданд, яъне туркҳо усмонӣ ҳастанд ва усмонӣҳо турканд.

ЛАШКАРИ УСМОНИЁН. Лашкари туркҳо дар рафти чангҳои сершумор таҷрибаи калон андухта, бар рақибони худ мунтазам ғалаба мекард. Лашкари Усмониён махсусан дар давраи ҳукмронии Урхон – солҳои 1326-1359, ки вориси Усмон буд, боз ҳам пурзӯртар шуд. Ин вақт лашкари туркҳо аз яничарҳо ва сипоҳиён иборат буд. Яничарҳо он аскароне буданд, ки аз ҳисоби асирон ва ҷавонони маҷбуран ба дини ислом гардонидашуда ташкил шуда буданд. Туркҳо кӯдакнро аз падару модарашон ҷудо карда, баъд ба қатори яничарҳо дохил мекунонданд. Яничарҳо якҷаҳин буда, сипоҳиён бошанд, ҷузъу томҳои савораи артиши туркҳоро ташкил менамуданд. Лашкари сипоҳиён касбӣ буда, барои хизмат дар артиш маош ва пораи замин, яъне иқтоъ мегирифтанд.

Дар охири асри XIV артиши Усмониён аллакай дар чангҳо аз аслиҳои оташфишон ҳам истифода мебарданд.

ИСТИЛОГАРИҲОИ УСМОНИЁН ДАР АСРИ XIV. Дар асри XIV империяи Византия давраи рӯ ба таназзули худро аз сар мегузаронид. Ғайр аз Византия дар Балкан давлатҳои дигари дар ҳолати парокандагӣ қарордошта бисёр буданд. Аз ин рӯ, султонҳои Туркҳои Усмони баъди дар Осиёи Хурд боз ҳам васеътар қунонидани қаламрави давлаташон ба нимҷазираи Балкан низ лашкар кашиданд. Давлатҳои заифи Балкан бар зидди артиши туркҳо муқобилати саҳт нишон дода наметавонишанд. Ин буд, ки шаҳри Галлиполи воқеъ дар соҳили гулуғоҳи Дарданелро ишғол намуда, ба Фракия зада даромаданд. Ба Султон Урхон лозим омад, ки ба Фракия боз як маротибаи дигар лашкар кашад. Танҳо ба султони оянда – Муроди I муяссар шуд, ки Фракия ва шаҳри асосии он Адрианополиро ишғол намояд.

Расми 95. Заду хӯрд дар қалъаи Константинопол

Туркҳо лашкаркашии худро дар нимҷазираи Балкан давом доданд. Муҳорибаи калонтарин дар ин ҷо 15 июни соли 1389 дар майдони Косовои Сербияи Ҷанубӣ ба амал омад. Фармондеҳи лашкари Туркия Муроди I бо лашкари

80-ҳазорнафараи шоҳи Сербия – Лазар рӯ ба рӯ шуд. Як ватандӯсти серб ба хаймаи султони туркҳо роҳ ёфта, Муроди I-ро қатл мекунад, вале ин суиқасд аҳволи лашкари сербҳо беҳтар накард. Писари Муроди I – Боязиди ҷавон султони нави Туркҳои Усмонӣ шуд. Боязид ба лашкарҳои Лазар шикаст дода, ҳуди ӯро барои кушта шудани падараш ҳамчун қасос қатл кард. Дар натиҷаи ин ғалаба қисми зиёди Сербия ба Туркия ҳамроҳ карда шуд.

ИМПЕРИЯИ УСМОНИЁН ДАР НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XV. Ба васеъшавии ҳудуди империяи Усмонӣ Темури халал расонд. Ӯ дар Осиёи Марказӣ давлати бузург ташкил намуда ва баъд ба Эрон давлатҳои Шарқи Наздик лашкар кашида, онҳоро забт кард. Темури бо артиши қудратманди худ ба Осиёи Хурд зада даромад. Аз ҷиҳати шумораи лашкар ва таҷрибаи ҷангӣ султони Туркия Боязид аз Темури ҳеч монданӣ нашофт. Лашкари Боязид 120 ҳазор нафарро ташкил меод. Дар арафаи муҳорибаи як қисми амирҳои Осиёи Хурд ба султон хиёнат карда, ба тарафи Темури гузаштанд. Муҳорибаи ҳалқунандаи лашкари Темури ва Боязид 28-уми июли соли 1402 дар наздикии Анқара ба амал омад, ки дар он туркҳо торумор карда шуда, ҳуди Боязид асир афтод. Бо фармони Темури ӯро ба қафаси оҳанин андохтанд. Баъди чанде Султон Боязид дар асорати Темури вафот кард, вале Темури давлати Усмонӣро барҳам наод. Бо самти Ғарб лашкаркашии худро давом ҳам наода, ба Самарқанд баргашт. Баъд аз шикасти дар Анқара, мубориза барои тоҷу тахти империяи Усмонӣ тезу тунд шуда, ба задухӯрдҳои мусаллаҳона табдил ёфт. Аз ҳамин сабаб, дар империяи Усмонӣ муддати дурудароз ҳокимияти ягонаи марказӣ вучуд нашофт. Яке аз Усмонӣ, ки Муроди II ном дошт, ниҳоят рақибони худро мағлуб карда, ба тахти Султони Туркия менишинад. Ӯ ҳамон лаҳза ҷанги зидди Византияро оғоз карда, Солунро аз Византия кашида мегирад. Баъд аз ин ҳудудҳои Византия танҳо аз шаҳри Константинопол ва маҳалҳои гирду атрофи он иборат буд.

Барои расонидани ёрӣ ба императори Византия калисои Ғарбӣ (католикӣ) ва Шарқӣ (православӣ)-и дини насронӣ дар зери роҳбарии Папаи Рим иттифоқ (уния) бастанд. Соли 1444 ин иттифоқ бар зидди туркҳо лашкаркашии нави салибдоронро оғоз намуд. Дар муҳорибаи назди Варнай салибдорон 10 ноябри ҳамон сол саҳт шикаст хӯрда, ақиб баргаштанд.

ИШҒОЛИ ҚУСТАНАТИЯ (КОНСТАТИНОПОЛ).

Императори охириини Византия Константиини XI буд. Фармондеҳи лашкари туркҳо шоҳи нав Султон Муҳаммад ӓ Маҳмади II барои ишғоли Константинопол камар баст. Таносуби қувваҳо ба кулӣ ба фоидаи султон буд. Византиягӣҳо ҳамагӣ 10 ҳазор ва туркҳо бештар аз 200 ҳазор аскар доштанд, ки 15 ҳазори онҳо яничарҳои яккачин буданд.

Расми 96. Султон Маҳмуди II ишғолгари Константинопол

Шаҳри Константинопол ҳаматарафа мустаҳкам карда шуда буд. Византиягӣҳо пеши роҳи флоти туркҳоро занҷирбанд карда буданд. Аз ин рӯ, туркҳо барои ба шаҳри Константинопол ворид шудан танҳо як илоҷ доштанд. Онҳо аз тариқи хушкӣ «роҳ»-ро ба воситаи равғанмоӣ лағжонак карда, аз болои он киштиҳоро кашада бурда, ба об сар дода метавонистанд. Ин корро туркҳо бомуваффақият иҷро карда, киштиҳои худро вориди Шоҳи Тиллоӣ карданд. Ҳамин тариқ, артиш ва флоти туркҳо шаҳри Константинополро муҳосира кард, ки он ду моҳ идома ӓфт.

Византиягӣҳо тамоми имкониятҳояшонро истифода бурданд, вале шаҳри худро аз муҳосираи лашкари туркҳо наҷот дода натавонистанд ва наҷор 29 майи соли 1453 таслим шуданд. Бисёр ҷойҳои шаҳри Константинопол аз тарафи ғолибон талаю тороч карда шуданд, вале Муҳаммади II нагузошт, ки аскарҳояш биноҳои шаҳрро ба хок яқсон кунанд. Ибодатгоҳи машҳури масеҳии Софияи Муқаддас аз вайронкорӣ эмин монд. Бо амри Муҳаммади II ин калисо бо номи «Оя Суфия» ба масҷиди асосии ҷомеи султонӣ таб-

дил дода шуд. Шаҳри Константинопол номи Истанбулро гирифт. Акнун султонҳои Усмониён Султони Туркияро аз пойтахти нав – Истанбул идора мекарданд.

ИМПЕРИЯИ УСМОНИЁН ДАР АСРИ XVI. Забткориҳои туркҳо дар замони ҳукмронии набераи Муҳаммади II – Салими I аз нав оғоз ёфтанд. Баъди ҷанги фотеҳонаи зидди Эрон Салими I Озарбойҷон, Арманистон, Гурҷистон, Доғистон ва Курдистонро ба даст даровард. Аз ҳамин вақт сар карда, Салими I соҳиби унвони халифаи тамоми мусулмонон мегардад.

Давраи нисбатан пуриктидортарини хилофати Усмониён ба замони ҳукмронии Сулаймони I рост омадааст. Ӯ чун усмонҳои дигар борҳо ба давлатҳои гуногун лашкар кашидааст.

Вале бармегардем ба лашкаркашиҳои зафармандонаи Салими I. Ӯ Белград ва Родосро ишғол намуда, баъд дар Монач лашкарҳои муттаҳидаи Чехияю Мачористонро торумор кард. Дар натиҷаи ин қисми зиёди Мачористон, Валахия ва Молдавия тобеи хилофати Усмониён шуданд.

Сулаймони I кӯшиши гирифтани Венаро кард, вале аз уҳдаи ин кор баромада натавонист. Баъд аз ин самти лашкаркашиашро тағйир дода, Байаннаҳрайнро ишғол намуда, ба забти Африқои Шимолӣ оғоз кард. Даре нагузашта Триполи ва Алҷазоирро ба даст даровард. Дар замони ҳукмронии Сулаймони I Арабистон ҳам ба қаламрави хилофати Усмониён дохил карда шуд.

Дар асри XVI хилофати Усмониён қариб ҳамаи мулкҳои собиқи Византия ва Хилофати Арабро дар бар мегирифт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Султони Рум кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?
2. Дар бораи қабилаҳои оғузҳо чӣҳо медонед?
3. Империяи Туркҳои Усмониён кай таъсис ёфтааст?
4. Дар бораи империяи Усмониён маълумот диҳед.
5. Муҳорибаи Косоворо шарҳ диҳед.
6. Дар бораи султон Боязид ва ҷанги ӯ бар зидди артиши Темур ҳикоя кунед.
7. Давлати Усмониён баъд аз марги Боязид дар кадом ҳолат қарор дошт?

БОБИ IV МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ДАР АСРҲОИ XIII–XV

§ 28. ФАРОНСА ВА АНГЛИЯ

ОҒОЗИ МУТТАҲИДШАВИИ ФАРОНСА. Таракқиёти хоҷагӣ боиси он гардид, ки ҳунармандӣ аз кишоварзӣ ҷудо шуд. Аз тарафи дигар, шаҳрҳо инкишоф ёфта, ба марказҳои ҳунармандӣ ва тиҷоратӣ табдил ёфтанд. Дар Фаронсаи асри X шаҳрҳои Бордо, Тулуза, Лион, Ним, Пуате, Париж, Руан, ки римӣҳо асос гузошта буданд, рӯ ба пешрафт ниҳоданд. Баъд шаҳрҳои нави аҳолинишин низ пайдо шуданд. Дар асри XII дар Фаронса шумораи зиёди шаҳрҳои хурду калон афзоиш ёфтанд.

Корол баҳри озод шудани шаҳрҳо аз зери ҳокимияти ашрофони заминдор ваколатнома медод. Шаҳриён аз шох ёрии пулӣ ва ҷарбӣ низ мегирифтанд. Корол феодалҳои хурду миёнаро низ дастгирӣ мекард. Заминдорони калон заминҳои киштро ба деҳқонон иҷора медоданд. Нарасидани пул боиси он гашт, ки андози пулиро ба андози асли (молӣ) иваз намуданд. Деҳқонон барои пардохти андози пулӣ ба бозор рӯ оварда, маҳсулоти изофаи худро мефурӯхтанд. Як қисми деҳқонон ба шаҳрҳо мерафтанд. Ошӯбҳои деҳқонон фақат дар маҳалҳои алоҳида бармехост.

Короли Фаронса калисоро низ ғаёлона дастгирӣ карда, дар атрофи худ усқуфон ва роҳибони маърифатноку боғайратро гирд меовард.

ФИЛИППИ IV ЗЕБО. Филиппи IV солҳои 1285–1314 ҳукмронӣ карда, ҳамчун шахси тезҳаракат ва қавиירוда бо лақаби «Зебо» машҳур гардидааст. Дар давраи ҳукмронии ӯ вилояти сарватманди Шампан ба Фаронса ҳамроҳ карда шуд.

Расми 97. Филиппи IV

Расми 98. Ибодатгоҳи готӣ дар Фаронса

Филиппи IV чангро бар зидди Англия идома дода, ба Фландрия лашкар кашид ва онро низ ба Фаронса ҳамроҳ кард, вале ғоратгарии аскарон ва андозҳои гарон боиси сар задани ошӯбҳо гардид. Як шаб хунармандон дар Брюгги гарнизони франсавиёро сар буриданд. Ин воқеа бо номи «Намози бомдоди Брюгги» машҳур шуда, ибтидои шӯриши тамоми кишвар гардид. Ба корол барои додани маош ба мансабдорон ва идомаи чанг пули зиёд лозим буд. Филиппи IV барои аз тангдастӣ баромадан нисфи тангаҳои тилоиро ба тангаҳои арзонтари нукра иваз намуд, ки ин боиси беқурбшавии пул гардид. Баъдан корол фармон дод, ки қарзҳо бо пули камқурб пардохт шуда, ба хазинаи давлат бошад, пулҳои дорой қурби баланд ирсол карда шаванд. Ин беадолатӣ боиси норозигии мардум гардид. Ин аст, ки онҳо Филиппи IV-ро «қороли қаллоб» номиданд.

Расми 99. Мухри корол Филиппи IV

Инчунин мушкилоти молиявӣ боиси низои Филиппи IV ва Папа Бонифатсии VIII гардид. Филиппи IV аз заминҳои қалисо андоз талаб кард. Папа мустақилияти ҳокимияти худро меҳост, вале корол содироти тиллоро аз мамлакат манъ карда, Папаро ба бидъат ва риоя накардани қонун гунаҳгор намуд. Фиристодагони Филиппи IV бо дастаи зархаридон зӯран дохили қалъаи Папа гардида, дар ҳаққи ӯ таҳқирҳои зиёдеро раво دیدанд. Папа ба ин шармандагӣ тоб наоварда, аз олам даргузашт.

ИЁЛОТИ КУЛЛ (ШТАТҲОИ ГЕНЕРАЛӢ). Соли 1302 Филиппи IV ба хотири дастгирӣ ёфтани аз ҷониби табақаҳои гуногуни халқ бар зидди Папа Иёлоти Куллро даъват намуд. Иёлоти Кулл – маҷлиси намояндагони руҳониён, дворянҳо ва шаҳриён буд. Аз тарафи дигар, намояндагони ин табақаҳо маҷлиси худро дар алоҳидагӣ низ доир мекарданд. Руҳониён ва дворянҳо дар якҷоягӣ овоз меоданд. Аз ин рӯ шаҳриён маҷбур буданд, ки ба раъйдихии онҳо розӣ шаванд. Сабаби заиф гардидани нуфузи Иёлоти Кулл низ дар мавҷуд набудани ҳамфикрии табақаҳо буд. Дар охири асри XIV дар Фаронса мутлақияти табақавӣ, ки ба маҷлиси намояндагон таъяс мекард, ба вучуд омад.

ЗАБТИ НОРМАНДИЯ.

Соли 1066 герсоги Нормандия Вилгелм пойтахти Англия – шаҳри Лондонро забт кард ва бо номи Вилгелми Забткор маъруф гардид. Англосаксҳо дар тули чандин сол ба муқобили нормандҳо мубориза бурданд.

Расми 100. *Тангаи Филиппи IV*

ОҚИБАТҲОИ ЗАБТКОРӢ. Вилгелм баъди галаба заминҳои феодалонро кашида гирифта, дар байни ритсарҳои худ тақсим кард. Ритсарҳо бошанд, дар музофотҳои заминҳои серҳосили зиёдро кашида гирифтанд, вале онҳо монанди герсогу графҳои фаронсавӣ бузург набуданд. Заминдорони калони англис бевосита тобеи Вилгелм монданд.

Дар давраи ҳукмронии меросхӯрони Вилгелм заминдорони англис зиёда аз даҳ сол муқовимат намуда, дар натиҷа мустақил ва соҳиби унвону заминҳои зиёд гардиданд. Тичорат ба рои Англия аҳаммияти калон пайдо намуд. Аз ин рӯ, муносибатҳои тичоратӣ дар ин мамлакат рушду нумӯ карданд. Пойтахти Англия – шаҳри Лондон ба Марказӣ муҳимми калони тичоратии мамлакат табдил ёфт. Дехқонони камбағал ба муқобили заминдорон ба мубориза бархостанд, вале шикаст хӯрданд. Як қисми онҳо аз зери дасти хӯҷаинонашон гурехтанд, қисми дигарашон дар ҷангалҳои ба корол тааллуқдошта ши-

корҷӣ шуда, бо номи «тирандозони озод» машхур гардиданд. Мардум дар ҳаққи онҳо дostonҳо меофариданд. Яке аз онҳо қахрамони дӯстдоштаи мардumi одӣ Робин Гуд буд.

Расми 101. Доҳили қасри готии Вестминистер. Англия. Асри XV

зормо чорӣ намуд. Ў дар байни шӯришчиён сазовори ҳурмату эҳтиром гардид. Дехқонon савганд ёд карданд, ки ҳама гуна қонуну фармонҳои Уотт Тайлерро иҷро хоҳанд кард. Ба шӯришчиён муяссар гардид, ки Чон Боллро аз ҳабсхона озод намуда, яке аз сарварони шӯриш таъин кунанд.

ШҶРИШГАРОН ДАР ЛОНДОН. Бо фармони шаҳрдорон дарвозаҳои шаҳр ба рӯйи шӯришчиён баста шуд, вале мардumi одии шаҳр дарвозаҳоро кушода, онҳоро пешвоз гирифтанд. Шӯришчиён доҳили шаҳр гардиданд. Корол бо чанд нафари наздиқаш дар қалъаи Тауэр пинҳон шуд. Шӯришчиён қалъаро муҳосира намуда, таҳдид карданд, ки пинҳоншудагонро қатл хоҳанд кард. Ричарди II чаҳордахсола розигии вохӯрданро бо шӯришчиён дод. Ҳангоми вохӯрӣ шӯришгарон ба корол талабҳои худро пешниҳод карданд. Яке аз талабҳои онҳо барҳам задани тобеияти шахсӣ буд.

ОҶОЗИ ШҶРИШ. Моҳи

майи соли 1381 дехқонони якчанд деҳаи қисми шимолии Лондон одамонеро, ки андоз чамбӯварӣ менамуданд, пеш карданд. Дар як муддати кӯтоҳ шӯриш қисмати зиёди мамлақатро фаро гирифт. Шӯришгарон бо табар, шоха ва камон мусаллаҳ гардида, мулкҳои заминдоронро ғорат менамуданд. Сарвари шӯришро хунарманди деҳотӣ Уотт Тайлер ба уҳда дошт. Ў шахси зираку доно буда, дар Чанги Садсола низ ширкат варзида буд. Уотт Тайлер дар дастаҳои дехқонon тартибу ни-

Расми 102. Англисҳо ба баҳр мебароянд

он чумла, ба чамоа баргардондани ҷангалҳо, аз усқуфон баргардонидани заминҳо ва дар байни деҳқонон тақсим кардани онҳо. Корол ба ваъдааш вафо карда, ба гуфтушунид розӣ шуд ва ҳангоми гуфтушунид бо амри ӯ сарвари шӯришгарон қатл карда шуд. Шӯришчиёни бесарвармонда ҷи қор карданашонро надониста, дере нагузашта шикаст хӯрданд.

Дар баробари ин онҳо аз корол талаб карданд, ки барои замин маблағи начандон зиёд пардохта шавад. Корол ваъда дод, ки талабҳои шӯришчиёро иҷро мекунад. Қисми зиёди шӯришгарон ба ваъдаҳои корол бовар карда, шаҳри Лондонро тарк намуданд, вале қисми бештари шӯришчиён бо сардории Уотт Тайлер дар пойтахт монданд, то ки корол талабҳои хонро иҷро намояд. Шӯришчиён талабҳои нав низ пешниҳод намуданд, аз

Расми 103. Қалъа дар Эдинбург – пойтахти қадимаи Шотландия

Заминдорон ба деҳқонони шӯришгар чазоҳои мудҳишро раво диданд. Садҳо шӯришгарон қатл карда шуданд. Ҷон Боллро низ куштанд. Корол Ричарди II бо фармони худ Ҳамагуна гузаштҳои дар ҳаққи деҳқонон кардаашро бекор кард. Сарфи назар аз ин, соли 1381 Ҳамагуна меҳнати бемузд бекор карда шуда, барои камбағалон қонунҳои сабуқтар қабул гардиданд. Дар толи асри XV қариб Ҳамаи деҳқонони Англия озод шуданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Муттаҳидшавии Фаронса чӣ гуна сурат гирифт?*
2. *Нақши корол Филиппи II Август дар муттаҳид кардани Фаронса аз чӣ иборат буд?*
3. *Фаъолияти Филиппи IV Зебо ва моҳияти ислоҳоти ӯро тавсиф намоед.*
4. *Иёлоти Кулдро кӣ ва кай даъват кард?*
5. *Вазифаҳои Иёлоти Кулл аз чӣ иборат буд?*
6. *Забтқориҳои Вилгелми Норманӣ бо чӣ анҷом ёфт?*
7. *Сабабҳои шӯриши деҳқонон бо сарварши Уотт Тайлер кадомҳоянд?*
8. *Ҷон Болл кист?*
9. *Шӯриши дар Лондон бо чӣ анҷом пазируфт?*
10. *Корол бо шӯришчиён чӣ хел муносибат кард?*

§ 29. ҶАНГИ САДСОЛАИ ФАРОНСА ВА АНГЛИЯ

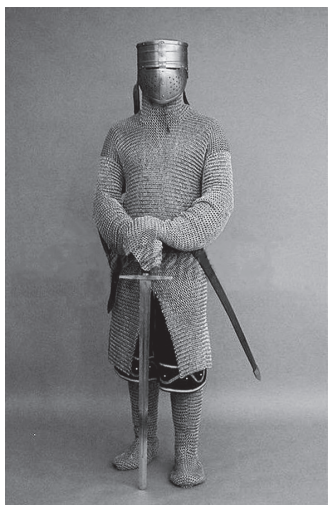
САБАБҶОИ ҶАНГ. Дар асри XIV дар байни Англия ва Фаронса ҷанг оғоз гардида, он зиёда аз сад сол (1337-1453) давом кард.

Короли Фаронса мехост, ки кишварашро муттаҳид созад, вале муттаҳидшавии Фаронса бе ҳамроҳшавии вилояти Аквитания ғайриимкон буд. Аквитания бошад, дар ихтиёри Англия буда, манбаи муҳимми воридот ба хазинаи кишвар ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ Англия Аквитанияро ба Фаронса додан намехост. Аз сӯйи дигар, Англия ният дошт, ки мулкҳои аздастрафтаашро аз Фаронса баргардонад. Ачибаш он буд, ки феодалҳои ҳар ду кишвар ҷангро ба хоҳири ба даст овардани сарват пазируфтанд. Зиддияти байни Англия ва Фарон-

са барои шаҳрҳои бойи музофоти Фландрия сабаби дигари оғози чанг буд.

Дар оғози Чанги Садсола лашкари корони Фаронса, ки аз дастаҳои савораи ритсарӣ иборат буд, ашрофон роҳбарӣ мекарданд. Ритсарҳо дар рафти чанг мустақилона фаъолият доштанд.

Лашкари англис хуб таълим дода шуда буд. Корони Англия бевосита ба артиш роҳбарӣ мекард. Аз ҳисоби деҳқонони озод лашкари пиёдагарди мунтазам таъсис ёфта буд. Аслиҳаи асосии аскарони пиёданом камони калон ба ҳисоб мерафт, ки тири он то ба масофаи 600 қадам ба нишон мерасид.

Расми 104. Ритсарӣ асрҳои XI–XIII

Англисҳо лашкари баҳрнаварди пурзӯре доштанд. Онҳо дар муҳорибаи баҳрӣ дар соҳилҳои баҳри Фландрия флоти фаронсавихоро торумор карданд. Баъд аз ин дар чанги байни Англия ва Фаронса муддате оромӣ ҳукмрон гардид, вале пас аз чанд соли дигар амалиёти ҷарбӣ аз нав оғоз гардиданд. Ба англисҳо муяссар шуд, ки Нормандияро ишғол намуда, ҳучумро ба тарафи Фландрия ва аз он ҷо ба самти шаҳри Париж идома диҳанд. Дар ин самт англисҳо ба муқовимати саҳти фаронсавиҳо дучор шуданд.

Соли 1356 дар наздикии шаҳри Пуатеи воқеъ дар чанубии Луара муҳорибаи калон ба амал омад. Англисҳо мавқеи худро бо девори ҷӯбини баланд мустаҳкам карда буданд. Фаронсавиҳо расида омадани неруҳои асосии ҷарбиро интизор нашуда, ба амалиёти чангӣ шуруъ карданд, вале камонварони англис сафҳои ҷузъу томҳои лашкари фаронсавиҳоро раҳна карданд. Дар натиҷа лашкари фаронсавиҳо шикаст хӯрда, роҳи фирорро пеш гирифт. Бештар аз 5 ҳазор ритсарҳои фаронсавӣ кушта шуда, қисми дигар ба асирӣ афтоданд.

КОРНАМОИҲОИ ЖАННА Д'АРК. Дар муборизаи зидди англисҳо қахрамондухтари фаронсаवि Жанна д'Арк корнамоии бемислу монанд нишон дод. Дар бораи Жанна д'Арк овозаю ривоятҳои хеле зиёде мавҷуданд. Ҳамзамон менависанд, ки ӯ духтари қоматбаланд, боирода, часур ва боқуввати деҳотӣ будааст. Вай дар байни мардуми камбағал ба воя расидааст. Истилогарон чандин маротиба ба деҳаи онҳо ҳуҷум оварда, мардумро ғорат карданд. Жаннаи ҷавон бовар дошт, ки Худованд ӯро барои ватанро аз душманон химоя кардан офаридааст. Ҳанӯз синни ҳаждаҳро пур накарда, Жанна барои дифои ватан зодгоҳашро тарк мекунад. Ӯ сабаби аз хона рафтаниашро чунин арзёбӣ менамояд: «Ба ҷуз ман дар олам ҳеч кас шоҳигарии Фаронсаро дифоъ карда наметавонад». Жанна аҳолиро бовар кунонд, ки Худованд хоҳони аз ватани ӯ баромада рафтани англисҳо аст. Дар роҳи мубориза бар зидди истилогарони англис Жанна ба мушкилиҳои зиёде мувоҷеҳ шуд, вале онҳоро бо иродаи қавӣ ва истодагари таниҳо ба ӯ хос паси сар кард. Жанна ба

Расми 105. Асир гирифтани Жанна д'Арк

мушкилии зиёде ба қалъаи Луара расида, бо вориси тахти Фаронса вохӯрд. Дарбориён ба Жанна бовар ҳосил намуданд. Ба андешаи онҳо иштироқи Жанна д'Арк дар набардҳо метавонад руҳияи ҷанговаронро афзун гардонад. Аз ин рӯ ба Жанна дастаи ритсарҳоро ҳамроҳ карда, ба ёрии орлеаниҳо фиристоданд. Қабл аз ҳуҷум Жанна ба англисҳо мактуб фиристода, талаб кард, ки калиди ҳамаи шаҳрҳои забтшударо баргардонанд, таниҳо баъди ин дар байни англисҳо ва фаронсаविҳо сулҳ баста мешавад. Дар мактуб гуфта шуда буд, ки англисҳо бояд товони ҷангро дода, аз Фаронса баромада раванд. Дар акси ҳол, ба англисҳо чунон шикаст хоҳад дод, ки онҳо онро дар тули ҳазор сол дар хотир надоранд. Омадани Жанна ба Орлеан дар ҷанги зидди анг-

лисо марҳалаи ҳалқунандаро оғоз намуд. Қахрамониҳои ӯ чанговаронро ба ҳайрат меовард. Баъди нуҳ рӯзи муосираи Орлеан англисо ба тарафи шимол ақибнишинӣ карданд. Пас аз ин воқеа, одамони одӣ ба лашкари Жаннаи часур мепайвастанд. Ба ӯ муяссар гардид, ки қисми зиёди Фаронсаро аз англисо озод намояд.

Расми 106. Сӯзонидани Жанна д'Арк

ҚАТЛИ ЖАННА Д'АРК.

Оҳиста-оҳиста сафи лашкари фаронсавӣ аз ҳисоби ихтиёриён афзун гардида, боиси ташвиши ашрофон шуд. Жанна аз император чандин маротиба тақозо намуд, ки ӯ иҷозат диҳад, то ки ба шаҳри Париж дохил гардад, вале император ба вай ҷавоби мусбӣ надод. Дарбориён бо император забон як карда, барои ба Париж ворид шудани ӯ роҳ надоданд.

Вале Жанна хост, ки дар ҷавоб бо дастаи сарбозони начандон калон воридаи Париж гардад, лекин бургундиҳо хучуми ӯро

баргардонданд. Жанна дар ин задухӯрд ярадор шуда, ақибнишинӣ кард. Дар ҳамин ҳолат бургундиҳо Жанна д'Аркро асир гирифта, ба англисо фурӯхтанд. Ҳарчанд Жанна барои ба тахт нишастани император Карл заҳмати зиёде кашида бошад ҳам, бо вучуди ин император барои озод кардани ӯ кӯшише ҳам накард.

Жаннаро муҳлати зиёд ба гардану пойҳояш завлона баста, дар қафаси оҳанини ҳабсхона нигоҳ доштанд. Англисо Жаннаро ҳамчун чодугар муттаҳам карда, ба додгоҳи инквизитсия доданд. Моҳи майи соли 1431 Жанна д'Арк дар шаҳри Руан дар оташ сӯзонид шуд. Баъд аз 25 сол императори Фаронса аз додгоҳ аз нав дида баромадани ҳукномаи Жанна д'Аркро тақозо намуд. Додгоҳ ҳукномаи дод-

гоҳи инквизитсияро бекор кард. Дар асри ХХ Папаи Рим Жанна д'Аркро валӣ ва шахси муқаддас эълон намуд.

АНҶОМИ ҶАНГИ САДСОЛА. Баъди дар оташ сӯзондани Жанна д'Арк дар Фаронса ҷангҳои озодихоҳона аз нав авҷ гирифтанд. Дар Нормандия даҳҳо ҳазор деҳқонон ба муқобили англисҳо бархостанд. Ин ҷанг барои англисҳо ҳалокатовар буд.

Императори Фаронса бо герсоги Бургундия сулҳ баст. Дар шаҳри Париж бар зидди англисҳо шӯриш ба амал омад ва он аз истилогарон озод карда шуд. Императори Фаронса лашкари мунтазам ташкил намуда, шумораи тӯпҳои онро зиёд кард. Дар лашкар интизومي саҳт ҷорӣ намуд. Бо дастгирии деҳқонони шӯришбардошта шаҳри Нормандия аз англисҳо озод гардид. Англисҳо аз Аквитания ҳам пеш карда шуданд. Соли 1453 охириин таҷяғҳои англисҳо дар Аквитания – шаҳри Бордо таслим шуд ва бо ҳамин Ҷанги Садсола бо ғалабаи Фаронса хотима ёфт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. *Сабабҳои ҷанги 100-соларо баён намоед.*
2. *Жанна д'Аркро тавсиф кунед.*
3. *Қадам воқеа Жанна д'Аркро водор намуд, ки яроқ ба даст гирад?*
4. *Қаҳрамони Жанна д'Арк дар муҳорибаи Орлеан аз чӣ иборат буд?*
5. *Жанна д'Арк барои чӣ дар оташ сӯзонида шуд?*
6. *Ҷанги Садсола кай бо қадам натиҷа ба охир расид?*
7. *Дар бораи муҳорибаҳои ҷанги байни Фаронса ва Англия нақл намоед.*
8. *Дар бораи ҷанги Садсола тасаввуроти худро баён кунед.*

§ 30. ҶАРАКАТИ ГУСИЁН ДАР ЧЕХИЯ

ОҶОЗИ ҶАРАКАТИ ГУСИЁН. Дар миёнаҳои асри XIV қороли Чехия Карли I императори Рими Муқаддас интиҳоб гардид. Чехия бошад, яке аз музофотҳои пуриқтидори империя ҳисобида мешуд. Маҳз аз ҳамин сабаб, Чехия ҳуқуқи ба мансаби императорӣ интиҳоб шуданро дошт. Ҳокимони дигар музофотҳо бошанд, чунин ҳуқуқ надоштанд.

Дар асри XIV дар Чехия соҳаи кишоварзӣ рӯ ба тараққӣ ниҳод. Дар истехсоли нукра Чехия дар Аврупо ҷойи аввалро ишғол менамуд. Аз он танга сикка зада мешуд. Дар шаҳрҳои Чехия бештар аз 200 навъи хунармандӣ, аз он ҷумла, моҳут-бофӣ ва истехсоли зарфҳои шишагӣ ба роҳ монда шуда буд. Аз Чехия роҳи муҳимми тичоратӣ мегузашт. Дар шаҳри Прага дар як сол ду маротиба ярмарка доир гардонида мешуд, ки дар он тоҷирон аз Лаҳистон, Олмон, Италия ва мамлакатҳои дигар иштирок мекарданд.

Дар давраи императории Карл I шаҳри Прага маркази империя гардид. Аҳолии он зиёда аз 40 ҳазор нафарро ташкил медод. Дар ин ҷо пули машҳури Карл ва калисои ҷомеъ бунёд карда шуданд.

Феодалҳои калон – панҳо зиндагии бо карру фар доштанд. Дар деҳот уҳдадорҳои феодалии баршина ва андози пулию молӣ вучуд доштанд. Аз вазнинии ин уҳдадорӣ деҳқонон норозигӣ баён мекарданд. Дар шаҳрҳои Чехия хунармандон ва тоҷирони олмонӣ низ сокин шуда буданд. То миёнаҳои асри XIV дар шӯрои шаҳри Прага ягон нафар чех набуд. Инчунин қонҳо низ дар дасти олмониҳо буданд. Хунармандон ва тоҷирони чех кӯшиши бисёр мекарданд, ки дар идоракунии шаҳр ширкат варзанд.

Дар Чехия калисои католикӣ заминдори калон ба ҳисоб мерафт. Он аз се як ҳиссаи заминҳои ҳосилхезро ихтиёрдорӣ мекард. Ба ускуфони Прага 14 шаҳру 900 деҳа тааллуқ дошт. Дайрҳо сарватманд гардида буданд.

Ҳокимони шаҳрҳо низ намехостанд, ки ба рӯҳониён тобеъ бошанд. Деҳқонон ва камбағалони шаҳр муқобили калисо баромада, инчунин барои заиф гардондани зулми феодалӣ мубориза мебуданд.

Расми 107. Ян Гус

ЯН ГУС. Дар ибтидои асри XV дар яке аз калисоҳои на он қадар калони шаҳри Прага мардуми зиёд ҷамъ омада, суханронии профессори Донишгоҳи Прага Ян Гусро гӯш мекарданд. Ӯ мансабдорони калисои Римро барои мансаб-фуруши ва ҳилаю найрангашон танқид мекард.

Расми 108. Ян Гус дар маҷлиси суд

Ян Гус баъд аз танқиди руҳониён ислоҳоти калисоро талаб кард. Аз калисою усқуфон ва дайрҳо кашида гирифтани сарват ва заминҳоро тақозо намуд. Дар Чехия бояд калисо на ба Папа, балки ба корол тобеъ бошад. Ба андешаи Ян Гус ба муқобили Папа бояд қувва истифода бурд. Ӯ талаб кард, ки пардохти маблағ барои расму оинҳо бекор карда шавад. Худшиносии мардуми чех бояд дар заминаи таълими забони модарӣ сурат гирад. Ян Гус грамматикаи забони чехиро шахсан таҳия кард. Ян Гус ватану халқи худро аз самими дил дӯст медошт. Ӯ ба мардуми чех мурочиат карда мегуфт, ки чехҳо бояд сарвар бошанд, на аз қафои фаронсавихою немисҳо раванд. Ян Гус ҳаёти қашшоқонаи деҳқонро беадолатӣ мешуморид. Усқуфони Прага Ян Гусро барои ташвиқу тарғиб аз калисо маҳрум сохт. Ян Гус Прагаро тарк карда, ду сол дар ҷануби Чехия умр ба сар бурда, дар байни деҳқонон бар зидди беадолатии калисо ва Папаи Рим баромад мекард.

Папаи Рим Ян Гусро ба анҷумани олии руҳониён даъват намуд, ки он дар шаҳри Констансаи ҷануби Олмон доир

гардид. Император ба Ян Гус ваколатномаи муҳофизаткунандаро супорида, ба ӯ бехатарӣ ваъда кард, то ки ба Констанса рафта, ақидаи худро муҳофизат намояд, вале Ян Гус ҳис кард, ки ба вай марг таҳдид карда истодааст. Аз ин рӯ пеш аз рафтаниаш васиятнома навишт.

Дар Констанса Гусро занҷирбанд карда, ним сол дар зиндони намноку хунук нигоҳ доштанд. Баъд парвандаи ӯ дар мурофиаи додгоҳи калисо баррасӣ карда шуд. Додраси калисои католикӣ Ян Гусро бидъаткор ва кофир эълон намуда, талаб кард, ки аз ақидаҳои худ даст кашад. Ян Гус гуфт, ки: «Вичдони худро тағйир дода наметавонам. Агар аз ҳақиқат даст кашам, пас чӣ тавр ба чашмони халқ нигоҳ мекунам? Охир, ман ҳақгӯйию ҳақталаби ро талқин менамудам!».

Соли 1415 Ян Гусро дар оташ сӯзонданд.

Расми 109. Нишони Чехия

ҶАНГҲОИ ГУСИЁН. Дар оташ сӯзондани Ян Гус боиси ғазабу изтиробии мардуми чех гардид. Шумораи зиёди деҳқонон аз суҳанрониҳои Ян Гус илҳом гирифта, худро пайравони ӯ, яъне «гусиён» номиданд. Баъди қатли Ян Гус ҷонибдорони ӯ аз мубориза даст накашиданд.

Соли 1419 дар Прага шӯриш ба амал омад. Ҳунармандону камбағалон ба шаҳрдорӣ даромада, аз тирезаҳои он ҳокимони бадкинро берун мепартофтанд. Ба шӯришгарон муяссар гардид, ки дар маркази муддате ҳокимиятро ба даст оранд. Онҳо аз шаҳр сарватмандону ашрофони немисро пеш карданд. Шӯришчиён дайрхоро ғорат намуда, хизматгори калисоро мекуштанд ва ё аз шаҳр меронданд. Аз ин ҳолат панҷо истифода бурда, заминҳои калисоро забт карданд.

Лашкари гусиён аз пиёдагардон иборат буда, асосан, бо занҷир, табар, чӯб ва ханҷар мусаллаҳ буд. Роҳбарии ҳаракати гусиёнро собиқ ритсар Ян Жижка ба зимма дошт. Ӯ дар яке аз ҷангҳо аз сараш захм бардошта, дар натиҷа кӯр

мешавад. Баъди фавти Ян Жижка ба лашкари гусиён лашкаркаши дигар рохбарӣ кард.

Гусиён маҷлиси халқӣ ташкил намуданд. Ҷойи дӯстдоштаи маҷлиси халқӣ кӯҳи Табор, ки он дар ҷануби Чехия воқеъ буд, ба шумор мерафт. Мардуми зиёде ба ин ҷо омада, шаҳри Табори ба кӯҳи ҳамномро бунёд карданд. Дар ҳаракати Гусиён ду ҷараён вучуд дошт—табориҳо ва эътидолиҳо.

Расми 110. Ян Жижка

Қисми асосии гусчиёро табориҳо ташкил медоданд. Онҳо аз деҳқонон, ҳунармандон ва камбағалони шаҳр иборат буданд. Шахсо-не, ки ба Табор меоманданд, пулҳои худро ба сандуқи хайрияи махсус, ки дар кӯча гузошта шуда буд, мепартофтанд. Маблағи ҷамъгардида барои мусаллаҳшавии шӯришчиён ва ёрӣ ба камбағалон истифода мешуд. Дар Табор ҳама баробарҳуқуқ буда, якдигарро дӯсту бародар ва хоҳар мешумориданд.

Гурӯҳҳои дигари гусиён эътидолиён номида мешуданд, ки онҳо аз ҳунармандон, тоҷирон ва феодалони чех иборат буданд. Эътидолиён мекушиданд, ки таъсири калисои католикиро заифтар кунанд ва мулку заминҳояшро кашада гиранд.

Дар рафти ҷанг байни табориҳо ва эътидолиҳо задхӯрдҳои шадид ба амал омаданд. Соли 1434 дар шаҳрчаи Липана, ки дар қисмати шарқии Прага ҷойгир аст, эътидолиён ба табориҳо дарафтоданд. Ин муҳориба бо шикасти табориҳо анҷом ёфт.

Натиҷаи муборизаи гусчиён ба он оварда расонид, ки аҳолии бисёр шаҳрҳои Чехия аз чехҳо иборат гардид.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Карли I барои нешрафти Чехия кадом тадбирҳоро амалӣ намуд?
2. Калисои католикӣ дар Чехия чӣ мақом дошт?

3. *Чаро номи Ян Гус машхур аст?*
4. *Сабабҳои ҷанги гусчиён дар Чехияро баён кунед.*
5. *Табориҳо ва эйтидолиҳо аз ҳамдигар чӣ фарқ доштанд?*
6. *Шахсияти Ян Жижкаро муайян кунед.*
7. *Чаро дар байни эйтидолиҳо ва табориҳо низоъ сар зад ва он бо чӣ анҷом ёфт?*
8. *Ҷангҳои гусчиён чӣ натиҷа доданд?*

§ 31. РУС ДАР МУҚОБИЛИ МУҒУЛҲОИ ИСТИЛОГАР

ҲАМЛАИ АВВАЛИНИ МУҒУЛОН. Соли 1207 Чингизхон заминҳои ҳавзаи дарёи Иртишро ишғол намуда, онро ба яке аз улусҳои Муғулистон табдил дода, сарварию онро ба писари калониаш Ҷучӣ супорид. Муғулҳо то солҳои 30-юми асри XIII ба забти Чин ва Осиёи Марказӣ банд буданд. Онҳо барои забткорию дар пеш истода, доир ба вазъи идорайи давлат, хоҷагӣ ва ҳарбии кишварҳои аврупоӣ маълумоти ҷосусӣ ҷамъ мекарданд.

Баҳори соли 1223 лашкари си-ҳазорнафараи муғул бо сарварию Чебе ва Субадай ба тарафи Аврупои Шарқӣ раҳсипор шуд. Муғулҳо ба хонҳои қипчоқҳо шикаст доданд. Хонҳои қипчоқ аз князҳои рус ёрӣ хостанд.

Дар санаи 31 майи соли 1223 милодӣ дар наздикии дарёи Калка дастаҳои муттаҳидаи русу қипчоқҳо бо неруҳои асосии муғулҳо вохӯрданд. Князи Киев Мстислав Романович бо дастаи сарбозони худ аз дур шикастхӯрии ҷузъу томҳои лашкари Русро тамошо мекард. Дар рӯзи сеюми муҳориба князи Киев бо ҷанговаронаш силоҳи худро ба замин гузошта, ба Субадай ваъда дод, ки ӯ бе ягон мамоният ба Рус хоҳад даромад. Сарфи назар аз ин рафтараш, князи Киев бо ҳамроҳии ҷанговарон аз тарафи муғулҳо ваҳшиёна ба қатл расонда шуд.

ҲУҶУМИ НАВИ МУҒУЛҲО. Соли 1235 муғулҳо дар қурултои худ, ки дар Қароқорум – пойтахти давлати Чингизхон баргузор гардида буд, қарор қабул карданд, ки барои забти кишварҳои Аврупо лашкар кашида шавад. Сарварию ин лашкаркаширо писари Ҷучӣ – Ботухон ба уҳда дошт. Субадай мушовири ӯ буд.

Охири соли 1236 муғулҳо артиши Булғори Волгаро шикаст дода, баъд соли дигар қипчоқҳо ва мардуми қаламрави байни рӯдҳои Волга ва Днепрро ба худ тобеъ карданд.

Ботухон дар муқобили Рус 120-140 ҳазор ҷанговарро истифода бурд, ки тахминан 40-50 ҳазорашро муғулҳо ташкил мекарданд.

ҲУЧУМИ БОТУХОН БА РУС. Зимистон Ботухон ба

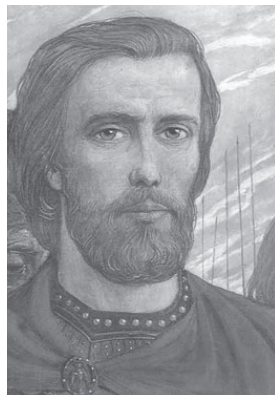
Расми 111. Ботухон

қаламрави князигарии Рязан дохил гардид. Баъди забти ин князигарӣ ӯ ба тарафи князигарии Владимир ҳаракат кард. Князи Рязан Юрий Всеволодич дар тули як моҳ нерӯҳои ҳарбии худро дар Коломна ҷо ба ҷо кард. Дар наздикии Коломна қариб тамоми лашкари Владимир торумор карда шуда, бо ҳамин тақдири шимолу шарқии Рус ҳал гардид. Маскав, ки дар он давра шаҳр – қалъаи начандон калон буд, ба ғоратгарон муқобилат карда натавонист. Баъди панҷ рӯз муғулҳо Маскавро забт карда, онро талаю тороч карданд. Баъди Маскав муғулҳо боз 14 шаҳри Рус, аз он ҷумла, Ростов, Суздаль, Ярослав, Кострома, Углич, Дмитров, Твер, Юрев ва Владимирро забт ва ғорат карданд.

Тирамоҳи соли 1240 Ботухон бо лашкари бузурги худ ба самти ҷануби Рус ҳаракат кард ва аз рӯди Днепр гузашта, ба Киев наздик шуд. Ба мудофияи Киев княз Даниил Романович роҳбарӣ мекард. Муҳофизони шаҳр ҳашт рӯз мардонавор ҳучумҳои муғулҳоро пас гардонданд. Дар рӯзи нухум ба муғулҳо муяссар шуд, ки шаҳри Киевро ба даст дароранд.

Баҳори соли 1241 лашкари Ботухон ба самти Ғарб ҳаракат кард. Ягон кишвари ғарбӣ натавонист, ки ба муғулҳо муқобилати сазовор нишон диҳад. Аврупои дар ҳолати па-

роқандагии феодалӣ қарордошта дар муқобили Ботухон истода ҳам наметавонист. Лашкари Ботухон дар давоми як сол Лаҳистон, Маҷористон, Чехия ва кишварҳои нимҷазираи Балканро ба харобазор табдил дода, ба сарҳади Италия баромад. Дар Маркази Аврупо шаҳри Венаи Австрия ва шаҳри Оломоутси Чехияро ба даст овард, вале охири ҳамон сол, дар лаҳзаи ҳалқунандаи тақдирӣ Аврупои Ғарбӣ Ботухон лашкарашро ба Шарқ, ба даштҳои поёноби Волга бозпас хонд.

Расми 112. Дмитрий Донской

ОЗОДШАВИИ РУС. Дар тули асрҳои XIII–XV князҳои Рус ба муқобили истилогарони муғул мубориза мебуданд, вале дар аввал дар ин мубориза на ҳамаи князҳо фаъолона иштирок мекарданд. Ниҳоят, ташаббуси мубориза бар зидди муғулҳоро князи Маскав ба даст гирифт. Князи Маскав Дмитрий Донской ба хони муғулҳо итоат намекард ва андоз ҳам намепаardoхт. Аз ин рӯ Урдаи Тилоӣ бар зидди ӯ лашкар кашид. Дмитрий Донской бо лашкари пурзӯри худ ба “пешвоз”-и лашкари муғулҳо баромад ва 8 сентябри соли 1380 дар майдони Куликово, ки дар соҳили дарёи Дон воқеъ гардидааст, ба муғулҳо шикаст дод. Дар ин муҳориба аз ҳар ду тараф то 300 ҳазор сарбоз талаф ёфт, вале соли 1382 муғулҳо аз нав ба Маскав ҳучум намуда, онро ишғол ва талаю тороч карданд. Князи Маскав ва князҳои дигари Рус мисли пештара ҳар сол аз халқ андоз ғундошта, ба хони муғулҳо месупориданд.

Маълум буд, ки сарзамини Рус дар парокандагӣ аз зери зулми муғулҳо озод шуда наметавонад. Аксари князҳо эҳсос мекарданд, ки танҳо дар муттаҳидӣ озодӣ ба даст оварда метавонанд. Муттаҳидшавии князҳои Рус дар атрофи Маскав, махсусан дар солҳои ҳукмронии Ивани III вусъат ёфт. Баъзе князҳо ихтиёран ба князи Маскав ҳамроҳ мешуданд. Қисми дигари князҳо аз ин кор саркашӣ мекарданд. Бинобар

ин Ивани III онхоро зӯран ба худ тобеъ мекард. Яке аз чунин князигариҳо Новгороди Бузург буд. Ивани III ба Новгород лашкар кашида, онро таслим карда, пароканда намуда, рамзи истиқлолияти Новгороди Бузург – Зангӯларо ба Маскав овард.

Расми 113. Ивани III

Дар натиҷаи ин, князии Маскав то рафт пурзӯртар мешуд. Ивани III артиши муттаҳидаи Русро ташкил намуда, дигар ба хонҳои Урдаи Тиллоӣ андоз намесупорид. Саркашии Ивани III қахру ғазаби хони Муғул – Аҳмадро ба вучуд овард. Ӯ талаб кард, ки Ивани III ба ӯ андози ҳарсоларо пардозад, вале аз князи Маскав ҷавоби рад гирифт. Барои ҳамин Аҳмадхон бар зидди ӯ лашкар кашид.

Тобистони соли 1480 милодӣ лашкари сад-ҳазорнафараи Аҳмадхон ба шоҳоби рӯди Ока – Угра наздик шуда, дар муқобили лашкари Ивани III камин гирифт. Ҳар ду тараф ҳам ба ҳучум намегузаштанд. Аҳмадхон бо лашкараш дар ин ҷо то оғози зимистон истода, ба ҳучум чуръат накарда, ақиб баргашт. Бо ҳамин сарзамини Рус аз зулми муғул, ки он қариб 240 сол давом кард, озод шуд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Лашкаркашии муғулҳо ба сарзамини Рус кай оғоз ёфт?
2. Задухӯрдҳои аввалини муғулҳо бо князҳои Рус кай рух доданд?
3. Ботухон кай ба сарзамини Рус лашкар кашид?
4. Қисмати Шимолию Шарқии Русро муғулҳо кай забт карданд?
5. Дар Аврупо муғулҳо кадом давлатҳоро ишғол намуданд?
6. Забткориҳои Муғул Русро ба кадом ҳолат гирифтोर кард?
7. Сарзамини Рус аз зери зулми муғул кай ва чӣ тавр озод шуд?

§ 32. ТАМАДДУНИ АВРУПОИ ҒАРБӢ ДАР АСРҶОИ ХӢ–ХV

Дар баробари ба вучуд омадани давлатҳои марказиятнок дар шаҳрҳои онҳо олоти қор ва усулҳои истехсол такмил

меёфтанд. Пешрафти фарҳанг ба ихтирои намудҳои нави олоти меҳнат шароит фароҳам меовард. Ҳатто баъзе намуҳои афзори кори механикӣ низ ихтироъ карда шуданд.

Масалан, дар истеҳсоли маъдан ва коркарди он ҳунардон аз муҳаррикҳои обӣ истифода мебуданд. Муҳаррикҳои бо об ҳаракаткунанда самаранокии кори косибонро ҳам аз ҷиҳати сифат ва ҳам аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот афзун гардонданд.

Расми 114.

И.Гутенберг

Дар як қатор минтақаҳои Аврупо дар маҷрои дарёҳои начандон калон обанборҳо месохтанд. Оби онҳоро дар вақти зарурӣ аз тариқи новаҳои махсус, ки аз ҷӯй ба он мерехт, ба парраҳои муҳаррики обӣ равона мекарданд. Муҳаррик бошад, бо тире ба механизми дигар пайваست карда шуда, дар баъзе мавридҳо ба тири кӯраи домнагӣ пайваст буд. Муҳаррик ба кӯра ҳавои гарм ворид мекард. Дар натиҷаи ҳосил шудани ҳарорати баланд дар кӯра маъдан ғудохта мешуд.

Баъд филизи тайёро тавассути асбобҳои махсуси ҳарротӣ ба шакли лозимӣ медароварданд. Барои ба баландӣ бардоштани муҳаррику борҳои вазнин афзорҳои борбардорӣ низ ихтироъ карда шуд.

ТЕХНИКАИ ҲАРБӢ. Оҳану ҷӯян ашёи зарурии истеҳсоли яроқи оташфишон буд. Дар асри XV барои фатҳи қалъаҳо аз тӯпҳои вазнин истифода бурда мешуданд. Аслиҳаи оташфишони дастӣ низ такмил меёфтанд. Дар ибтидои асри XVI барои аскарҳои пиёданӣ мушкет ихтироъ карда шуд, ки тири он дар масофаи 150-200 қадам ба нишон мерасид.

Акнун сарбоз аз масофаи дур душманро ба нишон гирифта, парронда метавонист. Қалъаҳои мустаҳкам низ барои фатҳ кардан дастрас гардиданд. Ритсарҳои савора ҷояшонро ба сарбозони мусаллаҳ бо ин аслиҳаи оташфишон доданд.

Дар асри XV киштии сабуки тезҳаракат низ сохта шуд, ки онро «кема» (Каравелла) меномиданд. Ба воситаи он ба роҳи дур сафар кардан мумкин буд.

ИХТИРОИ ДАСТГОҲИ КИТОБЧОПКУНӢ. Рушди хунармандӣ ва тиҷорат саводнокии мардуми сокини шаҳрҳои Аврупоро тақозо мекард.

Аввал навиштани китобҳоро руҳониён ба уҳда доштанд. Бо мурури замон дар шаҳрҳо устохонаҳои чопи китобҳо пайдо шуданд. Пас аз ин китобҳоро рӯйнавис низ мекарданд. Китобхонаҳо бошанд, на фақат дар калисою дайрҳо, инчунин, дар донишгоҳҳо, қасри шоҳ ва хонаи мансабдорону сарватмандон низ пайдо шуданд.

Дар асри XIV дар Аврупо китобҳои дастнавис талаботи мардумро қонеъ гардонда наметавонист. Устоҳо аз ҷӯб ва мис нақши ҳарфҳоро бурида, тайёр мекарданд. Ин кор заҳмат ва вақти зиёдро талаб мекард. Барои ҳамин устоҳо усули осони чопи китобро ҷустуҷӯ мекарданд.

Соли 1445 Иоганн Гутенберги олмонӣ дастгоҳи китобчопкуниро ихтироъ кард. Дар натиҷаи заҳмати зиёд ӯ рехтани ҳарфҳои алоҳида (литери)-ро кашф намуд. Ба воситаи он сатрҳо ва саҳифаҳо ҳуруфчинӣ мешуданд. Гутенберг дастгоҳи чопкуниро ихтироъ карда, соли 1450 тавассути он аввалин китобро чоп кард. Аз он давра сар карда, китобчопкунӣ дар Аврупо паҳн шуд. То охири асри XV дар 1100 чопхонаи мамлакатҳои Аврупо 40 ҳазор номгӯӣи китоб бо теъдоди 25 миллион нусха рӯӣи чопро диданд. Китобҳо бо чандин забони халқҳои Аврупо оид ба донишҳои гуногуни адабӣ ва илмӣ чоп мешуданд.

Китобчопкунӣ яке аз беҳтарин дастовардҳои тамаддуни асримиёнагии инсоният аст.

САӢӢАТИ МАРКО ПОЛО. Аврупоиён баъди лашкаркашиҳои салибӣ ба ҷаҳон бо ҷашми дигар нигаристанд. Аз он ҷумла, кишварҳое, ки дар масофаи хеле дур воқеъ гардида буданд, диққати онҳоро бештар ҷалб намуданд. Аз сӯйи дигар, сайёҳон кишварҳои зиёди дар масофаи хеле дур

воқеъбударо тамошо карда, бо таассуроти тоза ба ватан бармегаштанд. Масалан, тоҷир ва сайёҳи машҳури венециягӣ Марко Поло дар тули 25 соли асри XIII кишварҳои Шарқи Дурро омӯхта, аз худ китобҳои аҷоибро боқӣ гузоштааст.

Расми 115. Марко Поло

Марко Поло якчанд сол дар Чин умр ба сар бурдааст. Ӯ шахси боғайрату лаёқатманд буд. Бо ҳамин сабаб, ба императори Чин маъқул шуд. Марко Поло супоришҳои императорро бо сифати баланд иҷро мекард, барои ҳамин император идоракунии яке аз музофотҳоро ба ӯ месупорад. Марко Поло ба воситаи роҳи обӣ ба ватанаш – Италия баргашт ва китобро дар бораи зиндагӣ ва урфу одатҳои мардуми Осиё навишт. Ин асар «Китоби Марко Поло» номгузори карда шудааст. Он солҳои тулонӣ барои

тартиб додани харитаҳо мавриди истифода қарор дошт.

ПЕШРАФТИ МАОРИФ. Дар асри XIII дар баъзе мамла-

Расми 116. Донишҷӯён ҳангоми машгулият. Асри XIV

катҳои Аврупо аввалин мактабҳои олӣ – донишгоҳҳо ҳам таъсис ёфтанд. Донишгоҳҳо, асосан, дар шахрҳои бунёд меёфтанд, ки шумораи аҳолияшон бисёр бошад. Дарсҳо дар ин донишгоҳҳо бо забони лотинӣ сурат мегирифтанд. Дар донишгоҳҳо факултаҳо таъсис дода шуда буданд. Машгулиятҳоро

омӯзгорон, магистрҳо ва ё профессорон мегузаронданд. Донишҷӯён бошанд, ҷойҳои асосии лексияҳоро менавиштанд. Мубоҳисаи донишҷӯёну омӯзгорон донишу малакаи онҳоро

мукаммал мегардониданд. Дар асри XV дар Аврупо 65 донишгоҳ мавҷуд буд. Донишгоҳҳои Париж (Фаронса), Болония (Италия), Оксфорд (Англия), Прага (Чехия), Краков (Лахистон) аз ҷумлаи машхуртарини онҳо буданд.

ИЛМ. Дар марҳалаи охирини асрҳои миёна як зумра олимони забардасти аврупоӣ ба камол расиданд. Яке аз онҳо профессори донишгоҳҳои Оксфорди Англия ва Парижи Фаронса Рочер Бэкон буд. Ба андешаи Бэкон мақсади илм омӯзиши табиат ва ба хизмати инсон додани он мебошад. Бэкон худаш бо моддаҳои гуногун таҷриба гузаронда, ба кашфиёту ихтирооти муҳим муваффақ шуда буд.

ТАВЛИДИ МАДАНИЯТИ ЭҶӢ – РЕНЕССАНС. Дар охири асри XIV – аввали асри XV дар Италия маданияте тавлид ёфт, ки онро Эҷӣ номидаанд. Маълум аст, ки маданияти Эҷӣ аз тамаддунҳои Хилофати Араб ва Сомониён сарчашма гирифтааст. Маданияти Эҷӣ ба Италия ва баъд ба давлатҳои дигари Аврупо ҳамон вақте ворид гардид, ки калисои католикӣ ва Папаи Рим бар зидди ҳама гуна донишхое, ки ба қолабҳои ин дин мувофиқат намекарданд, муборизаи шадид мевард.

Расми 117. Санъати меъмории Ренессанс дар асри XVI

Сарфи назар аз ин, аҳли тараққиҳоқ ва инсондӯсти Аврупо, аз он ҷумла, намояндагони пешқадами маориф, илм, адабиёт, санъат ва шахсиятҳои сиёсӣ рӯ ба маданияти пешқадами Юнон ва Рими қадим оварданд. Онро омӯхта, аз нав эҷӣ карда, дар байни мардум паҳн менамуданд. Дар баробари ин асархое

эҷод мекарданд, ки онҳо мағз андар мағз аз ғояҳои инсондӯстӣ саршор буданд. Дар ин давра ва асрҳои XVI-XVII маданияти Эҷӣ (Ренессанс) дар мамлакатҳои пешқадами Аврупо гул-гул шукуфт. Он ба майдони таърих шахсиятҳои

машхурро овард, ки дар байни онҳо Эразм Роттердами, Томас Мор, Алберти, Петрарки, Леонардо да Винчи, Боттичелли, Титсиан, Микеланджело, Рафаэл ва дигарон ҳастанд. Ин шахсиятҳо ва шахсиятҳои дигар, ки онҳо хеле зиёданд, дар соҳаи маданият воқеан инқилоб ба амал оварданд. Ғояи асосӣ дар асарҳои онҳо инсон мебошад. Ин мутафаккирон маҳз инсонро васф мекарданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар Аврупо кадом намудҳои техника ихтироъ карда шуданд?
2. Усули нави маъданкоркунӣ аврупоӣро баён кунед.
3. Дастгоҳи китобчопкунӣро кӣ ихтироъ кардааст?
4. Аҳаммияти китобчопкунӣ аз чӣ иборат буд?
5. Дар бораи мактабу маорифи мамлакатҳои Аврупо маълумот диҳед.
6. Роҷер Бэкон вазифаи илмро дар чӣ мебинад?
7. Дар бораи маданияти Эҳё (Ренессанс) чӣро медонед?

БОБИ V ХАРАКАТИ ИСЛОҲОТХОҶӢ ДАР АВРУПО

§ 33. ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТХОҶӢ ДАР ОЛМОН

ФУРҶШИ АФВНОМАҲО. Дар Олмон норозигии омма аз калисои насронӣ сол то сол меафзуд. Баҳонае лозим буд, ки ин норозигӣ ба муборизаи ошкоро табдил ёбад. Чунин баҳона фурӯши афвномаҳо буд. Солноманависони давр хабар медиҳанд, ки дар бозорҳои шаҳрҳои Олмон фарёдзании роҳибон ба гӯш мерасид: «Пулро бароред! Хешовандону наздиконатонро начот диҳед! Ҳамин ки тангаатон ба таги халтаи ман афтада чарангос зад, руҳи гунаҳгор дар бихишт пайдо мешавад».

Афвномафурӯшӣ боиси норозигӣ ва эътирози мардуми одӣ ва шахсони бомаърифат гардид. Соли 1415 роҳиб, олим ва профессори илми фикҳи насронии До-нишгоҳи шаҳри Виттенберг Мартин Лютер ба муқобили афвномафурӯшии руҳониён эътироз намуда, «95 тезис»-и худро ба дарҳои калисо овехт. Мартин Лютер дар тезисҳояш афвномафурӯширо маҳкум сохт. Инчунин шахсонеро, ки ба фикри ӯ розӣ набуданд, ба мубоҳиса даъват намуд.

Расми 118.
Мартин Лютер

Даъватҳои Мартин Лютер тамоми Олмонро ба ларза овард. Ба ақидаи Лютер калисо миёнарави байни Худо ва одамон шуда наметавонад. Калисо метавонад бе Папа вучуд дошта бошад. Ӯ пешниҳод намуд, ки дигар ба Папаи Рим пул дода нашавад ва даъват намуд, ки ба муқобили Папаи Рим муборизаи қатъӣ бурда шавад. Папаи Рим дар ҷавоб Лютерро «роҳиби шаккоки виттенбергӣ» номида, ба мулҳидӣ гунаҳгор дониста, лаънат хонд. Номаи Папаро дар бораи гунаҳкории Лютер дар ҳеч ҷо қабул накарданд. Мардум Мартин Лютерро дастгирӣ мекарданд. Лютер аз ин исти-

фода бурда, худи Папаи Римро ба мулҳидӣ гунаҳгор намуд. Номаи Папаро дар хузури донишҷӯён ба гулхан партофт.

Папаро танҳо император дастгирӣ мекард. Ба ин хотир Лютерро анчумани князҳо, намояндагони ритсарҳо ва шахриён ба шахри Вермс даъват кард. Дар анчуман аз Мартин Лютер талаб карда шуд, ки аз ақидаҳои ӯ даст кашад, вале ӯ дар ҷавоб қатъиян изҳор намуд: «Ақидаи ман ҳамин аст ва ман аз он даст намекашам». Бо фармони император Лютер бояд ба ҳабс гирифта мешуд, вале ритсарҳо ба ҳимояи ӯ бархостанд ва князе Лютерро дар қалъаи худ пинҳон кард.

Ақидаҳои зидди калисо ва зидди папагии Мартин Лютер оғози дар Олмон гузаронидани ислоҳот гардида, мардуми табақаҳои гуногун – ритсарҳо, деҳқонон, ҳунармандон ва князҳоро фаро гирифт.

ИСЛОҲОТИ КАЛИСО. Маросимҳои пурдабдаба ва идҳои сершумори калисои насронӣ, ки бо харчи зиёд мегузафт, боиси норозигии ашрофони шахри гардид. Шахриён талаб намуданд, ки андозҳои барои таъмини руҳонӣ муқарраргардида кам ва даъвоҳои пӯшида шаванд. Онҳо «калисои арзон»-ро талаб карданд.

Расми 119.
Томас Мюнсер

Феодалҳои зиёде низ тарафдори ислоҳоти калисо буданд. Ритсарҳо бошанд, аз норозигии мардум истифода бурда, заминҳои калисоро кашада гирифтани буданд. Калисое, ки дар мулки княз вучуд дошт, бояд ба княз итоат кунад, на ба Папа. Чунин буд талаби князҳо. Ин иқдом яке аз роҳҳои буд, ки князҳо ҳукмронии худро аз болои мулкҳои зердасташон устувор мегардонданд.

ТОМАС МҮНСЕР. Томас Мюнсер дар ҳаракати ислоҳотҳои дар Олмон мавқеи муҳимро ишғол карда буд. Ӯ аз илмҳои замон хуб бохабар буд. Томас Мюнсер роҳиб буда, дар ҳаракати ислоҳотҳои Мартин Лютерро дастгирӣ намуд.

Томас Мюнсер мардуми одиро ба муборизаи мусаллаҳона даъват намуд. Даъватҳои Мюнсер князҳои аҳли калисоро ҳам ба воҳима ва ҳам ба хашму ғазаб оварданд. Ӯ маҳбуби мардуми одӣ буд. Боре душманонаш Томас Мюнсерро ҳабс кардани шуданд, вале ҷонибдоронаш бо калтаку зогнӯл ва бел мусаллаҳ гардида, ӯро муҳофизат карданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Афвномаҳо барои чӣ фурӯхта мешуданд?
2. Мавқеи Папаи Римро нисбат ба афвномаҳо чӣ тавр дарёфтед?
3. Мартин Лютер кӣ буд ва чӣ мехост?
4. Оё ислоҳоти калисо зарур буд?
5. Томас Мюнсер чӣ мақсад дошт?
6. Ба даъватҳои Томас Мюнсер баҳо диҳед.

§ 34. ГУСТАРИШИ ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТҲОҶИ ДАР МАМЛАКАТҲОИ ДИГАРИ АВРУПО

АВҶГИРИИ ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТҲОҶИ. Даъвати

Расми 120. Жан Калвин асосгузори мазҳаби протестантӣ

Мартин Лютер ба муқобили афвномафурӯшии калисои католикӣ дар байни халқҳои гуногуни мамлакатҳои Аврупо бо тезӣ паҳн гардид. Дар сарчашмае гуфта мешавад, ки ин даъват «дар зарфи чор ҳафта дар сар то сари мамлакатҳои насронӣ шуд». Акнун ҳаракати ислоҳотҳои на фақат дар Олмон, балки дар дигар кишварҳои Аврупо низ авҷ гирифт. Обрӯй ва эътибори калисои католикӣ рӯз то рӯз заиф мешуд. Дар ҳама ҷо ходимони динро масҳара мекарданд. Расмҳои ҳаҷвии Папаю руҳониёро ҷоп мекарданд.

Тарафдорони ислоҳоти калисоро протестант (эътирозгар) ва калисои навро протестантӣ меномиданд.

Князҳои Олмони Шимолӣ дар мулкҳоиашон ислоҳоти калисоиро мувофиқи тавсияи Мартин Лютер доир намуданд.

Онҳо дайрхоро баста, заминҳои калисоро кашида мегириф-
танд. Ҳуқуқи князҳо номаҳдуд гардид. Онҳо акнун ба ка-
лисои дар мулкашонбуда низ роҳбарӣ мекарданд. Калисои
протестантиро калисои лютеранӣ мегуфтанд.

Маърақаҳои динии серхарочот, парастии авлиё ва идҳои
сершумори динӣ барҳам хӯрданд. Яъне, калисо «арзонтар»
шуд. Намояндагони дини насронӣ ба мардуми ноогоҳ талқин
мекарданд, ки акнун бояд ба князҳо итоат кунанд.

Дар кишварҳои дигари Аврупо, ба монанди Англия, Да-
ния ва Шветсия ислоҳоти калисоро королҳо бо дастгирии
ашрофон гузаронданд. Заминҳои аз калисо мусодирашуда
ба дасти ашрофон гузаштанд. Императорҳо бошанд, дар ин
кишварҳо сардори калисо гардиданд.

КАЛИСОИ КАЛВИНӢ. Гузаронидани ислоҳоти кали-
со дар Швейтсария ва Нидерланд аз тарафи ашрофони бо-
нуфуз амалӣ гардид.

Расми 121. *Мартин Лютер ҳангоми
суҳанронӣ дар суд*

Дар Швейтсария ба ислоҳоти калисои католикӣ Жан
Калвини фаронсавӣ роҳбарӣ мекард. Ӯ аз таъқиби като-
ликҳо гурехта, калисои ташкилкардаи худро «калвинӣ»
ном гузошт.

Даъвати Жан Калвин ба пайравонаш аз он иборат буд, ки ҳар чӣ бештар сарват чамъ кунанд. Мувофиқи таълимоти ӯ, шахсони сарватманд «назаркардаи Худо» мебошанд ва бихишт ҷойи онҳост. Кори касе барор нагирад, ба ғазаби Худо гирифтор мешавад. Камбағалон бояд ба тақдири талхи худ тан диҳанд. Калвин судхӯрӣ ва гуломдориро дар кишварҳои тобеъ (мустамлика) ҳақ медонист.

Жан Калвин ва пайравони ӯ пӯшидани либосҳои зебо ва айшу ишратро манъ карда буданд. Онҳо меҳнат карданро бештар талқин мекарданд. Калвинчиён дар шаҳри Женева барои иҷрои қоидаҳои нави дини насронӣ ба шаҳриён назоратро пурзӯр карданд.

Таълимоти Жан Калвинро дар аксар мамлакатҳои Аврупо пазируфтанд.

ҶАМЪИЯТИ ЕЗУИТҲО. Папаи Рим дар муборизаи зидди ислоҳотхоҳон чораҳои ҷавобӣ мечуст. Ӯ соли 1540 «Ҷамъияти Исо» ё худ «Ордени Иезуитҳо»-ро таъсис кард, то ки тавассути он бар зидди ислоҳотхоҳон бераҳмона мубориза барад. Асосгузори ин ҷамъият ашрофи испанӣ Игнатий Лойола буд. Папа эълон кард, ки иезуитҳо бояд мардуми гумроҳро ба калисо баргардонанд. Дар ҷамъияти иезуитҳо интизоми сахти ҳарбӣ ҳукмфармо буд. Ба ҷамъият генерал сардорӣ мекард, ки ӯ танҳо тобеи Папа буд. Аъзои қатории ҷамъият амри генералро бечунучаро иҷро мекарданд. Дар дастуруламали ҷамъият омадааст, ки «агар калисо чизи сафедро сиёҳ гӯяд, мо ҳам бояд онро фавран сиёҳ гӯем», яъне иезуитҳо иҷроқунандагони бевоситаи супоришҳои Папаи Рим буданд.

Иезуитҳо аз дигар роҳибон бо он фарқ мекарданд, ки соҳиби дайр набуданд. Онҳо аслан либосҳои муқаррарӣ пӯшида, аз ҳар гуна макру ҳила истифода мебарданд. Ба ин восита меҳостанд, ки ба боварии шоҳону вазирон, аъёну ашроф сазовор шуда, онҳоро ба зери таъсири худ дароранд. Агар ҳокиме муқобили Папа мебаромад, ӯро қатл менамунданд. Аъзои ҷамъияти иезуитҳо чунин мешумориданд, ки барои манфиати калисо ҳар гуна ҷиноят содир кардан, ҳатто одам куштан низ равоаст. Дар муборизаи зидди ислоҳот-

хоҳон Папаро императори Олмон ва королҳои Испанияю Лахистон дастгирӣ мекарданд.

АВЧИ ИНКВИЗИТСИЯ. Инквизитсия дидаю дониста дар Испания ба бедодгарию зиёд роҳ дод. Дар гулхан сӯзондани мулҳидон «аутодаф» ном гирифта буд. Қатли мулҳидон дар майдони марказии шаҳр, дар ҳузури издиҳоми калони одамон ва бо иштироки корол ва аъёну ашроф мегузашт. Иезуитҳо бар зидди навиштаҷотҳои зидди Папа ва калисои насронӣ мубориза мебуданд. Ӯ рӯйхати китобҳоеро чоп кард, ки мутолиаашон манъ карда шуда буд.

Расми 122. Манзараи куштори
Шаби Варфоломей

Ислохотхоҳон ба ҷазоҳои мудҳиш гирифта карда мешуданд. Масалан, дар Фаронса протестантҳо бе ягон гуноҳ ба қатл расонида мешуданд. Пешвоёни протестантҳо ба ҳилаю найранг ба Париж, ба тӯи хоҳари корол даъват карданд. Католикҳои мусаллаҳ дар дарҳои манзилҳои протестантҳо бо салибчаҳои сафед нишона монданд. Дар як шаби 24-уми августи соли 1572, дар шаби иди Варфоломейи Муқаддас садои зангӯлаҳои яке аз калисои Париж танинандоз шуд.

Дар баробари шунидани садои зангӯла католикҳо ба манзилҳои дарҳояшон нишондор зада даромада, ба куштори протестантҳо даст заданд. Католикҳо на фақат худи протестантҳо, инчунин занону кӯдакони онҳоро низ кушта, аз тирезаҳо ба роҳи сангфарш мепартофтанд. Чунин куштори оммавӣ дар Фаронса зиёда аз ду ҳафта давом кард, ки дар натиҷаи он қариб 30 ҳазор кас қатл гардид. Ин куштори мудҳиш ва бераҳмона дар таърих бо номи «Шаби Варфоломей» маълум аст.

Папаи Рим кушокушии «Шаби Варфоломей»-ро маъқул дониста, фармуд, ки ба хотири он медал сикка зананд.

Ба калисои католикӣ муяссар гардид, ки ҳаракати ислохотхоҳиро дар Лаҳистон, Италия, Олмон то як дараҷа фуру нишонад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар мамлакатҳои Аврупо ҳаракати ислохотхоҳӣ барои чӣ ба миён омад?
2. Таълимоти ислохотхоҳии Мартин Лютерро баён кунед.
3. Ислоҳоти калисои насронӣ дар Швейтсария чӣ натиҷа дод?
4. Калвин ва пайравони ӯ оид ба калисои масеҳӣ чӣ ақида доштанд?
5. Дар бораи Чамбияти иезуитҳо маълумот диҳед.
6. Папаи Рим барои паҳии ҳаракати ислохотхоҳон чӣ тадбирҳо андешид?

БОБИ VI АМРИКО ДАР АСРҲОИ МИЁНА

§ 35. АМРИКОРО ИСТИЛО КАРДАНИ АВРУПОИ-ЁН. Дар асрҳои миёна дар қитъаи Амрико қабилаҳои сершумори ҳиндуён сукунат доштанд, вале акнун ин қабилаҳо нисбат ба замони қадим калонтар буданд. Аксари қабилаҳои калон аз иттифоқи қабилаҳои хурдтар ташкил ёфта буданд. Бештари ин қабилаҳо дорои давлат, хоҷагӣ ва илму фарҳанг буданд. Барои мисол метавон қабилаҳои алгонкинҳо, ирокезҳо, семиналҳо, сапотекҳо, астекҳо, майяҳо, табаскҳо, инкҳо, эскимосҳо, толтекатлҳо, крикҳо, чапаваҳо, оттаваҳо, гуронҳо, наскапҳо, ассинибайнҳо ном бурд.

Дар ин боб дар бораи давлатҳои асримиёнагии Амрико ва маданияти ҳиндуёни то давраи ба мустамликаи аврупоиён табдил ёфтани Амрико ва давраи аввали он маълумоти мухтасар дода мешавад.

РҶ БА ТАРАФИ ҒАРБ. Дар замони қадим ҳангоми сафар шамолҳои саҳт киштиҳои баҳрнавардони Фаронса, финикиҳо, этрусҳо, юнониҳо ва римиҳо ба уқёнуси кушоди Атлантик мебард. Шикастапораҳои ин киштиҳо ҳиндуёни Амрико борҳо дар соҳилҳои Атлантик вохӯрданд.

Дар оғози асрҳои миёна дар ин уқёнус киштиҳои келтҳо, баскҳо ва скандинавиҳо пайдо мешаванд. Давлатҳои алоҳидаи Аврупо экспедитсия ташкил карда, кӯшиш ба харҷ медоданд, ки Атлантики Шимолиро омӯзанд ва заминҳои навро кашф кунанд. Ин буд, ки дар асрҳои VII–XV қазираҳои Бранданаи Муқаддас, Антилия, Стокафикс ва Бразил кашф карда шуданд. Оид ба заминҳои Ғарб қиссаҳо ҳам бофта мешуданд. Мувофиқи як қиссаи ирландӣ дар Ғарб мамлакати гулгулшукуфони абадзанда Маг-Мелд воқеъ гардидааст. Дар як қатор қиссаҳо сафари Гонд-ла, Майл-Дуна ва Бри-на ном баҳрнавардони афсонавӣ ситоиш карда мешуданд. Мувофиқи як ривояти галлҳо писари Аэддан-Гафран барои ҷустуҷӯи қазираҳо ба Ғарб раҳсипор шуда, дигар барнагаштааст. Кашфиёти ондавраинаи аврупоиҳо дар харитаҳои

тартибдодаи Мартин Бехайм (с. 1492), Пичигани (с. 1367), Андреа Бланки (с. 1436) ва харитаи китобхонаи Веймар (с. 1424) инъикос ёфтаанд.

Расми 123. *Кашфи Амрико аз тарафи Христафор Колумб дар Сан-Салвадор 12 октябри соли 1492*

Ба таври дақиқ маълум аст, ки бахрнаврдони ирландӣ соли 795 дар зазираи Исландия лангар партофтаанд. Соли 861 киштии викингҳо норвегӣҳо бо сардории Наддод ба ин зазира бурда буд. Соли 920 исландие, ки Гумбрён ном дошт, ба тарафи Ғарб шино карда, соҳилҳои Гренландияро кашф кард. Соли 983 Эйрики Зард дар Гренландия мустамликаи худро ташкил намуд.

Расми 124. *Эрниан Кортес*

Бахрнаврдони скандинавию гренландӣ тадқиқи Ғарбро идома дода, ба ин самт экспедитсияҳои сершумор ташкил менамуданд. Соли 1003 бо сардории Торфин Карлсефни аз Гренландия экспедитсияи иборат аз се киштӣ раҳсипор шуд, ки дар ҳайати он 140 бахрнавард буд. Онҳо зимистон дар зазираи Страумей монда, аввалин шуда ба сокинони маҳаллӣ – скерлингҳо вохӯрданд. Ҳангоми бозгашт дар Маркленд скандинавиҳо чанд аборигенро дастгир карда, ба Гренландия бурданд ва ба онҳо забони исландиро омӯзонданд.

Чи тавре ки мушоҳида кардед, аз Аврупо ба Ғарб барои кашфи заминҳои нав экспедитсияҳои сершумор рафтуо мекарданд, вале экспедитсияҳои Христофор Колумб ва Америго Веспуччи муҳимтарини онҳо буданд.

Соли 1492 Христофор Колумб қазираҳои Куба ва Гаитиро кашф карда, он чоро Ҳиндустон пиндошт. Соли 1506 Америго Веспуччи, ки Амрикои Шимолӣ ва ҳавзаҳои баҳри Карибро таҳқиқ мекард, эълон дошт, ки Х. Колумб замини то ҳол номаълумро кашф кардааст. Қитъаи нав номи Америго гирифт, ки он баъдтар ба Амрико табдил ёфт.

Баъд аз он ки Америго Веспуччи оид ба қитъаи нав ба авру-

Расми 125. Харитаи баҳри соли 1500

поиён хабар расонд, ҳукумати Испания ба Амрико паси ҳам экспедитсия равон кардан мегирад. Акнун дар назди ин экспедитсияҳо вазифаҳои нав гузошта шуда буданд. Аз он ҷо бояд тилло пайдо намоянд ва Ҳиндуёнро ба ғуломӣ табдил диҳанд. Бинобар ин ба ҳайати экспедитсияҳои нави испаниҳо дастаҳои хуб мусаллаҳбудаи аскарон низ шомил буданд.

ЗАБТИ МЕКСИКА. Бо мақсади забткунӣ соли 1519 тахти сарварии дворянини испанӣ Кортес дастаи хуб мусаллаҳшудаи 400-нафара ба соҳилҳои Мексика фуруд меояд.

Ин вақт дар байни қабилаҳои Ҳиндуён ягонагӣ набуд. Қабилаҳои маҳаллӣ аз тарафи астекоҳо тобеъ карда шуда буданд. Аз ин рӯ испаниҳоро ҳамчун озодкунандагони худ пиндошта, ба онҳо ёрӣ ҳам мерасонданд. Як қисми Ҳиндуҳо ҳатто ба дастаи мусаллаҳи испаниҳо ҳамроҳ шуда, дар натиҷаи ин нерӯҳои ҷарбии истилогаронро афзун намуданд. Чунин қувва ба Кортес имконият дод, ки забткориҳои худро дар Мексика идома бидиҳад. Ӯ дастаи худро ба ҷониби шаҳри Теночтит-

лан бурд. Испаниҳо ин шаҳро ишғол карда, ба он Мехико ном гузоштанд.

Ин вақт ҳиндуён аз силоҳи оташфишон беҳабар буданд. Аз ин рӯ дар баробари аз тӯпҳо оташ кушодани испаниҳо ҳиндуён ба даҳшат меомаданд. Ба ин силоҳ чизеро муқобил гузошта натавониста, шикаст хӯрданд. Ҳокими астекоҳо маҷбур шуд, ки ба истилогарон муросо карда, ба онҳо иҷозат диҳад, ки ба шаҳр дароянд, вале Кортес ба ин муваффақияти худ қаноат накарда, бо найранг ҳокими астекоҳо зиндонӣ карда, мамлақати Астеко аз номи ӯ идора кардан мегирад. Ӯ ба гардани мардум андози вазнин бор кард, ки он бояд бо тило пардохта мешуд. Кортес ҳиндуёнро маҷбур сохт, ки ҳокимияти қороли Испанияро эътироф кунанд. Испаниҳо дар қасри ҳокими астекоҳо хазинаи ашёи тиллою сангҳои қиматбаҳо ро ёфта, онро ба яғмо бурданд. Ин сарвати бузург дар байни Кортес, қороли Испания ва сарбозон тақсим карда шуд.

Расми 126. Фран-
чиско Писарро

Баъди чанде астекоҳо бар зидди испаниҳо шӯриш бардошта, Кортесро маҷбур сохтанд, ки фирор кунад. Баъд аз Куба ба ёри ӯ дастаи хуб мусаллаҳбудаи испаниҳо омад, ки дар ҳаёти он ҳиндуён ҳам буданд, Кортес шаҳри Мехикоро муҳосира кард. Шаҳр аз оби нӯшокию хӯрокворӣ маҳрум шуда, қариб ҳамаи аҳолии он ҳалок гардид. Ҳамин тарик, испаниҳо ба шаҳри Мехикои беодам ворид шуда, дар он ҷо ҳокимияти худро аз нав барқарор карданд.

ЗАБТИ ПЕРУ. Дар ҳамин давра истилогари дигари испанӣ Писаррои бесавод, вале золиму хеле боғайрат бо дастаи 200-нафараи худ ба Перу – давлати Инк ҳамла карда, онро ишғол намуд.

Писарро низ барои асорати ҳокими Инк аз фиребу найранг истифода бурда, ӯро ба музокирот даъват намуд ва аҳдшиканона ба мақсад расид. Сипас Писарро аз инкҳо талаб кард, ки барои озод кардани ҳокими худ маблағи калон бидиҳанд, яъне хонаеро пур аз тилло кунанд. Ҳиндуён ин та-

лабро ичро намуданд. Испаниҳо баъди гирифтани ин қадар сарват бандии худро ба қатл ҳукм карданд.

Шоҳи инкҳоро нест карда, испаниҳо ибодатхонаҳои қадимаи инкҳоро талаю тороч намуданд, ёдгориҳои беҳамтои ҳиндуёнро несту нобуд карданд. Маснуоти дорои қимати баланди маданияро, ки асосан тилою нукрагӣ буданд, гудохта, дар байни худ тақсим намуданд. Ҳамин тариқ, испаниҳо маданияти бою нотакрори ҳиндуёни Амрико несту нобуд карданд. Португалиҳо забткориҳои худро аввал дар Осиё оғоз намуданд. Шоҳи Португалия паси ҳам ба ҷониби Ҳиндустон қорвонҳои киштиҳоро равон мекард. Боре дастаи калони ин киштиҳо дар уқёнуси Атлантик роҳгум зада, ба соҳилҳои шарқии Амрикои Ҷанубӣ рафта расид. Португалиҳо тасодуфан ҳамин қисмати Амрикои Ҷанубиро аз онҳо худ карданд, ки он Бразилия имрӯза буд. Қисматҳои дигари ин ҷоро Испания ишғол кард. Ҳамин тариқ, Бразилия мустамликаи Португалия шуд.

ОҚИБАТҲОИ ЗАБТКУНИҲОИ АВРУПОИЁН. Бо ҳамроҳии истилогарони мусаллаҳи испанию португалӣ ба

Расми 127. *Конкистадор Эрнандо де Сато*

Амрико руҳониёну роҳибон ҳам рафта, бо фиребу найранг ва бо зӯрӣ ҳиндуёнро ба дини насронӣ мегардонданд. Онҳоеро, ки ба аврупоӣҳо сар намефуроварданд, азобу шиканча медоданд ва ҳатто қатл мекарданд. Испаниҳою португалиҳо золимии худро нисбат ба ҳиндуён сафед карда мегуфтанд, ки онҳо бешуур ва ваҳшианд. Калисои насронӣ ба истилогарон дар забти Амрико ҳарҷониба ёрӣ мерасонд.

Аврупоӣҳо дар баъзе минтақаҳои Амрико ҳиндуёнро қариб пурра қир карданд. Масалан, то миёнаҳои асри XVI аҳолии маҳаллии қазираи Куба ва сокинони қазираҳои дигари баҳри Карибро несту нобуд карданд.

Дар натиҷаи истилогариҳои аврупоӣҳо савдои ғуломон дар Амрико авҷ гирифт. Ғуломон ба ин ҷо бештар аз Африко оварда, фурӯхта мешуданд. Мустамликадорон қисми зиёди ҳиндуёнро низ ба ғуломӣ мефурӯхтанд.

Забткориҳои аврупоиҳо ба васеъшавии тичорат дар Амрико ва Аврупо мусоидат намуданд. Аврупоиҳо, ки ба Амрико муҳоҷир шуда меомаданд, бо худ молҳои зиёди саноатиро меоварданд.

Забткориҳои мустамликавӣ дар Амрико боиси пайдоиши марказҳои ҷаҳонии тичорат мешаванд. Ин марказҳо дар бандарҳои Португалия, Нидерландия, Италия ва Англия бунёд гардиданд. Шаҳри Антверпени Нидерландия маркази асосии тичорати ҷаҳонӣ шуд. Ба бандарҳои бузурги он ҳар рӯз аз 200 то 300 кишти бор мефурувард. Ин шаҳр дарвозаи Аврупо ҳам буд. Ба он қорвонҳои мол аз Амрико низ ворид мегардиданд.

Испаниҳою португалиҳо дар баробари ба Аврупо овардани молу сарватҳои гуногун, инчунин, ба ин ҷо ҷуворимақка, тамоку, помидор, қарам, картошка, батат ва зироатҳои дигарро оварда, киштукор ва парвариш мекарданд.

Вале натиҷаи асосии забткориҳои аврупоиён дар Олами Нав ба мустамликаҳои онҳо таъдир дода шудани қитъаи Амрико мебошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. *Қадам халқҳои Аврупо ба омӯзиши уқёнуси Атлантик оғоз намуда буданд?*
2. *Христофор Колумб қай ва қадам қазираҳои баҳри Қарибро кашф кард?*
3. *Америго Веспуччи қадам хатои Колумбро ислоҳ кард?*
4. *Номи Амрико аз қучо пайдо шудааст?*
5. *Дар бораи аз тарафи Кортеси испанӣ забт карда шудани Мексика маълумот диҳед.*
6. *Оё астеқҳо бар зидди истилогарон мубориза мебуданд?*
7. *Аз ҷониби Писарро шиғол кардани давлати Инк (Перу) қай ва чӣ тавр сурат гирифт?*
8. *Португалиҳо чӣ тавр Бразилияро шиғол намуданд?*
9. *Забткориҳои аврупоиён дар Амрико барои ҳиндуён ва истилогарон чӣ оқибатҳо доштанд?*
10. *Натиҷаи асосии ин забткориҳоро баён кунед.*
11. *Сарҷаимаро омӯхта, онро бо ҳамсинфонтон муҳоқима кунед.*

БОБИ VII МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО ДАР АСРҲОИ МИЁНА

§ 36. ПЕШРАФТИ МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО ДАР АСРҲОИ МИЁНА

АФРИҚОИ ШИМОЛӢ. Дар асрҳои миёна аксар давлатҳои Африқо бо сабабҳои гуногун аз давлатҳои Осиё ва Аврупо дар сатҳи пасти таракқиёт қарор гирифта буданд.

Дар асри VII халифаҳои араб қисмати шимолӣ ва шимолу шарқии қитъаи Африқоро забт карда, дар ин ҷо ҳокимияти худро барпо ва дини исломро паҳн намуданд. Ба ҳайати Хилофати Араб Миср, мамлакатҳои Мағриби Араб ва баъзе мамлакатҳои дигари ин минтақаҳо дохил шуданд. Тобеият ба Хилофати Араб ба пешрафти давлатҳои Африқои Шимолӣ ва шимолу шарқӣ мусоидат карданд. Ин буд, ки идораи давлатӣ, хоҷагидорӣ ва илму фарҳанги онҳо рӯ ба пешравӣ ниҳоданд. Баъди барҳам хӯрдани Хилофати Бағдод музофотҳои африқоии он озодӣ ба даст оварданд, лекин ин озодӣ танҳо то асри XV давом кард. Пас аз таъсисёбӣ ва пурзӯршавии империяи Усмониён, дар баробари тохтутоз ба самтҳои дигар ба забти Хилофати Араб низ даст заданд. Ҳамин тариқ, музофотҳои Хилофат, ки дар шимол ва шимолу шарқии Африқо воқеъ буданд, ба ҳайати империяи Усмониён дохил гардиданд.

Расми 128. Ҳайкалчаи одами аспавор, Мали, асрҳои XIII–XIV

Тобеияти қисмати зиёди қаламрави Африқои Шимолӣ ва Шимолу Шарқӣ ба империяи Усмониён то соли 1918 давом кард.

СУДОНИ ҒАРБӢ. Мафҳуми «Судон» аз ибораи арабии «Билод ас-Судон», яъне «Мамлакати Сиёҳҳо» ба миён омадааст. Дар асрҳои миёна дар ҳавзаи дарёҳои Сенегал ва Нигер давлатҳои пурзӯри феодалӣ, аз ҷумла Гана, Мали ва Сенегал мавҷуд буданд.

Гана дар асрҳои VII–VIII таъсис ёфта, дар се асри оянда ба авҷи тараққиёти худ расид. Дар асри XIII Гана ҳамчун давлати феодалӣ маълум буд. Аз ин давра сар карда Ганаи Чанубӣ, ки Мали ном дошт, рӯ ба тараққи мениҳад. Дар ин бора эпосҳо дар бораи Сунди ва Манса Мусо шаҳодат медиҳанд. Ин шоҳҳо дар Гана дар нимаи дуоми асри XIV ҳукмронӣ карданд. Дар ин давра қаламрави Мали то соҳилҳои уқёнуси Атлантик доман паҳн кард. Сабабгори асосии гулгулшукуфии Мали фуруши тило, намак ва маснуоти ороишӣ буд.

Дар охири асри XIV Мали рӯ ба таназул ниҳод ва ҳокимият дар он ба давлати Сонга гузашт. Давраи пуриктидори ин давлат ба солҳои 1454–1492, ки ба ҳукмронии Сони Алӣ рост меояд ва солҳои 1493–1528, ки ба ҳукмронии Муҳаммад Туре мувофиқат мекунад, рост омадааст. Ин вақт Сонга яке аз давлатҳои пурзӯртарини Судон ба шумор мерафт. Дар ин давра Сонга аз ҷумлаи марказҳои калонтарини иқтисодию фарҳангии мусулмонӣ маҳсуб мешуд. Масалан, дар шаҳри Томбукту яке аз донишгоҳҳои калонтарини исломӣ фаъолият мекард, ки он берун аз ҳудуди Африқо ҳам маълуму машҳур буд.

Дар асрҳои миёна дар наздикии кӯли Чад давлатҳои зиёд мавҷуд буданд, ки дар байни онҳо Канем ном давлат пурзӯртар буд. Он дар асри IX таъсис ёфта, то асри XIII қаламрави бузургро дар бар гирифта, ба марказӣ муҳимми тичоратию фарҳангӣ мубаддал гардид. Баъдтар ин давлат Борну ном мегирад. Давраи гулгулшукуфии Борну ба солҳои 1570–1603, ки он вақт Идриси III ҳукмронӣ карда буд, рост омадааст.

Расми 129. Ҳайкали биринҷии сарбози найнавоз. Бенин

АФРИҚОИ ШАРҚӢ. Дар асрҳои IX–XII дар болооби дарёи Нил, Африқои Ғарбӣ ва Шарқӣ давлатҳои Уганда, Буноро, Торо, Анколе, Карагва ва Кизиба, дар ғарбии Уганда Руанда ва Урунди вучуд доштанд.

Дар асрҳои X–XVI дар соҳилҳои шарқии Африқо якчанд давлати араб мавҷуд буд. Дар асри охири

XV – аввали асри XVI онҳоро португалиҳо забт карданд. Халқҳои мусулмони ин давлатҳо дар тули қариб 100 сол бар зидди мустамликадорони португалӣ мубориза бурда, ниҳоят ба озодӣ муваффақ шуданд. Танҳо Мозамбик дар ихтиёри Португалия монду бас.

Расми 130. Қасри император дар Гондер. Ҳабашистон. Асри XVI

АФРИҚОИ ЧАНУБӢ. Сайёҳони португалӣ ханӯз дар охири асри XV ба соҳилҳои ҷанубии Африқо рафта расида, ин ҷоро «Димоғи Умед» номиданд. Дар асрҳои VIII-XV дар соҳилҳои Замбези давлати Мономотала вучуд дошт, ки он аз номи ҳокими ин давлат ба миён омадааст. Шоҳон Мономотала бо давлатҳои соҳили Африқои Шарқӣ муносибатҳои тичоратӣ доштанд. Тоҷирони Мономотала аз ин қаламрав гузашта, ба давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Чин рафта, доду гирифт мекарданд. Дар Мономотала истеҳсоли мис, оҳан ва тилло хуб ба роҳ монда шуда, кишти зироатҳои обӣ низ пеш рафта буд. Онҳо ба ҳазинаи мамлакат маблағи калон ворид месохтанд. Португалиҳо кӯшиши забти Мономоталаро карданд, вале саҳт шикаст хӯрда, аз баҳри он гузаштанд. Дар асри XVIII дар натиҷаи муборизаи дохилии ҳокимони марказию маҳаллӣ Мономотала ба чор давлат тақсим шуд.

ҶАЗИРАИ МАДАГАСКАР. Аз назари ҳайати қавмӣ аҳолии ҷазираи Мадагаскар аз аҳолии қисмати хушкӣ Африқо фарқ мекард. Аҳолии ин ҷазира ба қабилаҳои малай хеш буда, забонашон ба гурӯҳи забонҳои индонезиягӣ тааллуқ дорад. Он вақт қисми ками аҳолии Мадагаскарро банту,

суахилӣ ва арабҳо ташкил мекарданд. Фарҳанги мардуми ҷазира ба хусусиятҳои фарҳанги мардуми ҷанубу шарқии Осиё монандӣ дошт. Пайдоиши давлат дар Мадагаскар таҳминан ба асри XIV рост омадааст, вале давлатҳои онвақтаи Мадагаскар хурд-хурд буданд. Дар асрҳои XVI–XVII бошад давлатҳои калонтар ба вучуд омаданд – дар соҳилҳои ғарбии Мадагаскар Сакалавҳо, дар шарқи ҷазира Бетсимизарика ва дар маркази ҷазира Бетсилей. Дера нагузашта давлати Имерина пурзӯр мешавад. Давлатҳои дигари ҷазира дар атрофи Имерина муттаҳид мешаванд, ки дар натиҷаи ин давлати феодалии пурзӯре тавлид меёбад. Вале дар охири асри XVII дар Имерина парокандагии феодалии оғоз меёбад.

Аврупоиёни аввалине, ки ба Мадагаскар сар дароварданд, португалиҳо буданд. Экспедитсияи Кабралӣ португалӣ, ки ба Ҳиндустон раҳсипор буд, соли 1500 дар соҳили Мадагаскар лангар партофт. Барои ҳукмронӣ дар уқёнуси Ҳинд Англия, Фаронса, Ҳолланд ва Португалия байни ҳам мубориза мебуданд. Оқибат ба Фаронса муяссар гардид, ки дар уқёнуси Ҳинд мавқеи худро мустаҳкам карда, Мадагаскарро ҳам ба даст дарорад. Соли 1642 экспедитсияи Жан Прони ба сохтмони истехкоми Форт-Дофин, воқеъ дар ҷанубии ҷазира хишти аввалинро гузошт.

Соли 1664 ширкати фаронсавӣ «Ост-Индия» таъсис ёфт, ки яке аз вазифаҳои асосии он истифодаи сарватҳои ҷазираи Мадагаскар буд.

СОМАЛИ. Дар нимҷазираи Сомали ва соҳилҳои баҳри Сурх халқиятҳои галла ва сомали, дар кӯҳсори Аббесин бошад, халқиятҳои амхара, татра ва халқиятҳои дигар сукунат доштанд.

Султониҳои нимҷазираи Сомали, ки ханӯз дар миёнаҳои асри XVII таъсис ёфта буданд, дар асри XVIII рӯ ба таназзул оварданд. Ин буд, ки музофотҳои Могадишо, Мерка ва Брова ба Зимбабве гузаштанд.

ҲАБАШИСТОН. Дар ғарбтари Сомали Ҳабашистон воқеъ гардидааст. Дар асри XVI он ба давлати феодалии

табдил ёфт. Заминдории Ҳабашистони индавраина дар ду шакл ташаккул ёфтааст – заминдории меросии феодалон, ки «рест» ном дошт ва заминдорие, ки аз моликияти хусусии феодалони калон ба миён омада буд. Моликияти охирино мерос гузоштан, фурӯхтан ва тухфа кардан мумкин буд. Файр аз ин, дар Ҳабашистон заминҳое низ буданд, ки «гулт» номида мешуданд. Ин заминҳо барои хизмати давлатӣ дода ва ё тухфа карда мешуданд.

Дар Ҳабашистон ғуломдорӣ вучуд дошт ва он дар пешрафти иқтисоди мамлакат мақоми баланд дошт.

Туркҳои Усмонӣ дар оғози асри XVI ба Ҳабашистон хучум карданд, вале онҳоро португалиҳо зада гардонданд. Баъдтар аз Ҳабашистон худи португалиҳо ҳам пеш карда шуданд.

Дар асрҳои XVII–XVIII дар байни ҳокимони феодалии вилоятҳои Ҳабашистон низоъ ва ҷангҳои тулонӣ ба амал омаданд. Дар натиҷа мамлакат рӯ ба таназзул ниҳод.

* * *

Дар асрҳои XVII–XIX давлатҳои Африқо мавриди забткориҳои мустамликавии Британияи Кабир, Фаронса, Португалия, Ҳолландия, Испания, Олмон, Италия ва Белгия қарор гирифтанд. Дар бораи чараёни забткориҳои ин давлатҳо дар синфи 7-ум маълумот хоҳед гирифт.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чаро пешрафти давлатҳои Африқо танҳо дар қисматҳои алоҳидаи он ба амал меомаданд?
2. Арабҳо кадом қисматҳои Африқоро забт карданд?
3. Султонҳои империяи Усмонӣ бо давлатҳои араби африқоӣ чӣ муносибат доштанд?
4. Дар бораи Судони Ғарбӣ маълумот диҳед.
5. Дар бораи Мали маълумот диҳед.
6. Кадом давлатҳои Африқоӣ Шарқиро медонед?
7. Дар бораи ташаккули давлати Мономотала чиҳо медонед?
8. Дар ҷазираи Мадагаскар кадом халқияту давлатҳо вучуд доштанд?

МУНДАРИЧА

ПЕШГУФТОР	3
-----------------	---

БОБИ I

МАМЛАКАТҲОИ ШАРҚ ДАР АСРҲОИ III – XII

§1 Империяи Сосониён	5
§2. Давлати Ҳайтолиён ва Ҳоконии турк.....	12
§3. Давлати гуптҳо ва Ҳиндустони пароканда	21
§4. Империяҳои Суй, Тан ва Сун дар Чин	27
§5. Чопони самурайҳо ва сёгун	34
§6. Зухури дини ислом ва таъсиси Хилофати Араб	37
§7. Хилофати Уммавиён ва Хилофати Аббосиён	44
§8. Маданияти Хилофати Араб	56
§9. Давлатҳои Тоҳириён ва Саффорӣён	60
§10. Давлати Сомониён ва иқтидори он	63
§11. Тамаддуни давлати Сомониён	69
§12. Давлатҳои Қарахониён ва Ғазнавиён	72
§13. Давлатҳои Салҷуқиён ва Хоразмшоҳиён	77
§14. Давлатҳои Ғуриён, Куртҳои Ҳирот ва Сарбадорон	82

БОБИ II.

АВРУПО ДАР АСРҲОИ V – XII

§15. Қabilaҳои олмонӣ ва давлати Франк	85
§16. Империяи Карли Кабир ва таъсиси се давлат	90
§17. Славянҳо ва Руси Киев	93
§18. Лашкаркашиҳои салибӣ	99
§19. Империяи Византия.....	106

БОБИ III.

МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ДАР АСРҲОИ XIII – XVI

§20. Давлати Муғулистон	110
§21. Давлатҳои Куртҳои Ҳирот ва Сарбадорон	114
§22. Чин дар аҳди сулолаи Юанҳо ва сулолаи Мин	123
§23. Таъсиси давлати муттаҳидаи Чопон	129
§24. Давлати Темур ва Темуриён	133
§25. Султони Деҳлӣ ва империяи Темуриёни Ҳинд	141

§26. Давлати Сафавиёни Эрон	147
§27. Империяи Туркҳои Усмонӣ	151

БОБИ IV
МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ДАР
АСРҲОИ XIII – XV

§28. Фаронса ва Англия	157
§29. Ҷанги Садсолаи Фаронса ва Англия	162
§30. Ҳаракати Гусиён дар Чехия	166
§31. Рус дар муқобили муғулҳои истилогар	171
§32. Тамаддуни Аврупои Фарбӣ дар асрҳои XI – XV	174

БОБИ V
ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТҲОӢ
ДАР АВРУПО

§33. Ҳаракати ислоҳотхоӣ дар Олмон	180
§34. Густариши ҳаракати ислоҳотхоӣ дар мамлакатҳои дигари Аврупо	182

БОБИ VI
АМРИКО ДАР АСРҲОИ МИЁНА

§35. Амриқоро истило кардани аврупоиён	187
--	-----

БОБИ VII
МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО АСРҲОИ МИЁНА

§36. Пешрафти мамлакатҳои Африқо дар асрҳои миёна	193
---	-----

ЗИЁЗОДА ТАВАРАЛӢ НОЗИМПУР

ТАЪРИХИ УМУМӢ

ТАЪРИХИ АСРҶОИ МИЁНА

Китоби дарсӣ барои синфи 6-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Муҳаррир Қ. Сатторӣ
Мусаҳҳагон С. Некқадамов,
М. Саидова

Муҳаррири
техникӣ Қ. Назаров
Тарроҳ Р. Донаёрова

Ба чоп 31.08.2023 иҷозат дода шуд.
Андозаи 60x90^{1/16}. Қоғази офсет. Чопи офсет.
Қузъи чопӣ 12,5 Адади нашр 20000 нусха.
Супориши №50/2023

Нарх 23 сомонӣ 15 дирам

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
7340243, ш. Душанбе, кӯчаи Аҳмади Дониш, 50.
Тел.: 222-14-66 E-mail: nashriya@maorif.tj

Дар матбааи ҶДММ "Нашри Мубориз" чоп шудааст.
Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, кӯч. Карамов, 205